Slav 8260.120.10

IVANIC
O BUNJEVCIMA

Digitized by Google

Slav 8260.120.10

HARVARD COLLEGE LIBRARY

Bought with the income of
THE KELLER FUND

Bequeathed in Memory of
JASPER NEWTON KELLER
BETTY SCOTT HENSHAW KELLER
MARIAN MANDELL KELLER
RALPH HENSHAW KELLER
CARL TILDEN KELLER

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Ivanić

O BUNJEVCIMA

POVESNIČKO-NARODOPISNA RASPRAVA.

NAPISAO

IVAN IVANIĆ.

(Ovu raspravu je „Matica Srpska“ nagradila sa 100 for. a. vr.)

CENA: 1 KRUNA.

U SUBOTICI, 1894.

ŠTAMPARIJA Dr-a DUŠANA PETROVIĆA.

Digitized by Google

Digitized by Google

O BUNJEVCIMA

POVESNIČKO-NARODOPISNA RASPRAVA.

NAPISAO

IVAN IVANIĆ.

(Ovu raspravu je „Matica Srpska“ nagradila sa 100 for. a. vr.)

CENA: 1 KRUNA.

U SUBOTICI, 1894.

IZDAVALAČKA ŠTAMPARIJA Dr-a DUŠANA PETROVIĆA.

Digitized by Google

Slav S260.120.10

HARVARD UNIVERSITY LIBRARY FEB 6 1963

Keller

Digitized by Google

POSVEĆENO

SENI

IVANA ANTUNOVIĆA

NAJVEĆEG RODOLJUBA.

Digitized by Google

Digitized by Google

Predgovor.

Već odavna je „**Matica Srpska**“ slavno, srpsko književno društvo u Novom Sadu, raspisala nagradu prvo od 50, kašnje od 100 ces. dukata za povesničko-narodopisnu (istorijsko-etnografsku) raspravu o Bunjevcima. No do danas jedino je samo Ivan Ivanić „Matici Srpskoj“ podneo taku raspravu za raspisanu nagradu.

Pošto ova rasprava nije potpuno odgovorila zahtevima „Matice Srpske“ poglavito s toga, što pisac iste nije iztražio sve one izvore, za koje se ne bez naučnog razloga misli, da još ovde-onde, osobito u carskoj i kralj. dvorskoj arhivi u Beču moraju postojati, do kojih se doduše samo s velikim troškom može doći, — to Matica ovoj raspravi nije mogla raspisanu nagradu dosuditi. Ipak zato „Matica Srpska“ je ovo delo barem u nekoliko — sa 100 for. a. vr. — nagradila, i to: prvo za to, što Ivanić u ovoj svojoj raspravi ipak neke nove, dosad nepoznate povestničke podatke pruža, a dosadanje stare s ovima uporedjuje, raspravlja i trudi se, da do prave povesničke istine dodje, što ako mu sasvim i nije pošlo za rukom, on je ipak mnoge tamne tačke iz prošlosti Bunjevaca i Šokaca v e ć m a razsvetlio, nego što su dosad bile rasvetljene, a sa nekih je pak sasvim skinuo mračnu koprenu; drugo Matica je delimično na-

Digitized by Google

gradila ovu raspravu za to, što ista, premda i nepotpuna, p r o k r č u j e puta budućoj potpunoj, kritičnoj raspravi, u koliko će ovoj poslužiti pomoćnim gradivom i putevodjom, jer jasno ističe, i z r e č n o n a v o di, š t a iz upitne prošlosti t r e b a r a s v e t l i t i, te tako upućuje, upravo reći izaziva, pozvane, da dalje istražuju i rade na ovome poslu, a ujedno oponinje svakog patriotu i ljubitelja istine, koji bilo slučajno kakovim izvornim, bilo kakovim verodostojnim prepisanim ili štampanim povestničkim podatkom, bilo da kakovim uputstvom o takovom čemu, ma samo i približnim, bilo najposle da makar samo i kakovim pučkim predanjem (tradicijom) o nekom povesničkom dogadjaju može poslužiti — da to s gotovošću bilo kojim mu drago načinom i putem i učini.

Ti su razlozi dakle rukovodili slavnu „Maticu Srpsku“, da ovo delo nagradi i u svojem „Letopisu“ štampa, a ti isti razlozi su rukovodili i potpisanog izdavaoca, da isto delo od samogo pisca popunjeno i popravljeno ovako latinicom štampa i izda.

Na kraju pak još dodajemo: Na čast neka je „Matici Srpskoj“ njezino rodoljubivo nastojanje, da sa prošlosti Bunjevaca i Šokaca ukloni sasvim koprenu nepoznavanja!

U Subotici, 1. rujna god. 1894.

IZDAVALAC.

Digitized by Google

SADRŽAJ:

I. Povest. — Poreklo. — Ime.
II. Zemljište. — Štatistika. — Privreda.
III. Crkva. — Škola. — Književnost.
IV. Narodnost. — Jezik.
V. Pravopis. — Umotvorine.
VI. Društveni život. — Zadruga. — Običaji. — Odelo.

Digitized by Google

Digitized by Google

O BUNJEVCIMA.

POVEST. — POREKLO. — IME. — STATISTIKA. — ZEMLJIŠTE, — PRIVREDA. — CRKVA. — ŠKOLA. — JEZIK. — NARODNOST. — KNJIŽEVNOST. — DRUŠTVENI ŽIVOT. — ODELO. — OBIČAJI.

L' historie est le miroir du peuple.

„Matica Srpska“ učinila je veliku uslugu nauci u opšte, a našoj braći Bunjevcima i celom Srpstvu na pose, što je pružila priliku da se važno pitanje o poreklu i životu Bunjevaca raspravi. To pitanje do danas niti je pokušavano da se raspravi, niti je raspravljeno i ono spada u otvorena pitanja narodopisna, koja tek čekaju svoje rešenje. Koliko nam je poznato, do sada nema o Bunjevcima ni u srpskoj ni u stranoj književnosti nikakve naročite rasprave,[1]) njihovu prošlost narodopisci i povesničari nisu ni u kojoj prilici naročito ispitivali, a i ono što se o njima pisalo, to je tek bilo uzgred, sitno i vrlo malo. Prvi narodopisci ove monarhije Cernig i Hunfalvi jedva su im posvetili desetak redaka u svojim ogromnim delima, te za suvremeni narodopis nije nimalo laskavo, što se o Bunjevcima mnogo manje zna, no o kom narodu van granica evropskih. Piko u svojoj „Istoriji Srba u Ugarskoj“ takodjer ne govori o njima ništa. Možda je svemu tom i to uzrok, što je oskudica u podacima o njima vrlo velika, o čemu sam se i sam uverio pišući ovu raspravu.

[1]) O „Bunjevcima“ pisao je u nas pok. Laza Knežević i vredni tajnik „Matice Srpske“ A. Hadžić, ali samo o njihovom društvenom životu i stanju, dakle o sadašnjici.

Digitized by Google

Prošlost i poreklo Bunjevaca nepoznato je tako reći i za njih same i za ostali svet, jer se nije nigde očuvao nikakav pouzdan podatak, koji bi u tom pogledu dao verodostojna razjašnjenja. Svi pisci, koji su o njima uzgred govorili, slažu se samo u tom, da oni nisu starosedioci na sadašnjem svom zemljištu, već da su se doselili ovamo sa strane, što je i najverovatnije. Pitanje, o d k u d a su se doselili više je raščišćeno od pitanja, k a d a su se doselili. To je u ostalom i pojmljivo. Kada su podaci i povesnički spomenici u pogledu Bunjevaca tako retki, kada narodna predanja nisu toliko očuvana, da im se bezuslovna vera pokloni: onda može samo biti pretpostavaka, ali pouzdanih tvrdjenja ne. Taj je slučaj i ovde.

I.

POVEST. — POREKLO. — IME.

Preovladjuje mišljenje, da su se Bunjevci doselili u Ugarsku iz Hercegovine sa Bune reke i okoline joj i iz Dalmacije. To je mišljenje najrasprostranjenije i izgleda, da je najverovatnije. Za tačnost toga mišljenja govore mnogi znaci i povesničke činjenice, kao i narodno predanje u Bunjevaca. Oni sami veruju, da su poreklom sa Bune reke. Narod peva:

„Didovi nam iz daleka
Ondud gdi je Buna reka,
Pleme nam je starodavno
Kako davno, tako slavno,
Davor oj Bunjevče!“

Bunjevačka inteligencija, sveštenici i učitelji sa narodom zajedno, odgovoriće vam svagda, da su poreklom sa reke Bune i iz Dalmacije, a ovo verovanje u samom narodu svakako nije bez svoga značaja i vrednosti pri raspravljanju o poreklu njihovom. I samo ime „B u n j e v a c“, kao da je dobilo koren svoj od reke Bune, te označuje pleme, čoveka otud sa Bune. Sama reč „Bunjevac“ ne označava niti može biti i m e jednog n a r o d a, ona više označava pojam jednog

Digitized by Google

provincijalca, naime: čoveka iz izvesne okoline, predela, provincije, kao što je „Sremac“ (od provincije Srema), „Bosanac“ (od države Bosne, koja je opet dobila ime svoje od reke Bosne). U ovom slučaju je i predeo Bune dobio ime od reke Bune i tako dobiše ljudi odande provincijalno ime „Bunjevac“, dok im je narodnosno ime srpsko, pošto su ogranak srpskog stabla. Verujemo, da se ne može oboriti naša tvrdnja, da ime Bunjevac nikako ne označava narodnost, jer kada ne bi tako bilo, onda bi nauka dopustila, da na ovom svetu ima i bosanske i dalmatinske narodnosti, a to mislimo, da ne bi bilo daleko od smešnoga.

Kod svih imena, kojima ljudi nazivaju našu braću Bunjevce, koren je u provincijalizmu. Tako se u statistici, pa i u zvaničničkom jeziku, Bunjevci nazivaju još i „Dalmatincima“ („Dalmaták“ na zemljopisu i statistici Bač-Bodroške županije i u mnogim knjigama magjarskim o južnoj Ugarskoj), a jezik kojim govore: „dalmatinski“ („dalmát anyanyelv“ u sudskim zapisnicima i u statističkim popisnicima). U ovu pogrešku upadaju često i sami Bunjevci. U ovogodišnjem tečaju bunjevačkog lista „Neven“-a našao sam pri kraju jedne prevedene pripovetke: „podalmatinio“ (taj i taj). Baranjske Šokce pak nazivaju obično (a i oni se sami nazivaju) Bošnjacima, t. j. ljudima, koji su došli iz Bosne (odnosno Hercegovine sa Bune).

Sva ova tri imena izrično označuju ljude provincijalne, ljude sa Bune, Dalmacije i Bosne. U tim imenima više je označena postojbina nego narodnost. Postala su pak otuda, što reka Buna u Hercegovini, kao što znamo, izvire u Veles-planini, u pozadnosti Nevesinja, posle 2 sâta daljine pored varoši Blagaja, te kod sela Bune utiče kao i Trebisat, Bregava i Krupa u Neretvu, koja kod Metkovića prelazi u Dalmaciju i utiče u jadransko more. Prolazi dakle Buna kroz Hercegovinu, a i kroz Dalmaciju, te je naroda, koji je predje stanovao na obalama Bune, bilo i u Hercegovini i u Dalmaciji, otuda Bunjevcima još i ime „Dalmatinci“. Ime „Hercegovci“ ne dobiše za to, što je pojam „Bosanci“ „Bošnjaci“ poznatiji i što je u krajevima, kud se naseliše (Baranja), Bosna poznatija od Hercegovine ili što

Digitized by Google

se Hercegovina smatra ne samo kao sastavni već i potčinjeni deo Bosne. Otuda Šokci u Baranji dobiše ime Bošnjaci. Ime Sokac dolazi, kako jedni (Badić) misle, od brda Šok. koje se nalazi u njihovoj prapostojbini na Balkanu (?), ali je rasprostranjenije mišljenje, da su ime dobili od šake, pošto se oni, kao katolici, krste sa pet prstiju (dakle cilom šakom).

O imenu „Bunjevac" zastupaju bunjevački pisci [1]) mišljenje da ono dolazi i od glagola „buniti se", kao što ime „Hrvati" od „hrvati se", a „Srbi" od „ljutiti se", (u starom sanskritskom jeziku „serbh" znači: „ljutiti se", dakle srbin znači „ljutica." — Što se prvoga tiče mogućno je, da B u n j e v a c dolazi od „b u n i t i s e", pošto su, Bunjevci u svojoj prvoj postojbini bili osvetnički, nemirni, elemenat, koji je junački ustajao protiv svojih ugnjetača Turaka i u svakoj prilici časno se bunio protiv osmanskog gospodstva, kome se kasnije i u novoj domovini s oružjem u ruci svetio za stare rane i nepravde. O korenu pak imena Hrvat i Srbin ima i drugih raznih mišljenja, po kojima Hrvat dolazi od slovenskog „hrb", „hrbat" (chrb) t. j. vrh (Hügel). U staroj svojoj postojbini na Sudetima i Karpatima, zvali su Hrvate tadašnji savremenici „Ghrouati" i „Chrouati", a Srbe „Serbli" (prvo opšte ime svih Slovena [2]), koje (Srben) po Dobrovskom znači ujedinjeni.

*

Kad se uzme u obzir sve što je poznato o prošlosti Bačke i Baranje, izlazi, da su se Bunjevci zbilja doselili sa Bune reke i da u ovim krajevima nisu u tolikoj meri starosedeoci kao njihova pravoslavna braća. Da se o svemu tome uverimo, moramo preći u najkraćim potezima prošlost Bačke, te nove postojbine bunjevačke, pre njihova dolaska, pa da vidimo da li je bilo mogućnosti, da oni u ovim krajevima budu pre polovine 17. veka.

Bačka, koja je u prepotopskom, (diluvijalnom) dobu bila korito velikog mora, što joj pokazuje peskovito zemljište, imala je za stanovnike u dobu prvih naseljenja sve moguće

[1]) Mladen Barbarić u raspravi „O jeziku". (1891. g. „Neven„).
[2]) K. v. Coernig: „Ethnographie", II. 1855.

Digitized by Google

narode, koji su tada krstarili kroz Panoniju i Daciju. Bronzani predmeti, koji su iskopani na bačkom zemljištu (o kojima Ivanji Ištvan opširno govori u svome delu „Szabadka története") daju osnova zaključku, da su u Bačkoj stanovali i Boji, keltskog porekla. Pošto ih je dački kralj Burvista (90—57 pre Hr.) pokorio, njihovo mesto zauzeše Jasi, sarmatskog kolena, kojima i ime „metanasta jazyges" (naziv koga upotrebljava Ptolomej 150 god. posle Hr.) kazuje, da su nomadski narod. Rimljani su ih dugo ostavili na miru nazivajući njihove bačke naseobine: „Deserta Sarmatum, Barbaria Jazygum". No docnije prodreše Rimljani u ove krajeve, kao što se vidi iz mnogih rimskih iskopina i posmrtnih ploča, koje docnije potiskoše Huni i Avari pod Bajanom,[1]) ostavljajući na miru Gepide, koji se više bavljahu zemljoradnjom. U vojsci Bajanovoj već beše Slovena, koji se pojačaše kasnijim prodiranjem Slovena na jug i istok. Po Šafariku i Bidingeru Sloveni, Botriti, stanovahu tada u Bačkoj, od kojih i posta grad Bodrić (Bodrogh) po kome ova županija dobi svoje prvo ime, koje joj se sve do sad zadrža (Bács-Bodrogh). Šafarik postavlja čak i tvrdjenje, da je u sadanjoj Bačkoj postojala naročita slavenska država pod Salanom, kome prestonica beše Titel-Slankamen (kome prvo ime beše Salankemen, kao što se vidi iz povelji. Žigmundove, kad no Slankamen 1424 g. pokloni Gj. Brankoviću). Timon i Hiljferding dokazuju, da se Botriti pretopiše u srodne Srbe.

Dakle Magjari pri dolasku svome u Ugarsku nadjoše ovde u veliko Slovene, a u donjim krajevima Srbe. Od VII. veka sretamo u povistnici Srbe u Bačkoj. Magjari poprimaše od Slovena prosvetu, mnoge reči u jeziku svom, ustanove (županije), pa u početku i samu veru. (Još nije pobijena tvrdnja, da je prvi kralj ugarski sv. Stevan prvo ispovedao pravoslavnu, pa za tim katoličku veru.)

Ugarska brojaše tri palatina srpske narodnosti: Rado (1056), Uroša (1120) i Beluša (1156 g.).

---

[1]) Gyárfás magj. povestničar misli, da Baja dobi ime od tog Bajana. T. zv. „rimski šančevi" u Bačkoj biće pre avarska porekla. Ovo pitanje u ostalom još nije raspravljeno.

Digitized by Google

Za vreme turskih osvajanja Bačka mnogo opuste. naročito se magjarske naseobine rasturiše, da čine mesta srpskim, koje su i pre bile jake, a koje se naročito umnožiše za vreme mnogih seoba Srba sa Balkana u Ugarsku. Bačka je u opšte i u početku bila jako naseljena Srbima, a neko vreme, za vreme turskog gospodstva, Srbi joj behu isključivi stanovnici.

Tome je dokaz, da su i danas, posle tolikih stranih naseljavanja 90% imena mesta, reka, poljana, pustara, jezera u Bačkoj srpskog i slovenskog korena.

Povistnica beleži osam znatnijih i većih seoba Srba sa Balkana u Ugarsku. Prva seoba na čepeljsko ostrvo u srpski Kovin (pod vladom kralja Žigmonda); druga pod Gjurgjem Brankovićem (posle 1430 g.); treća (1439); četvrta za vlade Matije Korvina 1459 god.; peta i vrlo znatna, kada knez Pavle (Branković) ili Kinjiži Pal prevede 50.000 Srba iz okoline Kruševca; šesta 1509 god. sa srpskim vladikom Maksimom; sedma pod Nikolom Jurišićem (1538 g.); osma i najznatnija je seoba (krajem 17. veka) pod patrijarhom Arsenijem Čarnojevićem.[2]) Ovde naravno nisu uračunane srpske seobe na dalmatinsko i ličko zemljište, već samo na zemljište uže Ugarske i Srema. Dakle ove seobe ojačavahu sve većma starosedilački, većinom srpski, živalj u Bačkoj. Navedosmo ih sve redom za to, da naš pregled bude lakši pri postavljanju pitanja, da li je u tim pobrojanim seobama bilo Bunjevaca?

Na ovo pitanje može biti samo jednog odgovora: da nije.

Ne uzimajući u obzir dakle, što u tim seobama nema ne samo ni pomena, već ni najmanjeg znaka, iz koga bi se mogao izvesti, ma i silom zaključak, da su u tim grupama prešli u nov svoj zavičaj, protiv takog mišljenja govori najviše to, što Bunjevci ni po tipu svom, ni po narečju svom, a ni po predanjima svojim nisu mogli stati u red ovih naseljenika. Doseljenici ovi behu iz uže Srbije, Podunavlja, Župe i Peći, a u tim krajevima se stara postojbina Bunjevaca ne može tražiti. Poslednja i najveća seoba pak (Čar-

[2]) Szalay L. „Szerb telepek" i Coernig: „Etnographie." II.

Digitized by Google

nojevićeva) dogodila se uz to još i u vremenu, kada su već Bunjevci bili u Bačkoj naseljeni. A osim svega toga iz prvih crkvenih matica, vodjenih u Subotici o Bunjevcima, vidi se, da su prvi naseljenici bili delom iz Bosne (Hercegovine), delom iz Dalmacije, ali su ih njihovi svećenici svagda nazivali „Dalmatincima“. No o tom će biti niže opširnije govora.

Kao što vidimo niti iz povisnice Bačke do 16. veka, niti iz seoba srpskih iz Srbije ne vidimo ne samo traga, već ni mogućnosti, da su Bunjevci u tim seobama bili ili da su šta više ranije stanovali u Bačkoj. Dok se kakav jak protivan dokaz ne nadje, ostaje kao utvrdjeno, da su se Bunjevci sa Bune i iz Dalmacije doselili, i to je jedina pretpostavka, za koju govori najviše uzroka, da se smatra za najverovatniju i najmogućniju.

*

Prelazimo na daleko zamašnije pitanje: kada se dogodila seoba Bunjevaca sa Bune u sadanji zavičaj?

Mišljenja su podeljena. Iz sviju pretpostavaka može se ipak izvesti zaključak, da je ta seoba morala biti u 17. veku i da je Bunjevaca moralo biti u Bačkoj ne samo pri kraju toga veka, kada je Budim pao u kršćanske ruke i kada se iz Ugarske povlačiše Turci, već i za vreme turskog gospodstva, kao što ćemo niže viditi.

Narodopisi ove monarhije nisu smatrali za potrebno, da istraže i bar približno označe vreme, kad je ta seoba mogla biti. Cernig, Hunfalvi i Šviker ćute o tom kao zaliveni i ni jednom reči ne spominju doba te seobe. Izuzetak je povesničar prof. Ivanji, koji u svojoj, delimice pristrasnoj, ali ipak, vrlo marljivo izradjenoj povisti varoši Subotice, po crkvenim matrikulama i izvorima, koji su mu stojale na raspoloženju u subotičkoj varoškoj, budimskoj dvorskoj i bečkoj vojenoj arhivi, dodiruje ovo pitanje na više mesta. On u svojoj knjizi drži za sigurno, da su se Bunjevci doselili u Suboticu o jeseni 1687. god.

U spisima franjevačkog manastira u Gjengješu postoji stara pribeleška, da su se Bunjevci iz Bosne i iz susedno

Digitized by Google

Dalmacije doselili u Suboticu u to doba, a pod vodstvom 18 franjevačkih kalugjera. Jedan deo ostao je u subotičkom gradu (Subotica je tada bila, kao i Segedin i ostala veća mesta u južnoj Ugarskoj utvrdjeni vojeni šanac, „fossatum“ ili „comuna milit.“), a ostali se uputiše u Segedin.

Kalugjeri, pošto ukloniše svoju pastvu na sigurnije tle, vratiše se u Bosnu, svom ostalom stadu, osta samo jedan po imenu Angjel (Angelus) Šarčević, ali i on se vratio posle godine dana. Svešteničke dužnost vršiše kasnije, domaći Franjevci iz Segedina ili kalugjeri Bunjevci, kao što je bio Jeremija Guganović (Ludaši), Vartolomije (Bartholomaeus) Benjović.[1])

Svoju tvrdnju potkrepljuje Ivanji crkvenim maticama subotičkim, u kojima se od 1-og decembra 1687. god. nalaze bunjevečka prezimena: Parčetić, Bilogrivić, Grubišić, Kubatović, Vuković, Merković, Dumentić, Tendarević, Vojnić, Rajić, Miljković, Gjelmić, Suić, Jurić, Kulić, Pastorović, Plević, Mamužić, Ivković, Tovarić, Čižić, Storinković, Dertić, Ivošević, Vuk Gostovirović, Goretić, Hajduković, Kiperšić, Sindetić, Ukrajinović.

„Prema ovome“ — veli Ivanji doslovce — „u Subotici su tada stanovali i Raci šizmatici (pravoslavni) i Raci katolici ili Dalmatinci. Upitani za svoj dolazak izjavljivahu oboje, da su u ovim krajevima ranije, već i za vreme Turaka stanovali“.

Ovo je sasvim verovatno i za to mislimo, da je tačno ono, što Ivanji, odnosno matica, tvrdi o dolasku Bunjevaca 1687. god. u Suboticu, ali je očigledno, da je Bunjevaca još moralo biti u Bačkoj pre 1687. god., jer su Turci još pre te godine očistili gornje krajeve Bačke, dakle „vreme pod Turcima“ bilo je ranije. Na drugom mestu (str. 67., 79. i dalje) priznaje to i sam Ivanji, beležeći otmice bunjevačkih devojaka od strane Turaka i bunjevačko stanovništvo na pustarama Kunbaji, (29 kuća), Ludašu (29 kuća), Bajmok (21 kuća, još 1580. g. zvanično ime „Novi Bajmok“), Tavankutu (16 kuća), Tompi, Čorvi, Belesoviću i t. d. Da

[1]) Iványi István: „Szabadka története“, str. 89 i 90.

Digitized by Google

je tako svedoče crkvene matice. (Bunjevac pastir Nikola Kopunović rodio se još 1660. god. u Bajmoku, kalugjer Guganović još ranije u Ludašu, 70 godišnji starac Bilija Katana iz Tavankuta, sve Bunjevci).

Osim toga stoji u kalugjerskim zapisima, da se bunjevačka nejač i žene skrivahu po zemunicama u okolini Subotice 1679 g. Na drugom pak mestu izjaviše Bunjevci u ono doba, da su se u subotičkoj okolini naselili 1668. godine.

Sve to pokazuje, da je Bunjevaca tu bilo još pre 1686/87 god., koji su živeli od zemljoradnje i stočarstva i od subotičkog Bega Ismajila i Durmiš paše držali u zakup subotičke pustare. Što pak Badić („Ausztria — Magyarország". II. Bácska) veli, da su se Bunjevci ovamo pre doselili od pravoslavnih, to ne odgovara istini, jer je Srba ovamo bilo i pod junačkim car-Jovanom (1526 g.) kome Subotica beše prestonica, po kameralnom popisu[1]) stanovali su pak Srbi još 1572 god. na pustarama Kelebiji, Tompi, Ludašu, Boršodu, Ivanki, Mateoviću, Meljkutu, 1543 g. beše ih u Šebešiću i Verušiću i t. d., a da je u ovim krajevima bilo Srba još u 7. veku, o tom smo već govorili.

Da resumiramo: Prema svemu ovom moralo je biti Bunjevaca u Bačkoj već oko 1650 god., ali je verovatno, da je seoba pod kalugjerima iz Dalmacije bila druga seoba koja je, kao što vidimo, dopirala i do Subotice — Segedina.

Bunjevci su se dakle morali u više grupa doseliti. Prve grupe zadržaše se po pustarama i selima (Bajmok, Tavankut, Ludaš) i nisu se približavale utvrdjenim položajima, varošima, a druga i najveća grupa, na čelu sa franciškancima došla je 1687 god. u Segedin i Suboticu. Tek svakako doba prve od tih seoba neće biti ranije od polovine 17. veka,

Pošto smo videli u koje vreme pada dolazak Bunjevaca iz stare u novu otačbinu, možemo preći njihovu sudbinu

[1]) Tudománytár XI. köt str. 171.

Digitized by Google

i život u novom zavičaju, ali pre toga da vidimo kako je izgledao on pre i za vreme njihova dolaska, kao i kroz koje je mene on prolazio pre no što je u svoja nedra primio nove svoje stanovnike: Bunjevce.

Postanak Subotice kao da je u 13. veku, posle tatarskih pustošenja, a za vlade kralja Bele IV.[1]) Prvo je potpadala pod nekadanju bodrićku (Bodrog) županiju, za doba kralja Matije pod čongradsku, 1720 g. opet pod bodrićku, a docnije 1746 g. posle raspra izmedju bačke i bodroške županije pod Bačku županiju. Po zapiskama Gjorgja Sremca (Seremi Gjerdj) spadala je Subotica i za vreme cara Jovana, u „desolata terra Bach megye." Ma da je onda postojala i zasebna bodroška županija, u koju će izvesno i Subotica spadati. Godine 1391. spominje se ime njeno na skupštini županije bodroške držane pored Bodrića — Bodroga „prope villam Bodrugh") i to pod imenom „Zabotka", — koja se već 1429 god. beleži u jednom dokumentu kao slobodna varoš (libera villa regia). Sekretar kralja Žigmunda Semlenji Gabor-deak (djak) dade Subotici čak i privilegiju sa velikim povlasticama, koje ostadoše na papiru, jer privilegija ta beše falzifikat.

Do 1439 g. beše Subotica kraljeva svojina, za tim je menjala svoje vlasnike ovako:

od 1439 god. — 1456 g. Hunjadi Janoš,
„ 1456 „ „ 1459 „ Siladji Mihalj,
„ 1459 „ „ 1462 „ kralj Matija,
„ 1462 „ „ 1501 „ Janoš i Matija Pongrac.

Posle toga bila je Subotica svojina Jovana Korvina, Imra i Balinta Tereka i srpskog „cara Jovana", a za tim Turaka.

Seljački pokret Dožin protiv magjarskog plemstva 1514 god. ostavio je krvave tragove u celoj Bačkoj, pa izvesno i u krajevima, gde se kasnije Bunjevci naseliše. Pošto je ova revolucija ugušena, dodje mnogo veća i nova opasnost: Turci. Posle muhačke pogibije, u kojoj junački učestvovahu i Srbi protiv Turaka, prodjoše Turci Bačkom, ali Suboticu ne mogoše zauzeti, jer je narod očajno branio

[1]) Opširnije o ovome u spomenutom delu Ivanjija o Subotici.

Digitized by Google

(u septembru 1526 g.) U to vreme (11. novembra) spada i krunisanje Jovana Zapolje za magjarskog kralja i pojava Srbina cara Jovana u Bačkoj i Subotici. Taj zagonetni čovek posta na mah gospodar položaja, proglasi se carem i skupi četu od 10.000 sve po izbor junaka, koja se naziva „crnom vojskom“ i beše strah plemićima, koji naročito posle ugušene Dožine bune ugnjetavahu narod i kako suvremenik Verančić uverava, sa usijanim gvoždjem žigosahu seljacima krst na čelu, (jer se seljaci u tom pokretu nazivahu „krstašima“, pobornicima kršćanskih prava). Car Jovan posta dakle osvetnik mase narodne. O njegovoj prošlosti malo se zna. On sam se izdavaše za rodjaka (po ženi) Stevanu Brankoviću, a prezime mu beše Čarnojević (Ivanji veli: N e n a d Carnojević). Beše izvesno Srbin i ako ga Verančić (II. 26 str.) naziva Rumunom, a Smolka (Századok 1883 g.) Slovakom. Magjari ga prozvaše „crnim čovekom“ jer je sa čela do pete imao s prsta debelu crnu prugu. Prema Jovanu su povesničari magjarski (Ištvanfi, Verančić i dr.) vrlo nepravedni, nazivajući ga „obscurae, servilisque conditionis homo“ i konjušarem Zapoljinim. I sam Piko[1]) naziva ga pustolovom. Medju tim on beše redak junak čovek o čije se prijateljstvo otimahu i car Ferdinand i močni kralj Zapolja. Car Jovan je ustanovio tako reći državu u državi, srpsko carstvo u Bačkoj. Naš A. Sandić (u „Javoru“ 1874. g.) veli o njemu, da je bio dugo nezavisan i od Zapolje i Ferdinanda. Na Zapoljino krunisanje izaslao je naročite izaslanike kao nezavisan vladar. Imao je svoj dvor u Subotici ili pravilnije u Tornjošu (koji nije sada Dorožma, već tada selo a sada pustara Tornjoš više Čantavira, koju letopisac-suvremenik Kameničanin Gjorgje Sremac naziva „una villa Tornos, constabat decem miliaria ad Zheged et tria miliaria distabat ad Zabattka“) Imao je telesnu stražu od 600 orijaških momaka. Palatin mu beše vojvoda Subota (od koga je kanda i dobila Subotica svoje srpsko ime, a koju ote Jovan od Balinta Tereka). Vojvoda mu beše Klimentije Bakić, glavni kapetan (1527) Radosav

[1]) „Srbi u Ugarskoj“, u prevodu Dr. St. Pavlovića (s. 65.).

Digitized by Google

Čelnik. Neprijatelji ga smatrahu za nepobedljivog. Zapoljinu vojsku potukao je više puta, dok ga na prevaru ne ubiše. Bio je veran bečkom ćesaru, kao i svi Srbi, koji su vekovima potokom lili krv, braneći ovu monarhiju od svih mogućih neprijatelja. Od njegove vojske postadoše kasnije gjurski i komoranski, a kasnije titelski Sajkaši. Jovan je ostavio najlepše uspomene u narodu srpskom i u letopisima austrijske vojene povisnice, a život mu opevaše u tragedijama pesnici naši Mita Popović i Mita Živković.

Turci zavladaše Bačkom i podeliše je u šest nahija (Baja, Subotica,[1]) Sombor, Bač, Segedin, Titel), kojima upravljaše paša celog segedinskog sandžaka (1550 g.). Pre Turaka, uveravaju madjarski pisci, zvaše se Sombor „Czobor" od plemića istog imena, čiji je zamak bio tu. Tek od 1543 god. dobi od Turaka (?!) ime Sombor. Što se imena Subotice tiče, o tom u Ivanjijevom delu nalazimo, da se ime njeno u starim dokumentima piše različito, kao: Zabatka (1391 g.) Zabattka, Subotica, Zabatka (1566), Szobotga (1699 g.), Szobathiz (1687), Sobotiz, Suppodica i Szabadicza (1787 g.), Szent-Maria (1743 g.), kao slob. kamar. varošica, Mária Theresiopolis (1779 g.), kao slob. kr. varoš, Subotica (za vreme Vojvodine) i t. d. Mesta sa imenom Subotica ima još u Ugarskoj i Hrvatskoj. (Subotica u krašovskoj županiji, gde su Srbi katolici krašovani, o kojima ćemo u statističkom delu govoriti: Subotica u zalavskoj županiji; Subotica u križevačkoj županiji i dva Subotišta u Sremu i u Njitri,) Prvi grb i pečat Subotice ima natpis: Sigil, Comun. Milit. in Sabatka, a grb: na izdignutoj poluploči sa slovom S stoji lav u položaju napadačkom sa pravim mačem. Drugi ima sličan grb sa jednim dodatkom (više lava moli se Bogorodica pred propećem) a natpis: Sigillum Regio Privilegiati Oppidi Szent Mária 1743.

---

[1]) Pod subotičku nahiju potpadahu po Ivanjiju 69 str. 1580 g. ova sela, i pustare: Novi Bajmok, Vel. Bajša, Banovci, Budakut, Čanas, Čifanga, Baškut Gjurdjin, Hedješ, Ivanka, Kelebija, Kumbaja, Likaš, Ludaš, Miljkut, Obornjača, Moravica, Pačir, Roglatica, Sofron, Subotica, Šebešić, Sikić, Tavankut, Topola, ili Mala Bajša, Verušić, Tornjoš i Sopatište (Zobantica), dakle sve mesta, koja posle Bunjevci naseliše.

Digitized by Google

Treći drugom slični grb i natpis: Szabadka szabad királyi város 1845. God. 1850 pak imala je Subotica pečat sa bunjavačkim natpisom: „Pečat Slobodnog Grada Subotice 1850". Pečuj pak, naseobina baranjskih Šokaca ili „Bošnjaka", imao je latinsko ime „quinque Ecclesiae", a zna se za nj već oko 1000 g. po Hr.. kad se pominje i Kalača (Colotza). Prvi naseljenici behu Nemci iz Salcburga. Kasnije dodjoše Šokci (1540 g.) Sv. Stevan kralj ugarski ustanovio je ovde biskupiju katoličku.

Poreklo imena Baje traže neki u imeniku kralja avarskog Bajana. Dr. P. Ivanović u 90 knjizi „Letopisa" „Matice Srpske" misli, da dolazi od srpske reči „baj" ili od srpske porodice B a j i n i. U početku 18. veka beše Baja čisto srpska.

Za vreme turskog gospodstva i ono malo magjarskog življa odseli se iz Bačke, — što i magjarski pisci doslovce priznaju, — u kojoj ostadoše sami Srbi boreći se sa Turcima iz dana u dan čitavih 145 godina turske vladavine. Srpski živalj poraste usled mnogih naseobina iz Srbije i ojača sa dolaskom Bunjevaca, još za tursko vreme a polovinom 17 veka, kao što smo napred videli.

Kada Budim pade u carske (austrijske) ruke (1686 g.) posta i Bačka slobodna, pretrpiv još jedno pustošenje, koje Turci izvršiše, povlačeći se kroz nju ka Carigradu.

U ovo doba pada druga i veća seoba Bunjevaca, koji sad dopreše i do Subotice-Segedina, o čemu ćemo sad govoriti.

*

Iz svoje stare postojbine Bunjevci izvesno nisu od dobra potegli u tugj svet. Uzroci su bez sumnje bili isti, koji su izazvali i ostale srpske seobe. Dodijalo je narodu robovati više vekova Turčinu, te se krenuo u krajeve, gde se nadao, da će biti poštedjen od turskih ugnjetača, ali gde će i sa više izgleda moći da se osveti Turcima za Kosovo i ostale bede, koje za njim nastaše.

Izjavili smo još ranije svoju sumnju u to, da je seoba Bunjevaca 1686/7 g. bila samo jedina. Njoj je prethodilo izvesno više manjih seoba, koje su dopirale do Hrvatske

Digitized by Google

ili do Baranje i podunavske krajeve Bačke. No još je verovatnije, da je prva seoba bila mnogobrojna, ali da se prema Bačkoj kretala polako i koračajući napred smanjivala se brojno, ostavljajući u krajevima kuda je prolazila znatne delove naseljenika, kao što je to kod svih seoba naroda bivalo. Samo tako je moglo biti, da je jedan deo Bunjevaca u svom putu sa Bune u Bačku, stigao u Liku i Krbavu (Licca et Corbavia), dok drugi produžiše put do Baranje, gde takogje osta znatan deo, zatim predjoše Dunav te zauzeše donji deo Bačke oko Apatina i gornji oko Baje, pa tek za tim naseliše pustare Tompu, Tavankut, Ludaš, Bajmok, otkuda se približavahu Subotici, kada ih tu sustiže i druga velika grupa 1687 g. pod vodjstvom franciškanskih kaludjera. Te seobe trajahu svagda vrlo dugo i bile su skopčane sa opasnostima. Turci su sprečavali iseljavanje i iseljenici su obično noću morali putovati. Najopasnije je bilo preći granicu, jer su tu stojale jake turske straže. Medju tim na ćesarskoj obali čekala ih je već vlast, koja ih je o državnom trošku dalje otpravljala i po županijama smeštala[1]).

Istorija beleži vrlo mnoga naseljavanja sa turskog zemljišta na dalmatinsko i u Liku i Krbavu. Tu su seobe Uskoka, Morlaha. t. zv. Vlaha (Srba) i t. d.[2]) Svi ti Srbi iz Bosne i Hercegovine naseljavahu pod zaštitom carskih privilegija opustelo zemljište monarhije i činiše izvrsne vojničke usluge novoj otačbini. Uskoci predjoše početkom 16. veka, Morlaci 1580 god.; 1597 g. predje opet 1700 Uskoka i Vlaha. 1600 g. predjoše iz Dalmacije oko manastira Hermelja ili Sirmila na Zrmanji, mnogi Srbi pod knezovima Vukovićem i Beašinovićem (Cernig ga naziva Plasanić). Dopratiše ih mitropolit Gavrilo i 70 kaludjera. Nastaniše se u varaždinskom generalatu oko Marče. I ko bi izbrojao sve te sitnije i krupnije seobe. Da l' je u njima i u kojoj od njih bilo Bunjevaca, o tom istorija ćuti, a ni

[1]) Strausz A. „Bosznia és Herczegovina" I. Budapest 1883. Str. 205.

[2]) E. Piko spominje još jednu seobu dalmatinsku posle 1300 god. kada predjoše i Brebiri. pretci Zrinovića. Ali to vreme je suviše rano, a da se može misliti, da se tada dogodila bunjevačka seoba.

Digitized by Google

jedan zapis niti istorijski spomenik ne razjašnjuje. Za to se tačno i pouzdano ne može ustanoviti ni godina tih seoba.

Seoba pod franciškanskim kalugjerima. Stigav u hrvatsku krajinu zauzeše sela Vratnik, Ričicu, Sv. Rokus, Košin i dr. Cernig izrično veli, da su ta sela zauzeli ljudi iz bunjevačkog plemena poreklom iz Hercegovine. („Bunievische“ — na drugom mestu i — „bunevičische Familie, welche aus Herzegovina stammte“). I danas se nalaze u tim selima Bunjevci. Ostatak pak produži put i stiže u Suboticu, u čijoj okolini već nadjoše svoje sunarodnike, koji ranije dodjoše. (Cernig na 163 str. svojeg „Narodopis“-a beleži, da je 1538—40 g. kada je Dubica pala i Turci počeše upadati i u Slavoniju, Bošnjaci (Šokci) i Hrvati izbegoše preko Drave u Ugarsku. Ovo će biti prva veća šokačka naselja u Baranji i Bačkoj.

Bunjevci dodjoše pod oružjem kao što se Srbima i junacima priliči. Sa Bunjevcima dodjoše i više pravoslavnih porodica (Krnjajska i dr.), koje behu poreklom ispod Velebita.

Kada stigoše, Turci već behu potisnuti sa Budima, ali pošto su se u Banatu još držali, ispadali su češće i u Bačku, te se junacima i sada našlo posla. Bunjevci se ni časa ne ustezahu, da brane carstvo od turskih ispada.

9. jula 1687 god. preporučuje bečkom carskom vojenom veću izborni knez bavarski Maksimilijan, glavnokomandujući austrijske vojske, ovim rečima; „Churfürst zu Bayern reccommandirt sub dato im Feldlager bei Sizar (oko Martonoša) 9. Juli 1687 die kathol. Raitzen, damit ihnen 3 Palanken zu erbauen und zu bewahren eingeraumt werden möge“. Dakle preporučuje se veću, da im se dozvoli stanovanje i obrana tri palanke (varoši). U isto vreme (3 jula) preporučio je isti knez i pravosl. Srbe, koje je, 4892 na broju, preveo sa turskog zemljišta kapetan Novak Petrović sa željom, da se nastane u Bečkereku i Lipi. Ivanji misli, da su Bunjevci lično odneli u Beč tu svoju molbu. Ratni savet odobrio im je 1. septembra. t. g. molbu i u zapisniku (Hofkriegsrath Arhiv Protocoll 1687 folio 400 sept. 1. Nro 11.) zabeleženo je o tome ovo:„ Remittitur hiermit ein anderer, dass dergleichen Rätz (t. j. kao i Novak

Digitized by Google

Petrović), welche sich in 1500 wehrhaften Männern bestehend anerboten, frei zu verbleiben und andere mehr vom Feinde herüber zu bringen, gegen deme (?) dass ihnen zu Segedin, Sobattiz und Bouia (?!) zu verbleiben u. die drei vorgeschlagene Palanken zu erbauen erlaubt werde".

Veće im odredi dakle Segedin Suboticu i Baju za stanovanje i oni obećaše, da će biti verni i da će još više svojih sunarodnika dovesti.

Posle toga podnese (izvesno lično) istom veću molbu Marković i Gjuro Vidaković za naseljavanje u ime 5000 Bunjevaca, koji stigoše. O tome je u gornjem protokolu (str. 573 sept. Nr. 43) zabeleženo ovo: „Marković und Juro Vidaković bitten um einige devastirte Castellen und Teritoria für 5000 aus der Türkei herübergegangener Rätzen, damit sie unterkommen und sich ernähren mögen. Versprechen dagegen jederzeit unter dem Commando eines deutschen Generals oder Officiers wider den Erbfeind die Waffen zu führen".

Ratno Veće odobri i ovu molbu Bunjevaca i dade im iskano zemljište, a oni se obvezaše da vojuju protiv opšteg neprijatelja — Turčina.

U to doba osnova se u bačkim krajevima, koje Turci očistiše, vojnička krajina, čiji stubovi behu sami Srbi i Bunjevci. Straže behu ustanovljene u Segedinu, Baji, Subotici, koja mesta kao i Martonoš, Senta i Bečej behu vojeni šančevi (utvrdjena mesta „fossatum"), a Titel, Kovilj, Bač. Mošorin takodje straže.

Prvi kapetan u Subotici beše Luka Sučić, koji se rodio još u staroj postojbini u Bosni i čim dogje u Suboticu posta kapetan i ujedno gradonačelnik. Beše hrabar čovek. Pomoćnici mu behu Marčetić Vujević i Kajić (junaštvo ovog poslednjeg opevano je u bunjevačkom kalendaru „Danici" od 1892 g.), u to doba postadoše Sučići, Kajići i Vidakovići plemići. (Gjuro Vidaković, kao što pre rekosmo, bio je vodja doseljenih Bunjevaca). Općinska uprava stanovala je u tako zvanoj Kuli (starom gradu). Graničari potpadahu samo pod vojenu vlast, a pod županijsku ne i ne plaćahu poreze.

Digitized by Google

1690. god. beše velika seoba Srba pod patrijarhom Arsenijem Čarnojevićem, koja umnoži stanovništvo Bačke i dade Bačkoj i vojenoj krajini nove snage.

1702. god. izvršena je podela zemlje subotičkim graničarima, kada pod Suboticu podpadoše i okolne pustare. Oficiri dobiše više zemljišta, a vojnici po 6 lanaca (konjanici po 8.) Tada beše Subotičana 408 konjanika i 114 pešaka, graničara, naravno brojno stanje u mirno vreme, Konjicom upravljaše (većinom) kapetan iz porodice Sučića i Krnjajskih i pešadijom „hadnagj“ (vojvoda.)[1]) Osim toga oba roda vojske imadjahu i barjaktare.

Za sve vreme dok Turci sasvim ne behu očistili Ugarsku, Bunjevci kao članovi srpske milicije vojevahu junački protiv Turaka, sa kojima imadjahu starih računa još iz prapostojbine svoje. Osobito se odlikovahu subotički konjanici.

Turci su u svakoj prilici pakostili Bunjevcima kao i Srbima. 1672. god. napadali su češće na bunjevačka sela. Narod se razbegao po pustarama, jankovačkim šumama i ritovima, a sklonio se i u zidine segedinskog manastira. Kaludjeri zabeležiše ove dogadjaje. Nejač se sakrivala po zemunicama i po ludaškom ritu (jezeru). Kad se Turci približavahu, nejač se gnjurala i u samu vodu, te da može disati, držala je trsku u ustima. To je sve dotle trajalo, dok se Turci ne bi uklonili videv da nema nikog od Bunjevaca. Turci su se često laćali i prevare, da izmame Bunjevke iz tih skloništa, Tako bi vikali: „Kato! Baro! Maro! izidjite slobodno, nema neprijatelja“. Na taj način Turci su zarobili pet Bunjevaka, medju njima mladu ženu jednog Sučića, rodjenu Algašević, koja se više nije ni vratila, i izvesno dospila u turski harem.

Bunjevci su se doselili u novi zavičaj u vremenu najvećih ratova i stupili su odmah u bojnu liniju. Čitavih pedeset i sedam godina bili su Bunjevci graničari i za sve to vreme služiše austrijsku monarhlju verno, junački, kao pravi sokolovi hercegovački.

---

[1]) Iványi: „Szabadka tört.“ 113.

Digitized by Google

Potpadajući pod segedinsku vojenu komoru kao i sva srpska milicija, koja je svagda bila u prvim bojnim redovima borili su se kao lavovi protiv Turaka i Rakocijeve revolucije.

Bunjevce vidimo 1689 g. pod Beogradom, iste godine čak pod Nišom, 1691 g. na Slankamenu, 1696 g. na Temišvaru, 1697 g. na Senti sve protiv Turaka i tako to trajaše sve do karlovačkog mira 1699 god. Banat osta Turcima, Bačka beše slobodna. U bitkama protiv Turaka odlikovao se Bunjevac Luka Sučić i Srbin Prodan Stepin (Stejin ?), te dobiše oboje od cara zlatan lanac. Tako je odlikovan kasnije i Monasterlija i Tekelija.

Dok se Bunjevci rame uz rame sa svojom pravoslavnom braćom boriše protiv neprijatelja na strani, dotle su im na domu konabili decu i žene vojnici Rakocija i Imra Tekelija. Kapetan Virag kasapio je u to vreme nemilice decu, žene i starce u Subotici i žrtve te Viragove obesti napuniše čitavo groblje kod kapele sv. Roka u Subotici.[1])

Rakocijev ustanak (1703 g.) opustoši Bačku. Njegovi Kuruci behu užasno nemilostivi, te popališe i pregaziše, što im god beše u putu. Naročito se svetiše Srbima i Bunjevcima, jer ovi ne staše na njihovu stranu, već behu tada jedina obrana careva. Srbi i Bunjevci im posle vratiše žao za sramotu, kada prodreše u njihove krajeve. Subotički kapetani behu tada Bunjevac Luka Sučić i Srbin Vule Ilić. To krvoproliće i pustošenje trajaše sve do 1711 g. do satmarskog mira. Te godine se tek vratiše iz Petrovaradina bunjevačke porodice, koje tamo izbegoše od Rakocijeva besnila.

Poče se tada razvijati i županijski život. Bunjevci su igrali uglednu ulogu u doba dugih raspra izmedju Bačke i Bodroške županije, pošto beše Bunjevaca i Šokaca, koji podpadaju pod županijsku vlast.

Po postanku svom Bodroška je starija županija (po stoji od 1093 g.) i kada joj u prošlom veku data samotalnost, reklamisala je mnoga mesta od Bačke županije.

[1]) „Danica“, kalendar za 1892 g. Str. 25.

Digitized by Google

Komisija pod predsedništvom katoličkog biskupa Patačića dodeli 1716 g. januara 16. Suboticu i Sombor bodroškoj županiji. Bodroška županija je u ostalom češće menjala svoj posed i položaj. Jednom (1720. g.) potpadala je pod nju Gornja Bačka, a drugi put Donja Bačka (1717. g.). Raspre oko poseda behu dugotrajne, parnica se češće ponavljala i komisije izlazile. Bajski, bački i somborski srez potpadao je 1699. g. pod bačku županiju, koja je tamo te godine i izvršila popis stanovništva. Iste godine žali se general Šlik na bačku županiju, što je razoružala „bačku miliciju" u Somboru i Subotici, u kojoj beše i Bunjevaca. U vojenoj varoši Subotici je 1722. g. u aprilu instalovan novi župan bodroški Cobor.[1])

Bunjevci imagjahu velika zvanja u obema županijama. Kaločki biskupi Martin Borković i Kolonić behu ujedno i župani bački, Grašalković beše župan bodroški, a Gjorgje Pejačević podžupan bodroški (1818. g.). Medju višim činovnicima tih županija nalazimo ova bunjevačka imena: Skvarić, Josim Orimac, Matija Sučić, Martin Sostorić, Ignjat Babić, Martin Lipković, Petar Gjurković, Mihailo Adamović i dr. Drašković (Leopold Trakošćanski) beše takodje župan bodroški (1746. g.).

*

Pregjimo sad na godinu 1716, kada poče drugi rat sa Turcima. Bunjevce vidimo sada sa Srbima opet u prvim redovima. Kod Petrovaradina 1716 g. i t. d. Požarevački mir prekide ovaj rat. Bunjevci behu docnije u posadama austrijskim u Šabcu (1738. god.) i drugim mestima u Srbiji.

Pri čarkama sa Turcima beše ih mnogo zarobljeno, od kojih se spominje Pavao Skenderović. Neki su od njih novcem otkupljeni od Turaka, a drugi se bogme i ne vratiše iz turskog robstva.

Bunjevci, kao i srpska milicija u Bačkoj nije se slala samo na Turke, već behu odaslani i na zapad. 1734. g. behu u Šleziji, a 1740—42 g. u Šleziji i Moravskoj pod

[1]) Ovi podaci o bodroškoj županiji uzeti su iz dela S. Ivanji „Az uj Bodrogh vármegye." Budapest 1887.

Digitized by Google

kapetanom Arsenom Vujićem i Jovanom Savićem. 1741. g. u Slavoniji.

Za sve to vreme na domu ih snalazaše nesreća za nesrećom. Poplave ubijahu narod materijalno, a kuga ga desetkovaše. U Subottci i Baji (1739. g.) kao i svoj Bačkoj vladaše kuga. Baju razoriše 1708. g. Kuruci, 1751. g. poplava.

Zakonom (3. §. XVIII.) ukine se 1742. god. vojena krajina u Bačkoj, a 7. maja 1743. g. posta Subotica povlašćena kameralna varošica pod imenom „Szent Mária.“ Prva, opštinska uprava u Subotici posle ukidanja granice sastavi se ovako: knez, Stevan pl. Vojnić, savetnici: Ilija Bukvić, Jovan Vojnić, Grga Križanović, Josip Jaramazov, Marko Skenderović, Josip Kopilović, Mihajlo Perčić, Andrija Paulešanov, Petar Mukić, Jovan Mačkov, Mihailo Bačin i Grga Vidaković.[1])

Varoš dobi znatne povlastice i u njoj se zavede potpuna gradjanska uprava. Bunjevci se razoružaše. Zastave pod kojima su junački vojevali, dodjoše kao svetinja u manastir franciškanski na sahranu.[2])

Počeše gradjanski nov život kao što sami vele za se:

„Svoj andžar su otklonili
Kad se Turci poklonili
Željni biše otpočitka
Nek zahrdja sablja britka.
Davor oj Bunjevče!

Sloboda ih dočekala
Svakom svašta rado dala
I pustara a i sela
Do Budima gore bela.
Davor oj Bunjevče!

[1]) Pravoslavni ne hteđoše pod gradsku upravu, već tražiše svi do jednog da ostanu graničari. To im se u toliko ispuni, što im je dozvoljeno, da se smeju iseliti u vojnu krajinu. Iseliše se 315 porodica u jesen 1746. g. u potisku krajinu Banat i šajkaška mesta: Mošorin, Gardinovce, Kovilj i t. d. Njihove kuće zauzeše Madjari. U Subotici osta oko 20 srpskih porodica, no docnije su se mnoge vratile. U potiskoj krajini docnije pri ukidanju njenom ne hteše Srbi dati oružje, te se diže i mali ustanak, ali se brzo uguši.

[2]) Iványi: „Szabadka“, str. 159.

Digitized by Google

I u novom životu pokazaše se Bunjevci na svom mestu. Postadoše vredni zemljoradnici i dobri pošteni gradjani.

Te polako, po tenane
Otpočeše nove dane
Prvi dani lipi bili
Te se svakom omilili.
Davor oj Bunjevče!

Tako veli pesnik bunjevački.

*

Somborci ne htedoše pod županijsku upravu, već poslaše deputaciju u Beč, u kojoj beše Bunjevac Mrata pl. Parčetić i Srbin Atanasija Stojšić. Oni tamo probaviše tri godine radeći na tome, da Sombor postane slob. kralj. varoš, nezavisna od županijske uprave, kad već ne mogahu ostati graničari.

Za to vreme izveštavali su ovi deputirci Somborce o rezultatima svoga rada, i tekst njihovih izveštaja predao je A. Saudić u „Javoru“ (br. 46. 1884 g.) na javnost. Ovaj zajednički rad pokazuje slogu i bratstvo, koje svagda vladaše izmedju Srba i Bunjevaca, koji se svagda ljubljahu kao rodjena braća.

Ovaj rad somborskih izaslanikah beše krunisan uspehom. 17 februara 1749 g. izda Marija Terezija diplomu, kojom Sombor posta slob. kralj. varoš.

Oni pak Srbi i Šokci, koji se nikako ne hteše okanuti vojničkog života, iseliše se u vojničku krajinu, a neki i u Rusiju, gde u „Novoj Srbiji“ i „Slavjano-Srbiji“ (jekaterinoslavska gubernija) ponikoše srpska mesta Sombor i Subotica, koje naseliše Somborci i Subotičani, nezadovoljnici i iseljenici. Šokci se pak mnogi iseliše u Banat u okolinu Brestovca (1749 g.)[1])

Subotica u novom svom položaju kao kameralna varošica imala je da se bori sa raznim neprilikama, često i vrlo tugaljive prirode, kao što beše spor sa subotičkim „nemešima“ (plemićima), kojih beše tada 27 porodica.[2])

[1]) Dr. Szentkláray Jenő: „Száz év Délmagyarország ujabb történetéből“.

[2]) Za vojničke vrline i junaštvo postadoše mnoge ugledne bunjavačke porodice „nemešima“ (armalistama).

Digitized by Google

Nemeši ne htedoše da snose opštinske porezne terete i oko toga se izrodi parnica, koja se svrši izvesnim poravnanjem ugovorom izmedju varoške uprave i nemeša (16. nov. 1748), ali koji ne htedoše svi „nemeši“ potpisati, te se iseliše na pustaru Militić ili Telečku, gde poniče čisto plemićko selo današnji Nemeš Miletić (Bunjevci ga zovu „Lemeši“), gde uživahu željene sloboštine; tako posta i selo Mateović, gde su sami plemići Pijukovići.

Za tim nastaše dugotrajni radovi oko unutrašnje varoške organizacije i opštinskog sustava i konsolidovanje poreznih prilika. Tada (1748 beše u Subotici 586 bunjevačkih, 64 srpskih, 56 Magjarskih i 51 nemačkih poreznih glava) koje su plaćale državnu porezu.

Beše mnogo razmirica sa kraljev. komorom kao vlasnikom zemljišta (1756—1759 g.), pograničnih sporova sa susednim opštinama, a pitanje o agrarnim odnošajima zadade najviše posla. Sve se to bilo oteglo u nedogled i u toj neizvesnosti prodje dosta godina. Bilo je skupština o tim pitanjima, izlazile su razne komisije i šiljane su bunjevačke deputacije vladaru u Beč i raznim višim vlastima.

No, najduže trajaše rad oko potpunog oslobodjenja ove varoši, t. j. oko toga, da Subotica, koja dotle beše samo povlašćena kameralna varošica, postane autonomna slob. kr. varoš, kakva je u tom vremenu već bio Sombor i dr. I tu su Bunjevci češće morali ići u Beč, Požun i dr. i podastirati prestolu svoju najveću, želju da im Subotica (o kojoj pevaju sa takom ljubavlju: „Subotica bela, tebe nigdi nema!) postane potpuno samoupravna kralj. varoš. Od svih tih izaslanika bio je najsrećniji starina Petar Josić, koga je Marija Terezija vrlo lepo primila i obećala mu ispuniti želju subotičkih Bunjevaca.

22. januara 1779 g. posta Subotica prava slob. kralj. autonomna varoš i dobi ime „Marija Tereziopolis“, u slavu vladarke Marije Terezije. Varoš Subotica u znak zahvalnosti posla kraljici 5000 dukata.

U Subotici nasta velika radost i ovaj se dan svečano proslavi. Prvi gradonačelnik sl. kr. varoši Subotice posta Luka Vojnić.

Digitized by Google

Subotica osta sopstvenik okolnih 12 pustara, potoka Jasenovca i jezera Palića. Veliki hatar subotički otkupi se za 266.666 for. 40 nov., što se platilo državnoj blagajni. Subotica morade naseliti pustare Bajmok, kojem selu se udari temelj još ranije 1774 g., kada je imalo već 50 kuća i Čantavir, docnije susedno selo Šandor.

Bačka županijska uprava dosta se neprijateljski ponašala prema Subotici u novom položaju. Iskrsnuše opet razmirice i raspre najsitnije prirode.

Josif II. posetio je Suboticu 9. jula 1786 g. putujući iz Sombora u Sentu, gde beše naselio 200 zaporoških kozaka, koji docnije izumreše i trag im se zatre (pošto pripadahu sekti neženja).

Za vreme ratova krajem 18 veka protiv Turaka, Sombor i Subotica, kao i svi donji krajevi, snosiše mnoge terete. Osim toga se Bunjevci u ovom ratu odlikovahu junaštvom i mnogi postadoše „nemešima".

Na krunisanje Leopolda II. otišao je kićeni banderijum plemića Bunjevaca. Ta stvar opevana je u knjizi „Uspomena bačkih plemenitaša", čije je prvo izdanje štampano pre 100 godina u Kaloči.[1])

Posle svištovskog mira (1791 g.), koji učini kraj ratu s Turcima, nastadoše zapleti u Francuskoj, što sve nije ostalo bez upliva na prilike u Ugarskoj, pa i u Bačkoj. Plemići sastaviše četu konjaničku, kojoj zapovednik bi kapetan Vojnić, Bunjevac.

Pošto je uspostavljena ustavnost i Subotici se uzakoni pravo slob. kralj. varoši. Subotica bi zastupljena na ugarskom saboru sa prvim svojim poslanicima, to behu Bunjevci Antonije Parčetić i Jovan Sučić. Na saboru 1802 g. behu subotički poslanici Antonije Milodanović i Jovan Popović, opštinski senatori. U Subotici se sve do danas biraju Bunjevci za poslanike. U to vreme predade se saobraćaju i Francov kanal (prokop) u Bačkoj, koji spaja Dunav i Tisu i pokaza se korisnim za privredu i saobraćaj.

---

[1]) Iz ove knjige vidimo, da je u Segedinu još tada bilo dosta Bunjevaca. Sada ih vrlo malo ima. Nestalo ih je pretapanjem u Madjare.

Digitized by Google

Pošto prodje Napoleonova vojna, nasta u Ugarskoj kulturni pokret, koji zahvati i Suboticu. Gimnazija se reformisa, broj osnovnih škola poveća se, crkve se zidaju i dr.

Kolera 1831 g. desetkovala je bunjevački živalj u Baji i Segedinu.

U četrdesetima godinama vidimo u Subotici živ pokret oko udruživanja. Ponikoše zanatliske i čitaoničke zadruge.

Dogadjaji 1848/9 g. poprskaše krvlju bačko tlo. U krajevima gde stanovahu Bunjevci i Šokci beše takodje krvavih bitaka.

Ne spada u krug ove rasprave, da govorimo o dogadjajima tih godina. Najbolje je, da ih prećutimo.

Ovo bi bila u najkraćim potezima istorija Bunjevaca od godine njihova dolaska u Bačku do novijih dana.[1])

II.

ZEMLJIŠTE. — ŠTATISTIKA. — PRIVREDA.

Jezgro Bunjevaca i Šokaca nastanjeno je u onoj polovini bač-bodroške županije, koja je pre 1802 godine bila i sama zasebna županija i nosila ime Bodrićka (bodroška) od grada Bodrića (Bodrogh[1]), čije se razvaline još jedva vide u okolini čisto šokačkog sela Monoštora 1802 godine izvršeno je posle raspre, koja trajaše čitavo stoleće — zakonito spajanje bačke i bodroške županije, i sad već Bunjevci s ponosom vele, da su „Bačvani“; ma da su za vreme raspra izmedju Bodrićke i Bačke županije u prošlom veku bili fanatični „Bodrićani“.

---

[1]) Podatci o varoši Subotici uzeti su iz dela S. Ivanjija. „Szabadka város története“, 1886. Inače su svugde označeni izvori. Osim označenih izvora služio sam se još i ovim knjigama: „Histoire de l' Autriche-Hongrie“, par Louis Légér i „La Hongrie Contemporaine“, par Roul Chélar, Paris 1891.

[1]) Iz rasprave S. Ivanjija (Iványi István) „Uj Bodrogh vármegye,“ vidimo, kako se u prošlom veku tumaralo oko toga, od kud dobi ova županija svoje ime, te neki tvrdjahu, da dolazi čak od sela Bodroga kod Arada. Ta zabluda je za celo uzrok, što se nekadanja bodroška županija potezala neko vreme i preko Tise.

Digitized by Google

Bunjevci su isključivo stanovnici Gornje Bačke. Šokci medju tim zauzimaju ono zemljište Donje Bačke, koje se pruža od Sombora duž alfeld-fijumanske železničke pruge na Dunavu. Ima ih u Pečuju, a rasejani su u svoj baranjskoj županiji, gde su u dodiru sa pravoslavnim Srbima očuvali svoj maternji, srpski jezik. U peštanskoj županiji ima ih u Baći, koja je postala 1699 god.

Prema ovom zemljište, koje zauzimaju Bunjevci, to je Gornja Bačka, a Sokci (izuzimamo ovde sremske i slavonske Sokce) Donja Bačka i Baranja.

Bunjevaca ima danas: u Subotici, Somboru, Nemeš-Militiću, Čonoplji, Sandoru, Bajmoku, Kaćmaru, Almašu, Mateoviću, Gari, Bikiću i nešto u Baji.

U Subotici sačinjavaju Bunjevci polovinu celokupnog stanovništva. („Neven“ ih računa na 35 do 36.000.) U Somboru ima nešto više od četvrtine stanovništva (6000), u Nemeš-Militiću polovina (oko 1500), u Conoplji znatan deo, u Sandoru polovina (500), u Bajmoku, Almašu, Kaćmaru, Gari čine trećinu, izmešani sa Magjarima i Nemcima, a Mateović je čisto bunjevačko selo (800 duša). U Nemeš-Militiću su stanovnici sa Magjarima, u Čonoplji sa Magjarima i Nemcima, u Bikiću sa Nemcima, a u Subotici i Sandoru sa pravoslavnim Srbima. Sa drugim narodnostima ne stanuju nigde zajedno, niti imaju najbližeg, neposrednog dodira.

Sokci pak stanuju u Sonti (4600 st.), Monoštoru (5000 st.), Vajski (1400 st.), Bogjanu (500 st.), Baču (1500 st.), Santovu (1500 st.), Bregu (Beregu 1500 st.). Prva tri mesta isključivo su šokačka, u Bogjanu žive Šokci sa pravoslavnim Srbima, a u Baču, Santovu i Beregu sa Nemcima. U Baranji žive u Pečuju, Dušnoku, Bačinu, Tukulju i Budimu dardanskom srezu, u Podravlju i u podunavskim baranjskim selima, izmešani sa pravoslavnim

[1]) Iz rasprave S. Ivanjija (Iványi István) „Uj Bodrogh vármegye“, vidimo, kako se u prošlo veku tumaralo oko toga, od kud dobi ova županija svoje ime, te neki tvrdjahu, da dolazi čak od sela Bodroga kod Arada. Ta zabluda je za celo uzrok, što se nekadanja bodroška županija protezala neko vreme i preko Tise.

Digitized by Google

Srbima, Nemcima i Magjarima. Ima ih u okrugłom broju 40.000 duša.

I u Banatu ima Srba katolika. To su Srbi Krašovani, koji stanuju u Krašo-Severinskoj (Krassó-Szörény) župa paniji, a u trokutu izmedju Vršca, Lugoša i Oršave, u tome moru rumunskom. Ima ih 20.000 duša. Neobično su lepog soja, jaki ljudi, bave se zemljoradnjom i dobri su baštovani. Govore čisto srpski, medju tim se nazivaju K r a š o v a n i (po svoj prilici po reci Karašu koja u brdu Mušnjaku izvire a kod Kajtasova i Palanke u Dunav utiče). Ali kad ih upitate, kako govore. odgovoriće vam kao i Bački Šokci i Bunjevci, govore „racki". Oni su očuvali — i ako okruženi samim strancima, — srpski jezik, srpske običaje i sve osobine, koje karakterišu srpsko pleme, a uz to su po veri rimokatolici. I što je najkarakterističnije, njima je baš to pomoglo, da očuvaju sve do danas svoje srpsko obeležje. Njihova pravoslavna braća, naseljena na dunavskoj obali od srpske Klisure do Rršave (Oršave) pretopiše se u Rumune, izmedju ostalog i za to, što su bili jednoverni sa nadmoćnim Rumunima. Još samo prezimena tih porodica i srpska imena mesta, brda, reka, položaja (Domogled, Treskavica, Bistrica, Černa, Izvor, Izlaz, Drenkovo, Moldava i t. d.) kazuju putniku, da su tu bili Srbi. Medju tim Krašovane je baš razlika u veri spasla od pretapanja u Rumune i oni su i sada Srbi po svemu. Zlo je samo, što nemaju svojih škola, ali sad je i u tom pošlo na bolje, jer se sad u njih pojavio pokret za osnivanje narodnih škola. Ponudu iz Bugarske da se „kao Bugari" isele u svoju „staru otačbinu", odbili su Krašovani najodlučnije, jer — vele — oni nisu Bugari, već Srbi. Vredno bi bilo dublje ispitati ovaj zabačeni, skoro nepoznati kraj Srpstva. To je pokrenuo ove godine beogradski „Dnevni List".

Što se pak njihova porekla tiče ima dva mišljenja: ili su se naselili iz Hercegovine (kao i Bunjevci) ili iz crnorečkog okruga u Srbiji. Ako stoji ono, da su se naselili u ove krajeve 1730 god. ili pravilnije 1737 god., dakle u doba poslednje seobe Srba iz Srbije u Ugarsku pod

Digitized by Google

pećskim patrijarhom Arsenijem IV. Jovanovićem-Šakabentom, onda su oni poreklom iz Srbije. U to vreme povist ne beleži veće seobe iz Hercegovine, a Bunjevci su se — kao što znamo — doselili u osamdesetim godinama XVII. veka. Katoličku veru primiše Krašovani u drugoj polovini XVIII. veka (1765 g.) za vladavine Marije Terezije, a posle seobe Srba u Rusiju (1751—53 g.), dakle u doba najvećeg unijaćenja, koje ih je izvesno i lišilo pravoslavne vere.

*

Kao što smo u prvom delu o povesti naglasili ima *Bunjevaca i u Lici i Krbavi i u Primorju.* Mi smo tamo samo imena nekih mesta pobrojali, a sada će mo ih redom pobrojati, da čitaocu bude očigledno zemljište, na kome su Bunjevci živeli, a gde se i sad nalaze.

Neumrli Ivan *Antunović* u svojoj „Razpravi“ (str. 44—47) po pričanju pukovnika Ivana *Murgića*, ličkog Bunjevca, veli da su Bunjevci, iselivši se iz stare svoje domovine Hercegovine naselili mesta u Podgorju: Takalice, Vidovac, Konjsko, Karlobeg, Dolac, Česaricu, Prisnu, Bačvicu, Jablanac, Stinicu, Stari grad, Kladu, Lukovo, Volarice, Sveti Juraj, Stolac, Senjsku—dragu, Kostrenu, Sv. Jakov, Povile, Ledenice, Zagon. Na Velebitu naselište: Ostarije, Crni, Padež, Krasno, Vratnik, Kriviput i Krligote. Dalje se naselište u Gračacu, Stikadi, Rudompolju, Ričici, Sv. Roku, Cerju, Lovincu, Vraniku, Smokrici i Vaganu. Murgić ih pominje još u Novih, Brušanih, Musaluku, Osieku, Budaku, Kuli, Vukšiću, Perušiću, Smiljanu, Trnovcu, Bužimu, Pazaristu, Zeljavi, Baljevcu, Skočaju, Zaborsko, Plitvice, Vaganac i t. d.

Da li su Bunjevci u *svima* tim mestima još i danas *Bunjevci* ili su se, po srodnosti vere, pretopili u Hrvate, to ostavljamo povestničaru, koji će pisati povest ličkih Bunjevaca. Ali svakako je fakt, da su se u mnogim od pomenutih mesta sačuvali kao Bunjevci i da i danas sa ponosom vele da su Bunjevci. Tako na primer u 20 br. zagrebačkog „Srbobrana“ od 1893 g. ima otvoreno pismo Paja Brkić-a bivšeg občinskog načelnika iz Sv. Roka u

Digitized by Google

Lici, koje mesto gore ubrojasmo. Tu veli g. Brkić: „Za roditelje i *praroditelje* moje, rekli su mi da su *Bunjevci* bili. E pa kad su oni to bili onda sam i ja. A *Srbi i Bunjevci ne stoje daleko*“ ... Pa dalje veli „Srbobranu“: „A vi kad zastupate Bunjevce po Bačkoj i Banatu, zastupite kad i kad i *svoju braću* i ličke Bunjevce“. — Bunjevci u tim mestima žive u najvećem prijateljstvu sa pravoslavnim Srbima, žene se i udaju medju sobom.

U ostalom i Antunović u svojoj „Raspravi“ izrično veli, da su Bunjevci u mnogim pobrajanim mestima očuvali svoju bunjevštinu što im služi na čast.

Toliko na ovom mestu o bačkim Bunjevcima, a sad da se opet poslužimo Antunovićevom krasnom knjigom, koja nam i odnosno zemljišta (terain) koje zauzimaju Bunjevci i Sokci pruža dosta gradiva. Iz izveštaja o Vizitama biskupskim u kaločkoj biskupiji u prošlom i ovom veku[1]) vidimo, da je u Apatinu bilo 1756 Ilira (Sokaca) a sad ih nema, u Baču takodjer, a sad ih nema. U Almašu 1738 g. bili svi Bunjevci, sad su u manjini. u Batyi su i sad u većini i slavenisiraju Magjare. U Batmonoštoru se Sokci gube od 1830 godine. U Baji su Bunjevci bili u prošlom veku u većini, sad se gube. U Boršodu se izgubili u Kaloči takodje („jezik su izgubili, ali se „Bogu i sad *racki* mole“ kao što veli Antunović.) U Bikityu su bili 1791 g. sami Bunjevci. sad su izmešani. U Bukinu 1792 g. sami Bunjevci, sad vrlo malo. U Bereghu (Bregu) 1762 g. Šokci i Srbi, a sad dosta Njemaca. U Bezdanu bilo je 1762 g. Sokaca, sad ih nema. U Čantaviru opadaju Bunjevci. U Čebu bilo Sokaca, sad nema. U Dantovu bilo 1767 g. Bunjevaca a sad ne. U Čavolju Bunjevci bili u većini 1762 god. sad u manjim. U Conoplji 1762 g. dosta Bunjevaca, sad manje. U Dušnoku 1762 g. Sokci i Magjari sad sami Sokci. U Monoštorseghu 1756 g. Sokci u većini, a i sad ih ima. U Kumbaji i u Novom Sadu (1734 g. pominju se) izgubili su se Bunjevci.

Isto tako u Kupusini Šokci u Kuli Bunjevci. U Katymaru 1734. g. u većini, sad u manjini. U Gornjem Szt.-Ivanu

[1]) I. Antunović: „Rasprava“ str. 133—138.

Digitized by Google

1738. g. više Bunjevaca a i sad ih ima. U Nemeš-Militiću očuvaše se Bunjevci, u Josefdorfu se izgubiše. U Szt.-Istvánu i Kolutu nešto Bunjevaca. U Gari 1762. g. sami Bunjevci, sad ima i Nemacah. U Bajši, Senti i Titelu izgubiše se Bunjevci. U Subotici 1731. sami Bunjevci i Srbi, i sad se slavno drže. Isto tako beše i u Somboru. U Vajski i Bodjanu Šokci. U Vaškutu (Baškut) 1783. g. dosta Bunjevaca i danas ih ima. U Mateoviću su i sad svi Bunjevci. U Sivcu, Moravici, Sükösdu, Temerinu, Palanki, Futogu, Stanišiću i Barački nestalo je Bunjevaca i Šokaca. U prošlom veku spominju se još u tim mestima. Šokaca u Bačkoj ima još (po tim biskupskim izveštajima) u Sonti, Santovu, Novom Selu.

Šokaca, kao što rekosmo ima osim Bačke, još i u Baranji, peštanskoj i tolnanskoj županiji (ovde nije reč o Šokcima u Slavoniji i Hrvatskoj). Po popisu od 1715. g, bilo je Šokaca i Bunjevaca izmešano u županiji Pešt-Piliš-Solt-u: Pandur, Kákony, Sükösd, Nádudvar, Dušnok, Batya, Kalocsa, Peregh, Tököl, Sziget, Szt.-Miklos, Stari Budim, Čobanska, (Čobanac pre Baron), Kalasz, Pomáz, Sent-Andreja, Monoštor, Budim kr. varoš; predgradja: Viziváros, Ráczváros, Taban, Promontor i Pešta. U ovim mestima su se Sokci i Bunjevci većinom izgubili i ako ih u nekim mestima još ima po malo.

Po istom popisu od 1715 g. bilo je Sokaca u Baranji, pomešano sa Srbima i Magjarima: Sonberg, Božok, Vémen, Lak, Mečka, Elend, Beckaš, Prekodrave, Katol, Kemet, Beloun, Sederkinj, Montorod, Vrsen, Sajka. Liptov, Nyarad, Lancsuk, Mohács, Boll, Bonnyhad, Viragoš, Bolya, Marok; Teteš, Majiš, Beczedek, Lipova, Sarok. Babogh, Ižip, Darač, Kišfalu, Bán, Baranyavár, Benga, Monoštor, Bodola, Erceg-Suljoš, Darda, Kácsfalu, Bolmak, Hasad. Curjan, Lotar, Semelj, Kášta, Vel. i mali Budmir, Jakobovo, Ivanj, Kektó, Palkonya, Petra. Volkany, Sukets, Pogány, Salanta, Nemeth, Szőke, Sava, Villan, Sikluš, Kökény, Udvard, Kesző, Tötös, Hidaš i Pécs (Pecsuv).

Iste 1715. god. bilo ih je u Tolni: u Bonjhadu, Brekalji, Csikodu, Bataszeku, i Agardu, i u županiji Fehér-

Digitized by Google

skoj: u Bunjevci, Perkati, Penteli, Rácz-Almašu, Rácz-Kereszturu, Ercsi, Sazhalom, Tárnok, Sarkutu i Erdu, (Hamzsabég). U Baranji se Sokci dobro održali, u Tolni se izgubili, a u Feherskoj županiji ima ih još.

Antunović u celoj svojoj knjizi nigde ne iznosi celokupan broj Bunjevaca i Šokaca. Broj ličkih Bunjevaca najteže je opredeliti, jer ih zvanična Statistika ne odeljuje od ostalih rimokatolika — Hrvata. — No biće ih oko 20—30,000. U Feherskoj županiji i u okolini Pešte može ih biti do 10,000 hiljada.

Što se statistike u opšte tiče, vrlo je teško tačno konstatovati broj Bunjevaca i Šokaca. Izvori, koje imamo na raspoloženju, razilaze se u opšte bitno u tom. Pavle Hunfalvi u svojoj etnografiji računa ih u sedamdesetim godinama na 70.000 duša (izrično ih naziva katoličkim Srbima, a tek u zagradi označava ih kao Bunjevce i Šokce). Prof. Šviker u svojoj statistici računa da Srbi (obe vere) sačinjavaju u Bačkoj 15 %, a u Baranji (sa Sokcima) 15—17%, od celokupnog stanovništva u tim županijama. Inače Šviker nigde ne odeljuje Bunjevce od Srba, ali im ni na jednom mestu ne iznosi broj, što svakako ne spada u dobre strane jedne čisto statističke rasprave, Badić u epohalnom delu „Ausztria Magyarország szóban és képben“, iznosi im celokupan broj u 55.000 duša, pa dalje (netačno) beleži, koliko ih ima u Subotici i Somboru. Po zvaničnim statističkim podacima od 1880. god. trebalo bi da ih ima svega u Bačkoj[1]) 56,000 duša. ali kad njihov broj sračunamo po mestima u kojima stanuju, izlazi, da samo u Bačkoj ima 70.000 Bunjevaca i Sokaca, medju tim Hunfalvi računa u tu sumu i onih 40,000 u Baranji. Najverovatnije je pak, da ih ima u Bačkoj 70,000 a u Baranji do 40.000, u Lici do 30.000, dakle svega preko 130,000 duša. Fenješ n svojoj knjizi „Magyarország statisztikaja“ računa ih. kao što smo gore videli, na 429.268

[1]) Bačka županija pri prvom popisu u Ugarskoj 1785 god. imala je 180.000 st., 1880 god. imala je 630.000 st., od kojih 121.000 pravosl. Srba. Po najnovijem popisu od 1890 g. Bačka svega (sa varošima) ima 716·325 duša, a nekadanje „Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat“ po popisu u 1850 g. svega 3,426.221 duša.

Digitized by Google

duša, ali u tom su i Sokci u Trojedinici i Sremu. Populacija Subotice se srlo brzo množila. Prvi popis stanovništva u Ugarskoj izvršen je 1785. godine, tada je u Subotici nagjeno 23.000 stanovnika. 1870. god. imala je već 56.323 duše, a 1880. g. 61.656, a pri najnovijem popisu 1890. god. 72.863 (od kojih po Ivanjiju 31,824 Bunjevaca i Srba), a 1580. god. imadjaše tek 49 kuća, 1590. g. 63 kuće.

Sombor je 1699 g. imao 301 t. z. poresku glavu (270 zemljodelaca i 31 zanatliju.) 1870. g. imao je 24.309 a 1880. g. 24.700 st, 1890. g. 26.888 st, (oko 600 zanatlija), dakle brojno se vrlo lagano razvija. — Pečuj je imao 1870. g. 23.683 st., a 1890 g. 34.754 st.

Vredno će biti da se na ovome mestu zadržimo još na statistici Subotice, kao metropole Bačke i da opširnije dodirnemo množenje njena stanovništva.

1700 g. pominje Bačka županija u jednom izveštaju da je u Subotici tada bilo 642 porezu plaćajućih gradjana U Herdegen ovu izveštaju bečkom ratnom veću beleži se, da je u Subotici bilo 1702 godine 1969 stanovnika, a po vojnom izveštaju bilo je u njoj 1720 g. 205 porodica. Po ostalim, raznim izveštajima i popisima bilo je u Subotici 1748 god. 759 porezkih glava.

Godine	stanovnika
1765	9556.
1766	9730.
1770	9840.
1771	10.252.
1778	21.471.
1780	18.730.
1783	17.905.
1788	20.147.
1805	21.573[1])
1818	30.015.
1820	32.274.
1832	30.777.
1840	31 720.

[1]) Od kojih je 17.044 Ilira t. j. Srba i Bunjevaca.

Digitized by Google

Godine	stanovnika
1847	41.707.
1850	48.958.
1854	60,729.
1870	56.323.
1880	61.656.
1890	72.863.

Prema ovome je Subotica danas po broju stanovništva t r e ć a varoš, u celoj Ugarskoj. Veće su od nje samo Budimpešta i Segedin,

Kuća (domova) bilo je u Subotici 1862 g. 5534, a 1890 godine 5708, a na salašima (pustarama) 1862 god, 3256 kuća, 1890 god. 5355 kuća, dakle nesto manje no u samoj varoši. U varoši ima 38.573. a na pustarama 34.110 stanovnika[1]) Po poslednjem popisu od 1890 g. beleži se da u Subotici ima 31.824 Bunjevaca i Srba (2480 pravoslavnih) ali to je netačno, jer je zvanična statistika uračunala mnoge Bunjevce u Magjare.

Sto se pak tiče staleža u tri veća mesta, gde su Bunjevci i Sokci nastanjeni, imamo ovakav statistički pregled:

U PROCENTIMA:

	Trg. i zan. stalež	Inteligencija	Sluge	Ratari
Subotica .	6.37	1.39	13.80	78.54
Sombor .	10.08	3.25	13.32	73.35
Pečuj . .	18.25	7.36	12.16	62.23

Iz ovoga se vidi, da stanovničtvo i u varošima većinom pripada zemljoradničkom staležu, a u selima su naravno, isključivo zemljoradnici.

Srazmera izmedju muškinja i ženskinja pak ovaka je po statističkim podacima. Na 100 muških dolazi u

Subotici . . . . . 102.8 ž.
Somboru . . . . . 102.6 ž.
Baranji . . . . . 102.4 ž.

[1]) Iványi: Szabadka II. 25 1—257.

Digitized by Google

Bačkoj . . . . . 101·4 ženskih
Pečuju . . . . . 97·0 „

Teritorijalno zauzima bunjevačka prestolnica Subotica 166.077 katastralnih jutara, prostor, kojim malo koja varoš u ovoj monarhiji raspolaže. Sombor ima 57.577 kat. jut. Oba mesta raspolažu sa znatnim pašnjakom, koji znatno pomaže razvijanju stočarstva kod Bunjevaca, koje spada u najjaču granu privrede im.

Kao što pomenusmo atar Subotice iznost 166.077 kat. jutara, ili 16 $^{7}/_{10}$ □ milja, od čega je 44,000 opštinske zemlje (t. j. svojine općine varoši Subotice) u subotičkom ataru, i 10.000 jutara u Bajmoku i Cantaivru, što predstavlja vrednost (samo po katasterskoj proceni) 4$^{1}/_{2}$ milijuna forinata. Općinskog pašnjaka u Subotici ima 26,000 jutara.

*

Na ovome mestu valja nam se zadržati kod privrednog rada naših Bunjevaca i Sokaca. Oni su prvenstveno zemljoradnici, kao što smo već to i gore istakli. Bunjevci u Gornjoj Bačkoj obdelavaju zemlju vrlo uspešno i racionalno. Seju sve vrste rane na dosta peskovitom ali plodnom zemljištu Bačke. Subotica, je znatna trgovačka varoš sa ranom, isto tako i Sombor. Na okolnim pustarama Šebešiću, Verušiću, Tavankutu, Kelebiji, Tompi itd. gde su od mnogih salaša ponikla čitava sela, rodi mnoga hrana. Tako je isto i na somborskim salašima i u bunjevačkim selima. Da se kod Bunjevaca podigne voćarstvo, otvorena je kod lekovitog kupatila Palića općinska voćarska škola sa bogatom rasadnicom. Osim toga Bunjevci gaje vrlo dobre konje, belu marvu i svinje, a subotički vašari s konjima (dogoni se po 6—7000 komada konja) čuveni su i u inostranstvu. Balkanske države, pa i Nemačka, Italija, čak u Spanija kupuju konje za svoje vojene potrebe od Bunjevaca. Bunjevac se u opšte diči sa svojim konjima, i to ne bez uzroka, jer je soj bunjevačkih i u opšte bačkih konja izvrstan. Sokci takogje gaje konje, ali drugčijeg soja, manji su, nalik na balkanske konje.

Digitized by Google

Bunjevac se nerado odaje trgovini ili zanatima, on najradije ostaje kraj svoga pluga. Zemlja u Subotici ogromnim je delom svojina Bunjevaca, i oni su vrlo bogati ljudi. Godine 1892 osnovaše tamo veliki, jak novčani zavod, pod nazivom „Pučka Gazdačka Banka“, kome su većinom oni deoničari.

Stoje nam na razpoloženju u potpunoj opširnosti podaci odnosno privrede i zanimanja stanovništva u Subotici, i zato će mo se sa njima poslužiti.[1])

Dovoljno je pogledati na atar Subotice pa da se vidi čim se bave Bunjevci u privrednom pogledu. Oni su kao što napred istakosmo, prvenstveno zemljoradnici. Atar subotički, naime, po katastarskom premeravanju od 1880 god. ima:

Oranice	110,239	jutara
vrta	624	„
rita	3,748	„
vinograda	4,014	„
pašnjaka	30,762	„
šume	9,603	„

U Subotici i u opšte u krajevima gde Bunjevci stanuju seju se sve vrste useva. Prostrani pašnjaci podižu stočarstvo, koje je jako razvijeno. Subotica osim velikog broja konja, koje izvozi, daje znatnu količinu izvoza u rogatoj marvi, svinjama i ovcama. U Subotici i Somboru Bunjevci bogataši su na glasu.

Nekad se u Subotici jako radio duvan, ali je usled državnog monopola 1851 god. ta proizvodnja sasvim prestala.

Što se privrednog života *ličkih Bunjevaca* tiče, o tome pukovnik *Murgić* priča: Primorci ili podgorci Bunjevci po kraj Velebita vrlo su siromašni, jer nemaju dosta zemljišta, većim delom bave se Bunjevci i to oni u Primorju ribarstvom. U ostalim krajevima Like, gde je Bunjevaca, mnogo, škodi poljoprivredi redovna suša. U Lici je nekad bilo imućnih porodica. Bilo je kuća sa 400—600 komada ovaca, koza i goveda, Sad je lički Bunjevac, kao i sav

[1]) Iványi: Szabadka II.

Digitized by Google

narod tamo mnogo osiromašio. Naročito je u Primorju oskudica i siromaštvo ovladalo, jer narod nema zemljišta, predeo je sam kamenjar. Šume su iskrčene, pa ljudi nemaju prometa sa drvetom.

Sokci u donjoj Bačkoj takodje su dobri zemljodelci, ali su više stočari i ribari a proizvode i kudelju. U Baranji su još i vinogradari. Od kako su im oduzete šume, gde je bilo žira za svinje, od toga vremena ustuknulo je stočarstvo. Od toga doba beleži se naseljavanje Nemaca u šokačka sela. Siromašniji Bunjevci i Sokci sele se u Slavoniju, gde oko Vrhpolja krče šume za oranicu, te kao vredni ljudi i na strani dobro uspevaju.

Bunjevci i Sokci važe u opšte kao vrlo vredni, pošteni i čuvarni ljudi, još da oni prvi nisu malo više izdašni na svoje odelo i pri domaćim svetkovinama, bili bi još imućniji. Sokci sve što im treba za odelo, proizvode sami, dok Bunjevke podmiruju svoje potrebe (izuzimajući platno i kecelje) tvorničkim proizvodima,

To isto veli pukovnik Ivan Murgić i za ličke Bunjevke. Platno, veli, znaju jako lepo tkati i rublje sašiti, ali čarape neznaju plesti. Inače sve što im za odelo treba kupuju u trgovinama.

Indrustrije[1]) nema u njih nikakve, izuzimajući kućevnu tkaninu, koja je kao i kod svih Jugoslovena jako razvijena.

Bunjevka važi za vrlo vrednu i čistu ženu, koja mnogo polaže na spoljašnost svoju i svoga doma, otuda je u nje i toliko volje oko pipavog posla: veza, tkanja i u opšte izrade svih tkanina.

Rukotvorina Bunjevaka i Sokica odlikuje se svojom lepotom, stalnošću i izvrsnim izborom i podelom boja pri izradi ćilimova. Osobito su na glasu bunjevačke (subotičke) pregače u bezbroj boja, što je čisto bunjevački proizvod. Platno same tkaju i ono je i trajašno i tanko (ćerćelija). Vezovi sa zlatom pokazuju takodje veliku veštinu i izvrstan

[1]) Razumemo indrustriju u većem. Zanatlijâ, naravno, ima i iz redova Bunjevaca i Šokaca. Isto tako i trgovaca. Ali Bunjevac je radije zemljoradnik no zanatlija i trgovac. Treba znati da je trgovina u Subotici bila do 1825 god. skoro samo u srpskim rukama. Sad već nije tako.

Digitized by Google

ukus. Sokice osobito mnogo tkaju i predu. U svakoj kući njihovoj ima puno razboja i preslica. To je i pojmljivo, jer one sebe odevaju svojim rukotvorinama.

Bunjevke subotičke stekle su glasa već i na strani sa svojim pregačama. Pregače se rade već u veliko i izvoze, dakle ne upotrebljuju se samo za domaću potrebu, već su i roba za izvoz. Mnoge siromašnije bunjevačke porodice žive izključivo od izrade pregača, ćilimova, tkanja platna.

Bunjevačke i šokačke ženske rukotvorine stekle su mnogo divljenja, pohvala, i poštovalaca na izložbama u Beču, Novom Sadu, Budimpeštu, Pragu i Zagrebu, gde su bile izložene u svima vrstama.

Da se vidi, kako su stranci još pre sto godina pisali o ženskoj radinosti u Bunjevaca, evo navoda iz „Geograf. Istor. — trgovačkog Lexikona“ I. Karabinskog (Požun 1786.) „Žene subotičke prave sve same, kao: platno, kecelje, obojke i dr. U tkanju su vrlo vešte, a u izradi v e š t a n k i n j e. Opredenu vunu tako lepo bojadišu kao Persijanci.“

Sadašnje ocene stranaca mnogo prevazilaze ovu, ali ova je značajna s toga, što se ona tiče bunjevačke tekstilne industrije, kakva je ona bila još pre sto godina.

U službu ide Bunjevka i Šokica ne rado, kao i sestra joj Srpkinja. To biva samo u najkrajnjoj nuždi. Ovo ne znači, da one ne vole raditi, pošto rada u zadružnom životu, gde je porodica mnogobrojna, ima svagda i suviše. To je više izvestan stepen urodjenog ponosa u našem narodu, koji drugome ne rado služi i radi.

III.

CRKVA, ŠKOLA I KNJIŽEVNOST.

Bunjevci i Šokci pripadaju od reda rimokatoličkoj crkvi, što ih jedino i razlikuje od sabraće im pravoslavne.

Više je no izvesno, da su u sadašnje svoje krajeve došli kao rimokatolici. Tako bar stoji u sadašnjim voje-

Digitized by Google

nim zapiskama[1]) gde ih svugde nazivaju katoličkim Srbima. Da su već tada bili katolici, t. j. za vreme svoga dolaska, dokazuje, i to što, su u Suboticu došli pod vodstvom redovnjaka (kaludjera) franciškanaca (tranjevaca). Mogućno je pak i to, da su u putu svom za Bačku i Baranju, primili katoličku veru, jer je baš u to vreme bilo unijaćenja u generalatu Varaždinskom pod Pavlom Zorčićem i u Sremu pod vladikama Jannyjem i Ljubibratićem. Naročito je Janny[2]) uspeo da mnogi pravoslavni Srbi u krajevima, gde su sad Sokci naseljeni, prime katoličku veru. Interesno je, da u tim krajevima pre toga jedva i beše katolika. Coernig u svojoj „Ethnographie“ (str. 307.) izrično veli, da su Sokci, kad su naselili selo Baću (1699 god.) bili pravoslavni, pa tek docnije primili katoličku veru. Tragovi predjašnje (pravoslavne) vere sačuvali su se još u nekoliko kod Sokaca u Dolnjoj Bačkoj. Stariji Sokci, na primer, znaju još po negde crkvene pesme pravoslavnog obreda i nazivaju ih „starovirskim pismama“ t. j. pesme iz stare vere. Isto takim imenom nazivaju i junačke narodne pesme.

Medjutim za Bunjevce nije isključena mogućnost, da su već i u Hercegovini bili katolici, kao što je baš u pokrajini oko Bune bilo svagda, pa i sada rimokatolika u doba bogumilstva i Bogumila.[3]) Na protiv svi znaci baš za to govore. Pukovnik Murgić, koji nam je pobeležio tako dragocenih podataka za istoriju ličkih Bunjevaca, veli, da su iseljenici iz Bosne i Hercegovine (predci Bunjevaca) bili *kršćani* (dakle katolici). Učeni Franjevac Gjuro Cevapović, bunjevačke gore list, nabraja redom u svom „Catalogu“ sve one *fratre — plovane* — (župnike) koji su svoje verne preveli iz Turske u monarhiju i veli da broj tih iseljenika iznosi 24,300 duša. Sa princem Evgenom Savojskim dodjoše 1690 g. takodje mnogi katolici iz Bosne.

---

[1]) Hofkriegsratharchiv 1687. Prot. exp. Folio 570. Sept. Nr. 22.

[2]) Opširnije o tome vidi u: „Srbi u Ugarskoj i crkvena Unija“ op Dr. L. Lukića, prikaz Ivana Ivanića. Beograd 1891.

[3]) Rački — Kostrenčić vele, da su protest. sektari u Francuskoj i Italiji bili ogranak i učenici Bogumila u Bosni.

Digitized by Google

Ivan Antunović u svojoj „Razpravi“ zastupa gledište da su Bunjevci, i Šokci *starosedioci* u Bačkoj i Baranji, što delimice stoji, ali stoji i to, da se njihov broj umnožio seobama iz Hercegovine i Dalmacije. Da su Slaveni starosedioci u opšte u Ugarskoj, a Srbi u donjoj Ugarskoj to je već poznata stvar, koju ni magjarski istorici ne poriču, a da su Bunjevci u Bačkoj i pre veće bunjevačke seobe 1686—87 god. bili katolici, to se iz Antunovićeve „Razprave“ može na više mesta videti. Tako u gjengješkom samostanu ima pribeleženo ovo: God. 1657 šalju se njekoji *Dalmatinci* (t. j. Bunjevci) u Szechen na škole. U Segedinu naredjuje se 1668 g. za Magjare i *Dalmatince*, svećenik. God. 1660 šalju se u Szechen klerici na nauke, većinom *Dalmatinci*. — Iz ovoga se vidi, da je Bunjevaca i to katolika bilo u ovim krajevima i pre velike seobe 1687 g.

Ovo je u ostalom, stvar, koja čini jedno osobeno pitanje u istoriji Bunjevaca i da ga rasprave, mislimo, da su najnadležniji i najprosvećeniji u tome učeni služioci oltara Božijeg, Bunjevci, kojih ima lep broj i koji su toliki rodoljubi, da se toga late. U tome poslu poslužiće ih najbolje arhive raznih franjevačkih manastira, jer su, kao što Antunović veli: „Franjevci redovnici nam hvalevredno sačuvali ono, što se v i r s k o g a ž i v o t a naših starih ticalo i t. d. Antunović osim toga, imenuje doslovce manastire, gde takve gradje ima i naročito ističe zasluge oko toga Eusebija Fermendžina, predstojnika manastira u Baji, učena redovnjaka, poreklom Bugarina.

Kao katolički klir, nemajući nikakve odelite narodne samouprave u crkvenim poslovima, podpadaju Bunjevci i Sokci pod ostrogonskog kneza — primasa, kao glavu rimokatoličke crkve u Ugarskoj. No, po teritotijalnoj podeli crkvenoj, spadaju bački Bunjevci i Sokci pod kalačku arhibiskupiju, a baranjski Sokci pod pečujsku biskupiju.

Za crkvenu p o v e s t Subotice, metropole bunjevačke, iznosi Iványi István u svojoj „Istoriji Subotice“ lepih podataka. Iz te razprave vidimo[1]) da je Subotica još pre

[1]) „Szabadka“ II. 258 (deo o crkvi i veri).

Digitized by Google

mohačke bitke potpadala pod kalačku arhibiskupiju, a pod segedinskog preposita. Svećeničke dužnosti vršili su tada svetovnjački svećenici. Na subotičkim pustarama: Verušiću, Šebešiću, Ludošu, Tavankutu, Tompi i t. d. koja su nekad bila samostalna sela, bilo je crkva (katoličkih ili pravoslavnih, nije raspravljeno). Još 1744 g. vidili su se ostaci crkva na Radanovcu, Tompi i Čestisaru, u subotičkom ataru.

Pošto su se franjevci, koji su dopratili Bunjevce pri velikoj seobi 1687. g. smestivši svoje verne u Subotici, vratili u Bosnu, subotičkim Bunjevcima dolažahu segedinski „Salvatorianci" da vrše duhovne dužnosti. Medju tim je od 1. Decembra pomenute godine bio stalno u Subotice Bertalan Benjovics koji je već i matrikule crkvene vodio. 1693. došao mu je u pomoć kaludjer Bunjevac Jeremija Guganović (Ludaši), koji je bio propovednik i stanovao u gradiću „Kuli" (gde je sad manastir franjevački), gde je bila i kapela. Interesno je, da je njegova zvanična titula bila „kaludjer pri rackoj koloniji", dokaz, da su zvanični krugovi i tada smatrali Bunjevce za Race (Srbe).

Od 1710 g. stalno su Bunjevci imali za svećenike franjevce redovnjake. Te godine počinju oni zidati samostan od valjaka uz pomoć ktitora, Bunjevca — Gjuke Lončarića Crvenka. Gjuka je bio zidar a fratrovi su mu dodavali opeke.[1])

Godine 1717 proglašen je subotički samostan za residenciju a za presidenta postavljen je otac Jerko Ludaši-Guganović. Pomoćnici mu behu Alfons, Sokol i Sazel.

God. 1724 prelazi samostan konačno u ruke redovnjaka, pošto se iz njega iseliše graničarski kapetani i časnici: Sučići, Marčetići, Vujavići i Kajići, koji su dotle tu stanovali, pošto je to bila predje Subotička tvrdjava (kula). Ratni pribor i oružje, koje se tada tu zateklo, bi prenešeno u segedinsku tvrdjavu. — Tako od nekadašnje subotičke tvrdjave posta crkva i franjevački samostan. Grad je imao dve kule, od kojih je jedna porušena, a ona druga

[1]) „Razprava" str. 99.

Digitized by Google

na južnoj strani zadržana je kao toranj, koji i danas stoji. Crkva je posvećena 1736 g. od kaločkog biskupa Gjure Patačića. U tridesetim godinama prošlog veka bilo je u ovom samostanu 5—10 otaca.

Pošto je stanovništvo subotičko od iskoni bilo bunjevačko i srpsko, to se u subotičkim crkvama do 1731 god. predikovalo samo našim jezikom, dok Antunović tvrdi, da je prva magjarska pridika bila tek 1754 g. Iványi pominje da su to vreme magjarski svećenici naglo potiskivali bunjevački jezik u crkvi i da je usled toga bilo nesloge u subotičkom katoličkom kliru. Magjarski svećenici odvraćali su, naime, svoje verne da ne prilažu u zajedničku crkvenu kasu, jer je to — „r a c k a k a s a". Te stvari došle su do znanja i svetoj stolici u Rimu, koja je dala za pravo Bunjevcima, ubrojila Suboticu u slavensku provinciju i predstojnika franjevačkog reda uputila, da nabavi u Suboticu što više slavenskih svećenika, koji će Bunjevcima maternjim jezikom tumačiti sveto pismo.[1]) U to vreme bila su okolina, pa i daljna bačka mesta podložena subotičkoj parohiji, i smatrala se kao filijali iste.

Subotički samostan odlikuje Rim 1759 naslovom konventa, kome prvi gvardijan beše otac Danilo Zavodski.

1773 god. posle dugih pregovora uspe kaločki biskup Batthyány Josif da se u Subotici zavedu i svećenici, te tako plebanija predje iz ruku franjevaca, u ruke svetovnih svećenika. Prvi svećenik beše Stevan Ranić sa tri kapelana. Prvi tutor (staratelj) beše Luka Vojnić, kantori behu Jakosević i Zomborčević. S' jeseni iste godine poče se graditi subotička najlepša crkva, crkva Svete Teresije, koja je 1798 god. i dovršena. Posle Ranića bili su svećenici Josif Lukić, Martin Radičević, Pavle Bednarić, Pavle Sučić (iz Bukina) i dr. Sada Sada je plebanošom (parohom) pri ovoj crkvi, Bunjevac preposit Matiša Mamužić.

Osim većih bogomolja, ima u subotičkim predgradjima i salašima još omanjih bogomolja i kapela, koja su većinom troškom pobožnih Bunjevaca sazidane. Kapele Ane

[1]) Ivanyi : Szabadka II. 271.

Digitized by Google

Antunović rodjene Latinović, Franciske Mukić-Malagurske, gospodje F. Parčetića. Ima dosta spomenika posvećenih svetiteljima i krstova. Na t. z. bajskom groblju monumentalna je gradjevina kapela, gde je porodična grobnica porodice Vojnića-Bilečevih.

*

Kaločka arcibiskupija, osnovana u 11stoleću, nosila je od 1094—1755 god. ime „bačke arhiepiskopije", kada je dobila ime koje i danas nosi.

Kaloča je bila svagda od prosvetnog značaja po Bunjevce. U njoj su se bunjevački sinovi, koji se rado odavahu službi oltaru Božijem i veri Krista-Spasitelja, učili i posle vraćali u narod kao propovednici slova božijeg i nauke Kristove.

Bunjevačko svećenstvo i učiteljstvo odlikuje se svojim primernim vladanjem a u poslidnje vreme i rodoljubljem. Oni su najveći prijatelji naroda, kome čuvaju i jezik i ime narodno. Oni su najjača straža na braniku bunjevačkog plemena. Kad bi i ostala bunjevačka inteligencija bila taka, kako bi tek onda stajali Bunjevci!

Književni i svaki narodu korisni pokret u Bunjevaca ponikao je iz svećeničkih i učiteljskih krugova. Neumrli Ivan Antunović ima mnogo svojih prethodnika poslenika. Učeni Cevapović, pesnik Peštalić, rodoljubivi fratri Demerac, Bačić, Jakošević, stolnobiogradski biskup Nikola Milássin, Levaković i biskupski theolog Stipan Villov (većinom bajski sinovi) behu svećenici i doista odlični pastiri svoga naroda. Pa tek kakvi behu njihovi prethodnici Angjelija Sarčević i 17 drugova mu, koji dopratiše Bunjevce iz staroga u novi zavičaj, pa Jerko Guganović — Ludaši i ostali franjevci. (?!)

Franjevački kaludjerski red vičan je znatno u prošlosti Bunjevaca i delio je sudbu svoga stada i u najžalosnijim i najopasnijim trenucima. Za vreme Turaka nisu oni nikad napuštali gonjeni narod, već su bdili nad zbegovima i pratili ga svugde. Tako, kad se bunjevačka nejač i žene moradoše, ukloniti u Petrovaradin od Rako-

Digitized by Google

cijeva pustošenja po Bačkoj, franjevci su ih i tamo pratili i probavili sa njima u tom izgnanstvu sedam godina.[1])

Ako prelistamo Antunovićevu „Razpravu„ i Ivanjijevu „Istoriju Subotice“ naćićemo bezbroj primera franjevačke odvažnosti, čestitosti, milosrdja i ljubavi prema narodu. Neke od tih primera iznelismo u prvom delu gde je reč o istoriji Bunjevaca, a neke će mo na ovom mestu pomenuti.

Franjevci su hrabrili Bunjevce kad su polazili u boj protiv Turčina ili protiv Rakocijevih četa, oni su za vreme kuge 1738/40 hrabrili i lečili bolesnike, te su tom prilikom tri Franjevca od kuge umrla.

Za vreme Turaka u podunavski Feldvár (Duna — Földvár) gde je XVI. veku bilo još dosta Šokaca dolaze fratri iz Tukulja (Tököl) da hrabre izmučeni narod. Fratri su se preoblačili u tursko odelo, samo da ih turske straže propuste u selo. Ti fratri se zvahu otac Bernardo, Spaić i Evetović.

Kada se bunjevačka nejač skrivala po Baji, palićkim ritovima, jankovačkim šumama, franjevci su svagda sa njima bili. Kralj Josif I. daje 1705 g. javno priznanje Franjevcima, da su u vreme raznih buna u Ugarskoj, stekli mnogo zasluga u obziru verskom kod *Raca*, njemu veoma odana naroda.[1]) Prateći gonjeni narod, oni su velike muke trpili od Turaka. Bacali su ih u duboke jame, kamenjem ubijali, peklī žeravicom, na čelu duvan rezali, batinali, gušili, sa živih kožu derali, na kolac nabijali, morili gladju i žedju. U narodu se očuvala poslovica: „Kamo Turci s djordom, tamo Fratri s torbom.“

Somborski magistrat svedoči da su fratri za sve vreme turskog gospodstva i Rakocijeve bune, obavljali svoje svećeničke dužnosti u opasnosti svog sopstvenog života.

Fratrovi Parčević, Levaković, Koločanin, Radnić, Pavić i Janković, behu radi svojih zasluga i obrazovanosti na vladalačkim dvorovima odlikovani i čašćeni.

---

[1]) Kad su se Rakocijeve čete povukle iz Bačke, Bunjevci su se vratili u Suboticu iz Petrovaradina, ali ih je i tamo ostalo, tako da i danas ima u Varadinu bunjevačkih porodica, koje se, sad nazivaju „Šokcima“.

Digitized by Google

Osim Subotice, čiju smo povest odnosno razvitka katoličke crkve već izneli, da pomenemo još i sledeća mesta.

Fratarskih samostana beše već 1686 godine (u dobu dolazka Bunjevaca) u Baji, Somboru, Baču, Kaloči i Subotici.[1]) 1696 god. bajsku (Baja) parohiju rukovodi otac Ivan Vidić. Bajski manastir su Rakocijeve čete porušile 1708 god., te su ga 1719 god. obnovili oci Gavro Guganović i Luka Karagić-Čilić, vraćajući se iz zbega u Iloku.

Somborskoj crkvi položen je temelj 1752 god. Ona je sagradjena troškom Bunjevaca iz Sombora i Nemeš-Milića. Crkva je svršena 1771 g. God. 1781 prešla je somborska parohija u ruke svetovnih svećenika. Prvi paroh (župnik) beše Stipan Jagodić, kome je dužnost predao Antun Gašlević nadbiskupski namesnik. Prva magjarska pridika bila je tek 1763 god. Ranije pridike bile su samo na našem jeziku.

U Baji je neko vreme stanovao i kaločki nadbiskup Gavro Patačić i 1740 g. držao blagodarenje, kad je kuga prestala. Županijski arhiv bački bio je u bajskom samostanu od 1741 do 1774 god.

Crkve bunjevačke i šokačke počele su se graditi od tvrdog materijala tek početkom XVIII. veka. Pre toga su bogomolje bile gradjene od pletera. Sada Bunjevci i Sokci već imaju lepih crkvenih gradjevina u Subotici, Somboru, Baji, Pečuju, pa i po selima.[3]) Seoske parohije potpadaju pod srezke protopresviterate (preposite), a ovi pod biskupske stolice. Varoške parokije imaju svoje zasebne poglavice (preposite). Svećenici su obrazovani ljudi, pobožni i ljubazni u ophodjenju.

Bunjevci su na glasu sa svoje pobožnosti i neobično

---

[1]) Čevapovich : Catal. prov. argen.

[1]) Acta Congr. Rom. 1693 g.

[3]) Na ovome mestu da ispravimo jednu netačnost. Badić u „Ausztria-Magyarország" II. delu, gde se opisuje Bačka, veli da su ruševine, koje se vide u okolini Batmonoštora, u bačkom Podunavlju, ostaci nekadanjeg franjevačkog manastira, koji je tek docnije postao svojina pravoslavnih kalugjera. Ovo ne stoji. Dr. P. Ivanović (Bajac) iznosi u 90 knjizi „Letopisa" (1854), da je taj manastir od vajkada pravoslavan, (Sv. preobraženski) da su ga 1723 g. porušili magjarski ustanici i igumana pogubili. U ugarskoj arhivi stoji protokol, da je taj manastir svojina „G. R. N. U. Calugjeris" i da je „anno 1723 posessa fuerit,"

Digitized by Google

poštuju svoje svećenike, koji to i zaslužuju. Kad se n. pr. u Subotici drže „korizmene propovedi“, crkve su pune, pa ima slušalaca i na ulici. „Neven“ primećuje, da bi prema velikom pohandjanju crkve trebalo tamo još 4 crkve. Subotičanima je sv. Rohus zavetni svetac, koga uzeše za svoga zaštitnika o velikoj kugi. Jedno mesto bunjevačko u hrvatskoj Krajini nosi u počast ovog sveca ime sv. Rohusa.

*

Prelazimo na *školstvo*. Osnovne škole u Bunjevaca i Sokaca dele se na dve vrste, na općinske (komunalne) i veroispovedne. Veroispovednih je više.

Po najnovijim podacima, koje je 1861 god. publikovalo ugarsko ministarstvo nastave, ima u užoj Ugarskoj (bez Trojednice) svega 130 katoličko-srpskih (u Bačkoj i Baranji) i hrvatskih škola (u županijama Mošonjskoj, Somodjskoj, Sopronskoj, Tamiškoj, Zali (Medjumurje), Vaš i t. d.) i to veroispovednih 120, a opštinskih samo 10. Od tih škola u 39 je nastavni jezik srpsko—hrvatski, (1869 g. bilo je ovakih škola 73), u 73 srp.—hrv. magjarski, u 3 nemačko srpski i u 18 je mešovit nastavni jezik. Kao što se vidi, ovde su uračunate i čisto hrvatske škole na Gornjem Dunavu (t. zvanih Wasser-Croaten) i hrvatske duž austrijske granice i Medjumurja i hrvatskih rasejanih oaza u Banatu (Tamišu, Torontalu) i srpsko-katoličke u Krašo-Severinu, čijih (hrvatskih) broj školske obavezne dece iznosi preko 32.000, Ovo uzgred spominjemo, ma da ne spada u okvir ove rasprave.

Sto se pak školske dece Bunjevaca i Sokaca tiče, njihov je broj iznosio u školskoj godini 1890/91. u Bačkoj 11.400, a u Baranji samo 3979.

Kad se sravni ovaj broj sa brojem za školu sposobne i obavezne dece u 1870. g., vidi se ipak napredak, jer se broj te dece sad znatno uvećao (sa nikih 6—7000).

U Subotici ima preko 70 osnovnih škola (40 u varoši i preko 30 na salašima,) u kojima su u većini bunjevačka deca. Osim toga ima u Subotici gradjanska zanatlijska

Digitized by Google

škola, viša devojačka (i učiteljička) škola. Politička opština subotička izdaje godišnje na školske i prosvetne celji 150.000 for. iz svoga budžeta, (koji iznosi godišnje 800.000 for. prihoda). U Somboru ima takodje zanatska škola i više bunjevačkih osnovnih škola. U Subotici, Somboru i Pečuju ima još i gimnazija, ali one su magjarske. U Subotici ima varoška gimnazija sa magjarskim nastavnim jezikom. Pohadjaju je u oskudici vojih sopstvenih srednjih zavoda, i bunjevačka deca. Učiteljski podmladak uči se u Baji. Učiteljice pak uče se u Subotici.

Ivanji u svojoj knjizi govori opširno o školstvu u Subotici. Tu vidimo da je prvi učitelj u Subotici bio Jakov Mialtro izmedju 1752—35 godine.

Odmah posle njega (1736 g.), dolazi kao učitelj Šime Romić, pa Kadar, zatim Jovan Kenderski, Marko Vukelić (1752), Pavle Skenderović (1777) i t. d. Prva škola bila je smeštena u kuću jednog Srbina, koji se odselio i kuću praznu ostavio, te je varoš poklonila franjevcima, Prva učiteljica u Subotici bila je Marija Rožafa, devojka iz Gjengješa (1748—1758.) — 1777. god. na predlog plebanoša Ranića otvorena je zasebna škola samo za bunjevačku decu. Veronauku su predavali naročiti učitelji, od kojih pominjemo (u prošlom veku) Jakova Gjurgjevića, Nikolu Malečkovića i Magdalenu Slabopašićevu.

Subotica je u prošlom veku potpadala pod školskog nadzornika u Pečuvu, a mesni upravitelj bio je župnik ili koji varoški senator (1778 g. Petar Josić) (i 1812 g. Antun Milodanović). U bunjevačkoj školi u predgradju bilo je 1790 g. 138 učenika. Za tadašnje prilike lep broj.

1823 god, požuruje župnik Sarčević otvoranje većeg broja škola, što i biva, Žalosno je samo što Bunjevci nisu vodili brigu mnogo o školama, jer da su je vodili ne bi iz nastavnih predmeta još u 1830—1840 godinama. izostalo učenje maternjeg jezika, dok se drugi jezici revnosno učili. Još sada primećujemo da na bunjevačkim školama učitelji nisu bili Bunjevci a to nije znak velike brige za *narodnu* školu.

Digitized by Google

U četvrtim godinama ovog veka počinje se otvarati veći broj srednjih i stručnih škola, u to vreme pada i otvaranje škola po naseljenijim pustarama. 1855 god. bilo je u Subotici već 17 plaćenih učitelja.[1])

1890 godine bilo je u Subotici u varoši 40 osnovnih škola (24 učitelja i 16 učiteljica). Osnovnih škola ima na ovim pustarama; Ludaš, Tavankut, Gjurgjin, Mergeš, Kelebia, Tompa, Radanovac, Verušić, Šebešić, Na škole je trošila općina subotička:

Godine	forinata
1863	19.280
1871	37.773
1875	51,000
1884	74,000
1889	80,000

ovo samo na isključivo *školske* celji.

U Subotici ima još škola vežbaonica za učiteljičke pripravnice i škola kaludjerica, više privatnih škola, zabavišta, gradjanska ženska škola, zanatlijska i trgovačka škola.

Osnivanje subotičke gimnazije spada u zaslugu čestitih otaca Franjevaca, osnovana je 1747 god. Prvi joj je učitelj bio Toma Porubski, a prvi direktor župnik Stipan Ranić. Od Bunjevaca bili su joj još direktori B. Skenderović (1792) i F. Vojnić (1881).

Somborska gimnazija ima u prvom redu da zahvali za svoj opstanak novčanim žrtvama Srba.

Jedna osetna praznina i potreba školstva u Bunjevaca, to je baš oskudica srednjh zavoda. Prema malom broju Bunjevaca za njih bi dovoljna bila jedna srednja škola, koja bi bila od vanredne vrednosti i važnosti. Bez narodnih, srednjih škola sa maternjim nastavnim jezikom absolutno nije mogućno, niti se daje zamisliti više obrazovanje omladine u narodnom duhu, Time bi se najbolje oprečilo odnarodjivanje bunjevačke školske omladine.

[1]) Srpska pravoslavna škola postoji od 1742 g. (prvi učitelj Marko Vuić).

Digitized by Google

U Baranji je oskudica čak i u osnovnim školama. Od tog pate podjednako i Sokci i pravoslavni Srbi. Sokački elemenat nalazi se tamo u izumiranju, narodno ime gubi se i nastaje pretapanje u druge narodnosti. To je u ostalom neminovna posledica oskudice narodnih škola i potvrda fakta, da se kulturno slabiji narodi pretapaju u kulturno jači elemenat. Sokački živalj u Baranji mogao bi se spasti jedino narodnim školama. U Baranji je opasnost mnogo veća no u Bačkoj.[1])

A da je po takim prilikama odnarodjivanje neminovno, to neće niko odricati. Na žalost, bunjevačka se inteligencija odnarodjuje u velikoj meri.

Tu izuzimamo svećenike i učitelje. Sve što je kaputlija, činovnik lekari i advokati taj je prezreo svoju narodnost slavne prošlosti i zakitio se tudjim imenom. Neka je velika čast retkim izuzecima.

Antunović se u svojoj „Razpravi“ više puta tuži na to odnarodjivanje i to ne bez uzroka. „U prošlom veku — veli Antunović — bila je Bunjevština znatno pretežnija u plemenstvu; a da sada pregledaš virdna uda onih dičnih obiteljih. jedva bi i jednog našao baštinika, onim lipim, trudom i žrtvom bunjevačkih pradedovah nabavljenih dobarah koji bi govorio bunjevačkim jezikom“ — 1768 zaklinjao se u bunjevačkoj crkvi i ako nije bio Bunjevac, u Baji izabrani knez (gradonačelnik) bunjevački jer „tada su — veli Antunović žitelji u Baji još Slaveni bili, većim delom pravi Bunjevci, a sadanji njihovi potomci, ako ih po vladanju i odilu sudiš, nipošto u njima Bunjevca ne nalaziš. Samo ako ih čuješ medju sobom govoriti, onda slutiš da su potomci onih starih drevnih Bunjevaca koji javnoga

[1]) Nu Bunjevci nisu zadovoljni sa svojim osnovnim školama. Njihov list „Neven“ pisao je vrlo mnoge i žalosne tužbe, da se u bunjevačke i šokačke škole osobito u Baranji postavljaju učitelji, koji ne znaju bunjevački i predaju deci tudjim jezikom, te se maternji jezik dečiji zapostavlja, prezire. Pravo kažu, da je prvi alat u školi onaj jezik, kojim deca govore. „Neven“ odlučno traži, da se u bunjevačkim školama predaje bunjevački. Kalendar bunjevački „Danica“ od 1892. godine ima članak u kome se tuži, da se u jakim bunjevačkim mestima kao u Somboru, Mateoviću, Baji i t. d. samo veronauk predaje bunjevački. „Subotičke Novine“ takodje dižu glas za maternji jezik u školama.

Digitized by Google

života neimajući, kao što svakim danom propadaju u narodnosti, tako sve dublje padaju u puko siromaštvo."

Antunović se žali što bunjevačka omladina radije ide u javne službenike, a radije se odaje redovnjačkom (kalugjerskom) činu, jer bunjevačke porodice redko sad daju decu u fratrove, „već ju naobražuju za svitovne činovnike, odvjetnike, izmedju kojih, — veselilo bi me, — *da barem jednoga poznajem koji se nije u javnosti zastidio svojega roda*". Veliki Bunjevac Antunović nada se „da će se valjda u budućem kolenu naći fratar, pop, učitelj ili odvetnik, u kome će se zapretama danas vatra ljubavi uzbuditi, pa će progovoriti i pisati, da svoj rod od pogube sačuva i otare one mnoge grehe, koji počiniše sinovi našega koljena u *pogledu narodnosti*"...

Tako Antunović, a to je doslovce istina. Sreća je, što se još seljački stalež čvrsto drži svoje narodnosti i bunjevačkog imena.

Dao bi Bog da bi Bunjevci u najkraćem roku polagali veću brigu na svoje osnovne škole, a da skorim osnuju i jednu srednju školu (gimnaziju), jer to im je nužno kao zalogaj hleba. Ta ima dosta imućnih Bunjevaca, koji bi mogli toj celji novčano pripomoći i svoje ime ovekovečiti u svome narodu.

Što se pohadjanje škole[1]) tiče, ono nije sarazmerno tako rdjavo, bar ne stoji ono, što Badić, opisujući Bačku, tvrdi, da Sokci i Srbi najgore pohadjaju školu. U tom pogledu za nas je veći autoritet statistika.

Šviker je izračunao ovako procente pohadjanja škole:

Nemci	14.5%
Srbi	12.5%
Hrvati	11.1%
Slovaci	10.9%
Magjari	10·8%
Rumuni	7% i t. d.

Dakle posle Nemaca, dolaze odmah Srbi i Hrvati.

[1]) 1870 g. bilo je u Bačkoj 489 škola sa 468 učitelja. Sad se taj broj udvostručio. — U Subotici je bilo pohadjanje škola 1889/90 godine ovako: od 11770 školske obavezne dece išlo je u školu 5994.

Digitized by Google

Statistika pokazuje dalje ovake procente pismenosti u županijama i varošima, gde Bunjevci stanuju:

Nepismeno je:	muških:	ženskih:
u Baranji	41.24	44.34%
u Bačkoj	58.01	64.66%

U varošima pak ima nepismenih:

Pečuj	33.78%
Sombor	72.53%
Subotica	79.45%

Prema ovom medju stanovnicima pečujskim ima pismenih 66.22%, somborskim 27.47%, subotičkim 21.55%.

* * *

Malena i dovoljno nerazvijena **književnost u Bunjevaca** najpotpunije pokazuje, koliko je potrebno Bunjevcima jedno književno središte, književno društvo i koliko u oskudici toga, njihova književnost trpi.

Književne prilike u Bunjevaca ostavljaju utisak, da bi čitalaca bilo dosta samo kad bi bilo knjiga, a knjiga je na žalost vrlo malo.

Preko godine izadje tek nekoliko, i da još nemaju svoje listove „Neven“, „Subotičke Novine“ i kalendar „Danicu,“ mučno da bi imali šta čitati. U tom poslu moglo bi da daje uspešnog impulsa samo jedno književno društvo, bez koga se književne prilike u Bunjevaca apsolutno neće moći krenuti na bolje.

Prva bunjevačka knjiga, koja je u Ugarskoj izašla, kao da će biti ona lepa i dugačka (više narodna) pesma, koju pre sto godina napisa fra. *Grga Peštalić* (rodom Bajac) i u kojoj oduševljeno govori o onom bunjevačkom izaslanstvu, koje 1760 g. podje da pozdravi krunisanje Leopolda II. Knjiga je štampana 1790 god. u Baji.

Prošle godine preštampana je u Subotici i kako iz predgovora vidimo, od nje nema „starijega bunjevačko bačvanskoga rukotvora, starije junačke pisme, koja o našemu narodu o naših predaka i njihovih junačkih dilah govori“. Prvobitni i sadašnji naslov te knjige je „Dostojna pleme-

Digitized by Google

nite Bačke Starih uspomena, sadašnjih i drugih slavinske krvi deliah Slava". Knjigu je pisac („Domorodac u Baji") prikazao bačkim plemićima, jer su oni i sastavljali kićeni banderium, koji ode da se ćesaru pokloni.

Ovo delce je od književne i istorijske vrednosti, jer su u njemu vešto nacrtane tadanje prilike u lepom stihu, koga narod najradije čita i peva. Ova pesma spada u najpopularniju u Bunjevaca. Ide od usta do usta, s kolena na koleno, čita se o dugim zimnjim večerima, peva se na domaćim veseljima. Ona je prirasla uz dušu narodnu

To je čitava epopeja, gde se s velikim oduševljenjem priča o junaštvima bunjevačkim u prošlom veku a u ratovima sa Turčinom. Svi se ti junaci skupili i polaze vladaru svom da mu čestitaju i da mu stave na raspoloženje svoju junačku desnisu:

„S prvom četom Kajto Vidaković
On mi jezdi kano hitre ptice
Od sivera varoš Subotice.
Druga četa ide od istoka
Segedina vladom poširoka.
I od rike Tise hitrovite
Uvik Turkom. vele, strahovite
Treća četa ide s lipog zbora
Od pol dneva ravnog Sombora,
Ovu diče kano kraljevići
Četir zmaja, četir Markovići
A četvrta četa od zapada
Biele Baje malog Carigrada."
— — — — — — — — — —

Delije bunjevačke, čija imena sve redom pominje pesnik, a koji su poznati sa svoga junaštva (Sučići. Rudići, Vojnići, Matoševići, Mihaljovići, Latinovići i dr.), svi su oduševljeni za boj protiv Turčina, a u bratskoj, čovečanskoj celi, da se oslobode srpske zemlje, što su pod Turčinom.

Antunović u „Razpravi" (str. 145) govori takodje o tome kićenom banderiumu, kome je vodja bio Matiša Rudić, koji je u ono doba bio umom i znanjem prvi medju plemenitim vršnjacima svojim. Njegova porodica dobi docnije baronsku titulu. U tom sjajnom bačkom banderiumu sudelovali su: prvi kapetan Josip Latinović, drugi kape- Salomon Vojnić, barjaktar Jakov Antunović, zatim vitezovi: baron Antun Brnjaković (docnije Bernátfi), Benczo Piuko-

Digitized by Google

vić, Josip Vojnić, Ivan i opet Josip Vojnić, Lovro, Matiša i Pavo Vojnić, Ivan Rudić, Bodo Sučić, Ivan Pilaszanović, Antun i Ivan Latinović. Ignjat i Franjo Gomboš, Mijo Hrvath, Matiša Kežmarski, Dimitrije Zako, pop Simo, srpski pop iz St Tomaša i drugi.

Za tim se u pesmi toj opisuju još uspesi Laudonove vojne, svugde ističući simpatije prema Srpstvu.

Ovo je zbilja remek-pesma, koja i za nas Srbe nije bez vrednosti, pošto iz nje vidimo, kako su još pre sto godina Srbi i Bunjevci bratski živeli, zajedno patili, zajedno se radovali, svoje bole podjednako osećali.

Uredništvu „Nevena“ hvala, što je to delce po novo odštampalo. U njemu će kako Srbin katolik, tako i pravoslavan naći prave duševne naslade.

O pesniku Grgi *Peštaliću* nalazimo u „Razpravi“ ove podatke: Peštalić je bio dok.or filosofije. Te nauke predavao je, izmedju ostalih, i ocu Čevapoviću. Peštalićeva je zasluga što se Čevapović odao na nauku. Što je Bajac Peštalić bio Čevapoviću, to je Budimac, učeni *Jakosić* bio ocu Katančiću. O *Katančiću* i *Čevapoviću*, — veli Antunović. — Neznaš što bi većma štovao, da li njihovu svetost, odanu u ponašanju ili *ljubav prema narodnostima*, na vidik iznešenu u njihovih knjigah, silnim naporom i trudom na svit rodjenih. Ti su muževi vridni, da im svaki Bunjevac ime nauči, kao i narodnosti neutrudive borioce slavi i od koljena do koljena pozdravlja.“

Grga *Čevapović* je naročito zaslužan u iztraživanju istorijskih podataka o Bunjevcima. On je o tome napisao čitavo delo sa natpisom: „*Memoria Gentis Illiricae*“ ab origine usque recentem actatem Tripl. periodo sex Libris comprehensa“ „Žalibože, — veli Antunović, — što njegovo plemenito delo, silnom učenošću izradjeno, kako se vidi nije ugledalo lica (sveta), i sada se istom toga uspomena u „jednom komadu rukopisa zadržala, koji se nalazi u osiečkom samostanu.“

Antunović poziva Franjevce da ostale zabačene delove Čevapovićeve studije pronadju po slavenskim samostanima, i da je štampaju, čime bi stekli neumrle zasluge

Digitized by Google

po istoriju u obšte, a istoriju Slavena na pose, jer je „delo tolikom učenošću izradjeno, da mu se diviti moraš. Da je delo bilo još tada spremno za štampu dokazuje dozvola cenzure budimske, napisana na delu 12/IX 1829. Izvesno je prerana smrt Čevapovićeva (21 Marta 1830 g. u Budimu) sprečila štampanje tog dela. Čevapović je umro u 44 godini života svog. — Zaista bi vredno bilo za nauku, kompletirati celo delo Čevapovićevo i štampati ga. Tada bi se mnoga nejasna strana bunjevačke prošlosti rasvetlila.

Antunović se u opšte žali na oskudicu podataka o prošlosti Bunjevaca, koju je oskudicu i pisac ovih redaka osetio. Veliki Bunjevac Antunović upućuje onoga: „koji pošao bude mojim (njegovim) tragom (a takav da će se roditi, kojega će srce težiti k svomu rodu, o tom neću da dvojim) neka zna kamo da se okreće, gdi šta da traži," pa upućuje potonjeg pisca istorije Bunjevaca, da prethodno prouči arhiv grada Petrovaradina, kao arhiv zapovedništva podunavskog, pa arhiv grada segedinskog, koji je za vreme Vojvodine u Temišvar prenešen dalje arhive potiskih ovećih opština, on je pregledao arhive vojne, financijalne i dvorske u Beču, budimski arhiv, dalje arhive, franjevačkih samostana u Segedinu, Subotici, Baji, Baču i Budimu, varoške arhive u Subotici, Baji i Somboru i županijski arhiv bački. Po podatcima, tu nadjenim, pisao je on svoju lepu „Raspravu".

Od starijih bunjevačkih knjiga pominje Antunović knjigu „*Jezgru*" od oca *Pavića*. Ta je knjiga verskog sadržaja i poslužila je mnogo širenju pobožnosti medju Bunjevcima i Šokcima.

Do sad poznati najstariji Bunjevački katikizis biće onaj, što ga je napisao Isusovac, otac *Petar Kanjiža*. Taj je katikizam štampan 1796 godine u Trnavi (Ternavi) sa natpisom: „*Kratka azbučica i kratak krsćanski nauk.*"[1] Karakteristično je, da je taj katikizam štampan *ćirilskim slovima*. I to je dokaz da su se Bunjevci nekad služili i ovim pismom.

[1]) Jedan primerak te stare bunjevačke knjige nalazi se kod g. Koste Arsenića u Iloku.

Digitized by Google

Za istoriju ličkih Bunjevaca najzaslužniji jo dosad pokojni graničarski pukovnik *Ivan Murgić* lički Bunjevac. On je napisao lep niz podataka o njima, koje je Ivan Antunović upotrebio u svojoj „Raspravi“, a koje smo imi dodirnuli i ovim rečima. Isto pitanje razpravljano je osim toga u ovim knjigama srpskih, hravtskih i stranih pisaca: Dr. V. Bogišić u 1866 god. tečaju zagrebačkog lista „Književnika“ (popričanju školskog nadzornika Vukelića)! — Fridrich S. Krausz (1884 g.) u svom delu „Sitte und Brauch der Südslaven“ (opisuje običaje ličkih Bunjevaca, — Bidermann (1888 g.) u „Oester. Ung, Revue“! Radoslav Lopašić (1888 g.) u „Dva Hrvatska Junaka“. — Milan Rešetar (1991 g.) o jeziku ličkih Bunjevaca Pero Krajinović (1892 g.) „Srpska crkva na Lici.“

Medju najstarije šokačke knjige, koja se rado čitala, a koja bi se i sad rado čitala, da je preštampana spada u književnosti dobro poznati „*Satir*“ Matije Antuna *Relkovicha*, Slavonca. Pisac je bio plemić (von Ehrendorf) kapetan brodske krajiške Regimente i dobar Slovenin, ili pravilnije Slavonac. On u svojoj, u stihovima napisane knjizi, kazuje lepotu položaja Slavonije, pustošenje Slavonije u čestim ratovima, oporavljanje njeno, kad je Turčin iz nje izašao, oskudicu škola, bičem satire šiba škodljive i skupe običaje kod seljaka i u opšte sa retkim rodoljubljem peva o Slavoniji i njenom narodu. Interesno je, da on Slavoncima koji vele:

Naši Stari nisu pisat znali
Al' su bolje, neg mi sad, stojali

odgovara ovako:

O Slavonče ti se vrlo varaš
Koji god mi tako odgovaraš
Vaši Stari jesu knjigu znali
Serbski štili, a *serbski* pisali.

Ovo je jako srestvo za utuk raznih šovinističkih izpada, ali to, u ovaj mah, ne spada u naš zadatak. Relković, kao što se iz dela njegove knjige vidi beše dobar Srbin katolik.

Digitized by Google

Prvo izdanje „Satira“ izašlo je još 1761 g. u Drezdenu, gde se Relković bavio kao oficir u vremenu sedmogodišnjeg pruskog rata. Treće izdanje, koje imam u ruci štampano je u Oseku 1822 g. „Satir“ je bila omiljena knjiga Šokaca i Bunjevaca, kao i Srbalja u Slavoniji.

Prelazimo na književan rad najzaslužnijeg Bunjevca novijega vremena.

Ivan Antunović, crkveni čovek, spada u prve Bunjevce. On stoji na čelu kulturnog pokreta u Bunjevaca. Napisao je mnogo knjiga, od kojih je naročito znatna: „Razprava“, u kojojoj sa retkim rodoljubljem uči svoj narod, da se oduševljava svojom dičnom prošlošću i da iz nje crpi snagu u borbi za svoj opstanak (izašla 1882 g. u Beču). Antunović spada u opšte u najplodnije bunjevačke pisce i vredne rodoljube i Bunjevci ga s pravom nazivaju „svojim velikim, nezaboravljenim Antunovićem.“ Čovek višeg evropskog obrazovonja, vredan, zauzimljiv i do krajnosti velik patriot. Svaki otkucaj srca njegova kucaše za njegove Bunjevce, ali ljubav svoju delio bi svagda i sa Srbima, s kojima je svagda simpatisao jer „krv nije voda.“ Na njegovu listu skupio je za suradnike Srbe i Srpkinje, od kojih Sofija Klara Vujićka pisaše lepe pesme u „Vili.“

Pre no što bi prešli na njegov novinarski rad da se pozabavimo njegovim najznačajnijim delom „*Razpravom*“, koja je i danas najvažnije štampano delo u književnosti bunjevačkoj. Već iz samih citata iz „Razprave“ koje smo upotrebili u ovom našem pisanju vidi će čitaoci golemu istorijsku i naučnu vrednost tog dela kanonikovog.

Mi ćemo u nekoliko izneti predmet „Razprave“, njenu tendenciju i sadržinu“. Antunović polazeći sa gledišta da se „jedan narod najlakše daje utamaniti, ako mu se zabašuri, sakrije prošlost, pa mu je onda kinezkim zidovima sprečen put za budućnost. i zato se i latio posla da razsvetli bunjevačku prošlost. I ako potcenjuje vrednost svoga dela ipak priznaje da mu je delo „ogledalo ako baš i ne onako čisto, da izdaje celi oblik Bunjevca i Šokca, ipak pokazuje uvjek toliko potankosti, da će u njem svako npoznati,

Digitized by Google

— „*virna Slavena*“ Antunović je dobar Slavenin i slavenski osećaji provejavaju celu njegovu knjigu.

Pa tek kako govorio Antunović o Srbima! Kao pravi brat o braći njegovoj, Evo samo nekoliko citata iz uvoda njegove „Rasprave“:

„Matica Srpska, ta plodna košnica, koja izdaje sladki med znanosti raspisala je nagradu za opis Bunjevacah... Lipa hvala onomu učenjaku, koji je u svojoj revnosti, prvi o Bunjevcih poveo rič u sjeditbi slavne „Matice srpske . . .“ Ja ovaj čin slavne „Srpske Matice“ srdačnom zahvalnošću priznajem blagohotnim i smatram za varnicu iz jednog te istog porikla nekadanje bratske ljubavi izkresanu. Srdačna hvala „Srbskoj Matici“, koja je izkresala ovu varnicu ljubavi, pa nam je želiti, da se ova ne ugasi već joj se podmetne shodno gorivo, pa da se raspali plamen medjusobne narodne ljubavi, koji plamen što se god većma podpiruje, to će i razviti veću vrućinu iste ljubavi iz srca *jedne te iste braće*“. Budite dakle srdačno pozdravljeni *braćo Srbi*! Ta ma svit što govorio i pisao, nikada neće uzdrmati moje najčvršće uverenje, da smo jednim otcem od jedne te iste matere rodjeni, krv od krvi, kost od kosti. (Kajkovski Hrvati u okolici varaždinskoj, zovu svakoga *štokavca vlahom.* bio on vjere pravoslavne ili kaatoličke[1]). . . . . „Pruživši moju ruku, da bratski pozdravim naše Srbe, htio sam ovamo okrenuti na naše porieklo . . . .

Ta Srbi su jedne krvi i jednoga jezika, da, oni su rodjena braća sa Bunjevcem i Šokcem, jednaka su im prezimena, jednaka povjest . . . (str. 147).

Ovo će dovoljno uveriti svakoga, koliko Antunović voli Srbe, kako o njima misli, i šta veli o narodnosti Bunjevaca i Sokaca i o d n o s u njihovom prema pravoslavnim Srbima.

Tendencija je „Rasprave“ rodoljubiva, Ona upoznaje Bunjevce sa proslošću njihovom, uči ih rodoljublju, i osudjuje odnarodjivanje inteligencije bunjevačke, koja se stidi svog maternjeg jezika, i ako je „jezik prava domovina“ kao što veli veliki Humboldt. Osim toga Antunović naj-

[1]) Ovo je primetba Antunovićeva na 9 str. „Rasprave“.

Digitized by Google

oduševljenije preporučuje slogu sa Srbima i svim Jugoslavenima, jer „iskreno priznaje, da kad je starine prevrtao, da je mnogo radosti uživao jer se uverio o tome, da u *Europi naime ni starijega ni slavnijega plemena od slavenskoga*“. . . . Antunović preporučuje još dogovor sa Magjarima, a od Nemaca se podjednako straši za Slavene i za Magjare.

Antunović govori u „Razpravi“ o mučeništvu Slovena za vreme varvarskih poplava, o njihovoj veri, hrišćanstvu u njih, korenu porekla podunavskih Bunjevaca i Šokaca, osnivanju jugoslavenskih država, o udesu Slavena u opšte, o srodnosti Bunjevaca i Šokaca sa Srbima i Hrvatima na Jugu, o imenu Bunjevac i Šokac, dokazuje da su Bunjevci i Sokci u Podunavlju i Potisju starosedioci, o uzrocima pada Slavenah, o Slovenima u vremenu dolazka Magjara o osnivanju Ugarske kao države, o Mohačkoj bitci i posljedicama njenim po podunavske i potiske Slavene, njihove nove naselbine i zasluge po Ugarsku, o osnivanju vojene granice, o neumrlim zaslugama graničara, o srodnosti sudbine Bunjevaca i Sokaca sa sudbinom Srba u Ugarskoj, o medjusobnoj ljubavi srodnih jugoslovenskih naroda i ravnopravnosti narodnosti u Ugarskoj.

Ta pitanja raspravlja Antunović u svojoj knjizi, koja ja bogata gradjom, koju najtoplije preporučujemo svima koji žele da proučavaju ili pišu što o Bunjevcima. Knjizi je potpun naslov: „*Razprava o pudunavskih i potisanskih Bunjevcih i Sokcih*, u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, gradjanskom i gospodarskom.“ Štampana je u Beču 1882 g. kod Friedricha Jaspera. Knjiga je ova na žalost, sada vrlo retka, mi je bar ne nadjosmo čak ni u jednoj javnoj knjižnici. Bilo bi vrlo nužno prirediti novo i jevtino izdanje ove knjige, koja bi trebala da prodre u što šire krugove bunjevačkog i šokačkog puka.

Drugo mu je veliko i sa verskog gledišta vrlo važno delo „*Bog s Čovikom*“. To je upravo crkvena istorija, opis starog veka, Hristova života, zapovesti božijih i t. d. Golema knjiga, velikog formata na 766 strana. Štampana je 1879 godine u Vacu kod Seredy-e, sa sledećom dozvolom kaločkog biskupa Kudviga: „Ovo hvale vriedno, čestitog

Digitized by Google

pisca djelo dozvoljava se tiskati". Knjizi je potpun natpis: *Bog s Čovikom* na zemlji, djelo predstavljajuće trojedina Boga u doticaju s čovjekom u sviju njegovih vjerski i društveni odnošajih. Napisao i izdao *Ivan Antunović* kalačko — bačke Biskupije svećenik". Iz predgovora ove knjige, kojoj je svrha širenje pobožnosti i verskih osećaja u narodu vidi se koliko je pokojni Ivan Antunović volio svoj narod, Antunović veli tu:

„Dragi rode!

Ovom izjavom Tebi sad u vlastite ruke predajem, velikom mukom sastavljeno djelo s onom srdačnom željom: „Dao milostivi Bog, pa ti ovo barem onoliko duševnog nasladjenja doprinelo, koliko je mene truda stalo"!

To je goruća želja, mili, dragi, nikad nezaboravljeni Rode, u svojoj duši i srcu tebe vazda nosećeg, od tebe nikad ni u danu ni u noći neodieljena već u tebe vazda, kano u najmilije zrcalo gledajućeg, za tobom vazda tužećeg i s tobom se jedino Radujućeg Pisatelja,"

U predgovoru ima nekoliko zanimljivih beležaka o starom pravopisu, koje će mo upotrebiti u odeljku o jeziku i pravopisu.

Isto tako važna i u tendenciji pobožnosti napisana je i Antunovićeva knjiga: „Poučne Iskrice, korisnoj pučkoj zabavi, putem po Italiji 1869. god. sabrao — *Ivan Antunović*, kaločki kanonik i Bunjevačko — Šokačkih Novinah urednik". Tu opisuje pisac svoj put do i po Italiji, a naročito Rim. Knjiga je štampana 1872 god. u Temišvaru kod Braće Magjara. Ovaj lep putopis biće prvo samostalno delo Atunovićevo.

Antunović je bio i novinar i to od prvih u Bunjevaca. U Kaloči je izdavao i uredjivao uz suradnju Kalora Milodanovića, „*Bunjevačke i Šokačke Novine*", koje su imale mesečni beletristični dodatak „*Bunjevačka i Šokačka Vila*" (sa slikama). To je bilo u sedamdesetim godinama. Na ovim listovima radili su inteligentni Bunjevci i Srbi, Stevan Pavelić pisao je članke o ličkim Bunjevcima. Oba lista behu dobro uredjena i šteta što su prestala.

Digitized by Google

Antunović i kao viši crkveni dostojanstvenik, i kao književnik i rodoljub bunjevački zaslužuje da se o njemu opširnije progovori i zato je zaista krajna nemarnost da se ni jedan učeniji Bunjevac nije našao da napiše opširnu i iscrpnu biographiu njegovu. Nadati se je, da će uskoro biti, a to bi najzgodnije bilo uz novo izdanje njegove „Razprave".

Završujući ove retke o Antunoviću kličemo iz zahvalnog bratskog, srpskog srca: Slava i večan spomen neumrlome Bunjevcu Ivanu Antunoviću!

U stariju generaciju bunjevačkih pisaca spada *Boza (Ambrozije) Šarčević* — Subotičanin. On je bio, a i sada je vrlo produktivan i hvala Bogu živ i zdrav. Od stare garde Antunovićeve i Milodanovićeve živi su nam još Srbin Boško Vujić i Boza Šarčević, oba vredna trudbenika na knjizi bunjevačkoj. Bog ih poživio još mnogo i dugo!

Šarčević naziva svoj narod „ljubljenim, slavnim, plemenitim narodom Bunjevačkim" i sa svoje strane trudi se da ga prosveti i unapredi. Uveren o oskudici reči i termina kod Bunjevaca, a rad da Bunjevci prime književni jezik srpski, napisao je i štampao „*Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči*" knjigu su izdale 1870 g. „Bunjevačke i Šokačke novine", i donele je kao prilog svojim čitaocima. Knjiga je namenjena „na korist Bunjevačko — Šokačke književnosti". Štampana je kod Bittermana u Subotici. To je neka vrsta konversacionog leksikona ili pravilnije tumačenje srpskih i hrvatskih reči, nepoznatih širem krugu Bunjevaca.

1870 g. izdao je *Magjarsko — Jugoslavenski politični i pravosudni Rječnik*", od toga rečnika, koliko mi je poznato, izašao je prvi deo (Magjarsko — jugoslavenski) u kome se magjarske reči tumače. Rečnik je štampan u Subotici kod Bittermana i čist mu je dohodak namenjen širenju prosvete medju Bunjevcima i Šokcima. Knjigu je pisac posvetio „vrlome rodoljubu i sirotinskom ocu Sl. kr. varoši Subotice Petru Vojniću Rogiću u znak iskrenog bratskog sićanja i štovanja." Inače je rečnik, kao što pisac u predgovoru veli namenjen administrativnim i sudskim činov-

Digitized by Google

nicima, koji služe u bunjevačkim, šokačkim i srpskim krajevima a ne poznaju jezik. Tome sličan, samo mnogo manji *rečnik*, napisao je Šarčević i izdao 1893 god. (štampano kod Sekelja Š. u Subotici) *za učitelje* koji predaju u bunjevačkim i šokačkim školama, a neznaju dobro naš jezik, jer to su, na žalost, česti slučajevi.

Šarčević je, osim toga, izdao (u sedamdesetim godinama) „*Zbirku mudrih i poučnih riči*“, „*Bunjevački i Sokački Kalendar*“ 1871 god, i preveo je na magjarski raspravu Miloša Popovića „*Narodnosno pitanje u Ugarskoj sa srpskog gledišta*“ i time je magjarsku publiku upoznao sa težnjama srpskim. Šarčević je u opšte velik prijatelj Srba i ne deli svoju narodnost od srpske.

Dragutin (Kalor) Milodanović spada u prve Bunjevce novijega vremena. On je jedan od prvih bunjevačkih novinara i urednik prvog bunjevačkog lista u Subotici. On je prokrčio put novinarstvu bunjevačkom i danas vidimo u Subotici dva čestita bunjevačka lista „Neven“ i „Subotičke Novine“. U „Subotičkim Novinama“ od 1893 god. (brojevi 29—35) izašao je iz pera Dra. Dušana Petrovića niz podlistaka, u kojima je lepo izradjen životopis sad već pokojnog Milodanovića. Evo šta čitamo u njemu o Kaloru:

„Jedan skromni, no prema bunjevačkim prilikama ipak veoma značajni radenik na prosvitnom polju biaše Kalor posli nazvani Dragutin Milodanović subotičanin.

Za cilo, da život i rad našeg rano umrlog Kalora Milodanovića, prvog pokretača bunjevačkih novina u Subotici jesu od velikog značaja, što će samo tek budući zahvalni naraštaj bunjevačko-šokačkog puka znati dovoljno ociniti i uvažavati.

Budući pisac bunjevačke književnosti, a osobito novinarstva moraće se poduže zabaviti sa rodoljubivim no mučnim radom Kalora Milodanovića.

Pošto sad imamo naših „Subotičkih Novina“ koje su rodoljubivi Bunjevci lipo prigrlili, te je sad evo lipa zgoda i prilika da se sitimo osnivača bunjevačkih novina u Subotici biloj.

O ditinjstvu Kalora Milodanovića malo smo mogli

Digitized by Google

doznati. On biaše iz zemljodilske obitelji, roditelji mu bialu veoma skromnog imovnog stanja. Gimnazijalne nauke je svršio u više mista u Ugarskoj. Svršio je osam škula latinskih, pa dalje zbog siromašnog stanja svoga nije mogao. Neko vrime bio je u Kalači i tu je uživao jedno vrime pripomoć slavnog kanonika, potonjeg naslovnog biskupa, jedinog velikog rodoljuba Ivana Antunovića, koji je u sedamdesetim godinama izdavao u Kalači „*Bunjevačke i Šokačke Novine*“ nediljni list, a uz to kao misečni prilog za zabavno štivo sa slikama „*Bunjevačko-Šokačku Vilu*“, na kojim listovima je pokojni Kalor radio, i u ime toga od rodoljubivog Antunovića primao izdržavanje i nagradu.

Godine 1872. dodje u Suboticu i pokrene jedan mali listić pod naslovom: „*Misečna kronika*“. Taj mali list izdavaše misečno jedanput sa političkim, ozbiljnim i šaljivim sadržajem. Taj je list izlazio skoro dvi godine.

„*Misečna kronika*“ bijaše dakle *prvi list bunjevački u Subotici.* To je bila za Suboticu velika novost, za tada još veoma maleni krug rodoljuba radosna, a protivnicima bunjevačkim veoma mrska i nemila pojava i dogadjaj, protiv čega su već tada vikali.

Mnoge je gorčine imao da snosi pokojni Kalor što je imao u sebi toliko rodoljublja i smilosti, da taj nevini listić (novine) pokrene hoteći time da prokrči puta narodnoj prosviti u Subotici u velikom gniezdu bunjevačkom.

Istina mora se priznati da je taj list imao skoro izključivo misnog značaja i vridnosti, i da se u tome većinom šaljivog sadržaja listu vodila partijska borba odnosno početak partijske borbe, koja je posli više godišnje borbe urodila povoljnim uspjehom, naime da je današnja općinska stranka, u kojoj su u velikoj većini Bunjevci u gradskom pridstavništvu Subotice, dobila većinu i ona je danas na vladi u Subotici.

Posli skoro dvogodišnjeg islaženja Misečne Kronike, ukine taj list Milodanović i pokrene godine 1873 (mislim jula miseca) „*Subotički Glasnik*“, kao prvi nediljni list u Subotici na bunjevačkom jeziku.

Taj list je bio prvi odlučni borac za narodna prava.

Digitized by Google

Izlazio je pune tri godine dana, a za to vrime urednik mu je odvažno i rodoljubivo zastupao zakonite želje i težnje za ravnopravnost Bunjevaca i Šokaca, osobito pak težnju Bunjevaca u Subotici, da oni u općini i školi zadobiju svome maternjem jeziku ono pravo, koje mu po zemaljskim zakonima pripada, no koje su mu pravo oduzeli i uskratili. Dalje zauzimao se za prosvtiu narodnu, dokazujući u listu koliko je pleme bunjevačko zaostalo u prosviti od jednokrvne braće im Srba i Hrvata.

U „Subotičkom Glasniku" rasrpavljano je pitanje o zakonitom pravu našeg jezika u općini i crkvi i u listu zahtivano, da se to pravo, koje zakon priznaje, i izvršivati mora.

Nije ovdi misto da izpitujemo koji su oni uzroci, zbog kojih je od svih naroda u Ugarskoj tada samo bunjevačko pleme spavalo snom mrtvim. Ima tome mnogo uzroka. Biti će vrimena kad će se i to razsvtliiti i to pitanje razčistiti. Nije falila u Bunjevcima ljubav prema maternjem jeziku i prirodni nagon za samoodržanje, jer puk nikad se ne otudjuje od svoga rodjenoga, no nesrića biaše velika ta, što Bunjevci osim nekoliko svojih čestitih svećenika i učenih ljudi, nisu imali rodoljubive inteligencije koja bi se zauzela za pravu narodnu prosvitu. A to se i sad osića. Jer i ako se stanje za ovo poslidnje vrime u mnogom pogledu okrenulo na bolje, ipak još mnogo, veoma mnogo manjka.

Težnja za unapridjenjem Bunjevaca i Šokaca gorila je kano sveta vatra samo u srcima nekoliko uzoritih rodoljuba, čiji broj biaše malen, no koji su sa svojim radom i plemenítim pregnućem sebi svitla imena stekli, i doći će i mora doći vrime kad će njihove zasluge jedan budući prosvićeni i zahvalni naraštaj priznati.

Jedan od skromnih no veoma značajnih radenika i trudbenika narodne prosvite biaše Kalor Milodanović — čije ime ne smi otići u zaborav.

Bio bi to veliki grih.

Ali i nemože to da bude. Jer u današnje doba i ako se zaboravlja za niko vrime, ali dodju ljudi, koji iznesu

Digitized by Google

prid svit prave zasluge, i tako ih otrgnu od zaborava.

Pokretanje „Subotičkog Glasnika“ izazvalo je u ono vrime veliku viku i dreku u krugovima protivnika. Urednik mu je imao da izdrži dozta napadaja. Ali se on znao nadvisiti i biti izdržljiv. No „Glasnik“ je prokrčio sebi puta, stekao je sebi dosta lip broj pritplatnika, kako u mistu tako i na strani.

No radi istinitosti mora se priznati, da su najveći broj pretplatnika bili Srbi, koji su htili da pomognu urednika u njegovoj plemenitoj cilji.

No stekao je Milodanović jednoga svoga dobrotvora u osobi gosp. Božidara Vujića našeg čestitog, uzoritog rodoljuba i svagdanjeg pravog prijatelja svega onog, što je lipo plemenito i narodno.

Mora se priznati prava istina, da su braća Srbi bili prvi, koji su pokojnog Kalora moralno i materijalno podupirali u njegovom plemenitom podhvatu, u plemenitoj pobudi kako bi se u prosviti i njegovanju svog milog maternjeg jezika zaostalom bunjevačkom plemenu pomoglo.

Tako je „*Subotički Glasnik*“ sa najvećom potporom srpskih pretplatnika, a poglavitim zauzimanjem rodoljuba u našem narodu poznatog Božidara Vujića održao se priko tri godine dana. t. j. od godine 1873. (mislim jula miseca) sve do god. 1876. jula, kada je urednik Kalor, (posli nazvani Dragutin,) otišao u Srbiju, otkuda se više nije ni vratio.

Otišao je pak u ono burno doba, kada je mala kneževina Srbija objavila rat i stupila u krvavu i veliku borbu sa silnom carevinom Turskom, da oslobodi svoju braću, koja su stenjala pod varvarskim igom nekršćana.“

„Sub. Novine“ cene i uvažavaju oduševljenje Kalora, što je potekao srpskoj braći u pomoć, ali ipak osudjuje njegov odlazak, jer je u Subotici bio nužniji no u Srbiji. Posle njegova odlaska osetila se velika praznina u Subotici jer ne beše centra za javne, opšte narodne poslove Bunjevaca.

Milodanović je učestvovao u oba srpsko-turska rata kao dobrovoljac. 1876 god. na Drini pod junačnim srbskim

Digitized by Google

komandantom Gjokom Vlajkovićem, i u drugom ratu 1877/78 g. na dolnjoj bojnoj liniji prema tužnom Kosovu-polju. U oba rata bio je ranjen.

„U drugom ratu — nastavljaju „Subotičke Novine“ — bio je u onom dilu srpske vojske koji je posli osvojenja velikog grada Niša, prodirao dalje i koji je dopreo skoro do Kosova polja. Ovo je pričao sam pokojnik piscu ovih članaka. S oduševljenjem je pričao kako se je pored svih teškoća zimskog ratovanja, radovao što je bio dodeljen prvim batalijonima koji su bili doprli dobrim naprid izprid glavne vojske. Što je ta pridvojska u kojoj je bio i Milodanović odjurila tako naglo naprid malo je falilo, što nisu upali u veliku opasnost jer su njih samo nekoliko stotina vojnika sa nekoliko oficira, tako duboko ušli u Tursku, da su skoro izgubili svaku svezu sa glavnom vojskom, te im je pritila opasnost, da će svi biti zarobljeni od Turaka čija je velika vojska bila u njihovoj blizini. No na skoro dodje da je mir izmedju Turske, Rusije i Srbije zaključen, a njegova četa (bataljon) dobije zapovist da stane i ne ide dalje.“

„Milodanović biaše tada već oficir u činu poručika, i reče, kako mu biaše žao što nije dočekao tu sriću da dodje do tužnog Kosova polja, nu da se uvik rado i s ponosom sića rata za oslobodjenje svoga srpskog naroda.“

Njegovim odlaskom u Srbiju prestao je izlaziti i „Subotički Glasnik“, te od godine 1876. (miseca jula) sve do početka ove 1893. godine, dakle punih 16 godina nije bilo u Subotici nediljnog lista bunjevačkog.

Posle prestanka „Glasnika“ više ne beše u opšte nikakvog ni najmanjeg listića bunjevačkog. *V. Ludajić* Srbin je izdao poziv na pretplatu na nediljni bunjevački list, ali od tog lista nije izašao ni jedan broj. Neznamo zašto.

Pre 10 godina pokrenut je u Baji mesečni zabavnopoučni list „Neven“, koji je posle izlazio u Somboru i sad u Subotici i koji se srazmerno prema svom prostoru, vrlo dobro i za Bunjevce zgodno uredjuje. Urednik je g. *Mijo Mandić*, narodni učitelj pre u Kaćmaru, a sad u Subotici. Od lanjske godine pak odgovorni je urednik „Nevena“ Pere Skenderović.

Digitized by Google

„Neven“ je u prvom redu poučni i zabavni list, a tek uzgred dodiruje i politiku, i to ne samo beležeći dogadjaje nego često iste i pretresa.

U njemu bunjevački čitalac nalazi lepih i mahom rodoljubivih pesama. U jednoj pesmi, čestitajući Bunjevcima novu godinu, sokoli ih ovim rečima:

„I najžešća bura će proć'
I nestat' polako,
Pa će i nam pros'jat jednoć
Opet sunce jarko!“

Dalje im želi, da ih prodju sve brige i da procvati bunjevačka knjiga.

U svakom broju svom „Neven“ preporučuje svojim Bunjevcima, da čuvaju svoj maternji jezik kao zenicu oka svog. U člancima o jeziku, o pravu, da se bunjevačkoj deci u bunjevačkim školama predaje bunjevački. Kad god bi ko na njih nasrnuo, on ih srčano brani, a svakom prilikom naglašuje, da je narodni jezik potreban i učitelju i svećeniku i opštinarima i fiškalima i lekarima i svakom, koji sa Bunjevcima i Šokcima ima posla, a osobito i prvo je nuždan Bunjevcima i Šokcima, koji treba da ga poštuju i neguju više svega. Pozivajući sve Bunjevce, da rade za boljitak svoga naroda, on im ovako govori: „I blago onom, sto puta blago, koji može reći, da se nije ni jedared smrklo i zanoćilo, a da za svoj narod nije što dobro učinio ili naumio nije. Toga će narod kao amanet sveti do vika u uspomeni svojoj čuvati i poštovati. Valja stalno i svojski svoje znanje i nastojavanje posvetiti prosviti narodnoj“. Na drugom mestu, a pred popis stanovništva poziva Bunjevce, da se izjave kao Bunjevci i da se ne stide svoje slavne narodnosti. Kada je neko proračuno, da će kroz sto godina nestati Bunjevaca u Subotici, on sa puno pouzdanja odgovara:

„Ta ne boj se, bunjevačka nane.
Nikad neće nestat' tvoje grane!“

Svaki napad na Bunjevštinu naidje u „Neven“-u na otpor, koji „svoj narod budi, zabavlja, svituje i poučava na sve što je lipo i plemenito, Bogu i ljudma milo i ugodno“.

Digitized by Google

„Neven“ donosi još prevedenih i izvornih pripovedaka većinom iz narodnog života, donosi ekonomske članke, verske, crkvene sadržine, u kojima širi pobožnost medju pukom, beleži svaki pokret medju Bunjevcima i t. d. Uredjuje se u opšte vrlo lepo, sadržina mu je jedra.

Sadašnji bunjevački pesnici iskupili su se isključivo oko „Neven“-a i kalendara „Danice“, koju „Neven“ izdaje. Od pripovedača spominjemo Solanovića, Seljanina, Blaža (Modrušića), Mladena Barbarića (Bajac), Ćiru Kozaka. Oni pišu i putopisne crte kroz srpske i hrvatske krajeve. Članke piše Mijo Mandić urednik, Barbarić, Seljanin, Gromović i Janko Kostalić. No ovo su većinom književna imena.

Pesnici su Mladen Barbarić, profesor bogoslovlja, fra. Franjo Evetović (Miroljub), Mirko Penavin, Pavao Podgorski i dr. — Mladen Barbarić baš sad sprema za štampu zbirku svojih pesama u zasebnoj knjizi.

Kalendar „Danica“ izlazi 10 godina i pokrenuta je u isto vreme kad i „Neven“. Rastura se u 4000 primeraka. Ona je jedini bunjevački kalendar, jer one kalendarske nakarade, koje izdaje Bučanski u Pešti za Bunjevce, nisu ništa drugo do vašarski posao.

„Danica“ takodje donosi rodoljubive pesme, lepe priče, pošalice, nar. pesme, članke iz prošlosti bunjevačke, članke iz privrede, higijene i dr. Rade na njemu svi suradnici „Neven“-a. „Danica“ za 1892. i 1893. god. naročito je bogata sadržinom i ima više lepih o r i g i n a l n i h slika, — U „Danici„ od 1891 g. ima i jedan članak od Antonija Hadžića, koji se češće seća Bunjevaca, koji ga osobito poštuju i žale, što i oni nemaju svog Hadžića. G. Hadžić, radosno ističemo, spada u ono malo kolo Srba, koje održava veze sa Bunjevcima i radi na što većem zbliženju Srba i Bunjevaca. Još sa većom radošću ističemo onu bratsku zajednicu i suglasje, koje izmedju Srba i Bunjevaca, kao najrodjenije braće, vekovima postoji i koje se sve većma razvija.

Bunjevci ni u jednoj prilici ne propuštaju dati oduške svojim najvećim simpatijama prema pravoslavnoj braći. Otvorimo samo „Neven“ „Danicu“ i „Subotičke Novine“

Digitized by Google

pa ćemo se na svakoj strani o tome uveriti. Srbi su najmiliji gosti na bunjevačkom „velikom prelu“ u Subotici. Srpsko nar. pozorište nalazi svoje verne posetioce i poštovaoce u Bunjevcima. Još 1874 g. čitamo u „Javoru“ (br. 16) ovu belešku: „Srpsko nar. pozorište u Subotici prošlo je bez deficita, što imamo najviše zahvaliti našoj jednokrvnoj braći Bunjevcima. koji nar. pozorište prigrliše kao svoje, zajedničko. Živila budna svest naše Braće Bunjevaca!“ Kada 1876 god. nasta borba na Balkanu za srpsko oslobodjenje, pohitaše neki Bunjevci u pomoć svojoj braći.

I mnogo je još eklatantnih dokaza te bratske ljubavi! Dovoljno je da pročitamo Relkovića, Antunovića, Milodanovića, Šarčevića i druge pa da se uverimo o bezgraničnoj ljnbavi prema Srbima.

Bunjevačke školske knjige štampaju se u Pešti (državno izdanje) i u Subotici (kod J. Bittermana) kao: „Katikizis“, „Biblija“ i dr. Od crkvenih knjiga pominjemo još duhovnu manu („bunjevački molitvenik“ 7 izdanja) a ima još dosta, jer je crkvena književnost dosta razvijena, što je dokaz velike pobožnosti u Bunjevaca. Sve ove knjige izlaze nakladom „Neven“-a koji u Bunjevaca zamenjuje književno društvo i knjižaru. U tom pogledu ima velikih zasluga i vredna štamparija *Dr. Dušana Petrovića* (Srbina) u Subotici.

Od crkvenih knjiga i učbenika pominjemo: Srednji *katihizis* za bunjevačke škole od rodoljubivog svećenika pok. *Ivana Palića* i dve knjige (obe izašle 1892 g. kod Bittermana u Subotici) *Stipana Tumbasa* svećenika kalačkobačke nadbiskupije: „*Križ Isukrsta i Saboraši,* kao neprijatelji istog Križa“! i „*Majka Crkva*, Isusova zaručnica i kukavni sabor „nazarenaca“. U ovim knjigama ustaje čestiti svećenik protiv nesretne jeresi nazarenske, koja se pojavila u našem narodu.

Jaka magjarska knjiga ne spada u bunjevačku književnost, ipak na ovome mestu moramo pomenuti jednu magjarsku knjigu, koja je tesno skopčana sa kulturnim pokretom Bunjevaca i koja je upravo prevod bunjevačkih članaka, koji su u nekadanjem „Subotičkom Glasniku“ izlazili. Već od dužeg vremena vode Bunjevci mirnu

Digitized by Google

borbu za uvadjanje bunjevačkog jezika u škole u kojima ima bunjevačke dece. Taj pravedan i zakonom dozvoljen zahtev Bunjevaca zastupao je pre 20 godina „Subotički Glasnik“ isto tako vatreno, kao danas „Subotičke Novine“ u pitanju o subotičkoj „škulskoj stolici.“ I tada kao i sada izloženi su pobornici toga zahteva najvećim napadima od strane protivnika toga zahteva.

O školskom pitanju pisao je u ono vreme u „Sub. Glasniku“ više članaka g. *Laza Mamužić*, jedan od najodličnijih Bunjevaca i sadašnji gradonačelnik Subotički. Ti članci su izazvali legiju napada u magjarskom listu „Bácskai Hiradó“. Pošto su tada Bunjevcima povodom tog svog skromnog zahteva, bez osnova imputirane veleizdajničke namere, seo je vredni g. Lazo Mamužić i u jednoj majstorski napisanoj brošuri na magjarskom jeziku iz osnova odbio take napade na Bunjevce i retkom veštinom i temeljitošću dokazao, da je zahtev Bunjevaca, da se u osnovnim školama predaje na njihovom maternjem, bunjevačkom jeziku, — potpuno opravdan i s gledišta patriotizma i sa gledišta nauke. Sa ovom knjigom (kojoj je potpun naslov: „A „*Bácskai Hiradó*“ *és a bunjevácz elemi tanügy*“. (Subotica, 1874 god. kod Bittermana.) g. Mamužić je stekao velikih zasluga za svoj narod, jer je pred stranim, najnadležnijim javnim mnjenjem dokazao opravdanost ovih bunjevačkih zahteva. Piscu kulturne istorije Bunjevaca ova će knjiga vrlo dobro doći. Mi ovu knjigu najtoplije preporučujemo, svakome, koga ovo pitanje interesuje.

Kalendar „*Danica*“ sve se bolje uredjuje. U svakom tečaju donosi odlomke iz bunjevačke prošlosti. U svom X. tečaju za 1893 god. donosi više rodoljubivih pesama, članaka o čuvanju maternjeg jezika, dve preradjene i jednu izvornu pripovetku iz bunjevačkog života (od Seljanina), opis Dubrovnika i lep nekrolog i sliku *Ivana Palića*, čestitog bunjevačkog svećenika, o kome i mi moramo koju reč progovoriti

P a l i ć se rodio 1842 god. u Čonoplji, a učio se u Baji, Pečuhu i nadbiskupskom semeništu u Kaloči. Proučavao je školske prilike u Nemačkoj i pri povratku

Digitized by Google

bi postavljen za pomoćnika školskog nadzornika. Bio je kapelan u Baškutu (Vaškutu), Somboru i svećenik u Novom Sadu. Tu se družio sa Srbima i bio je veliki pobornik sloge sa Srbima. Za naš zajednički jezik rekao bi češće: „To je jedan te isti jezik, obilježen sa dva imena, razlike što ima, to je malo.“ U Novom Sadu i docnije u Donjem Monoštoru predikovao je svagda našim jezikom u crkvi i mnogo učinio u Monoštoru, kao u zanemarenoj šokačkoj općini. Tu je i preminuo 1885 god. U školskim pitanjima važio je kao kapacitet, bio je školski revizor. predsednik učiteljskog udruženja za srez somborski i odbornik Bačke županije. Napisao je katikizis za bunjevačke škole i radio je na listu „*Bunjevcu*“.

Za osudu je, što se u Srba tako malo piše o Bunjevcima, to je greh prema nama samima. Od Srba pisali su stvari iz bunjevačkog života pok. *Laza Knežević*, *A. Hadžić*, *Bogoboj Atanacković*,[1]) *Velja Miljković* i još nekolicina.

Pok. *Laza Knežević* pisao je u „Letopisu Matice Srpske“ (1881 g.) o životu i običajima Bunjevaca. Ovu je raspravu *V. Klaić* i suviše exploatisao (1883), *Gjoka Popović*, Subotičanin, napisao je (1893 g.) u „*Palas*“ — ovom magjarskom Konversacionom Leksikonu tumačenje reči „Bunjevac“ Ja svoj sud o tome sastavu, — i ako sam ga pročitao, — neću da kažem, primećujem samo da su bunjevačke „Sub. Novine“ bile nezadovoljne sa njime. Mislim, da je g. Popović držao i javno predavanje o Bunjevcima.

Inače je o Bunjevcima u opšte vrlo malo pisano, kao što smo to već napred rekli. Ethnographi i statističari dodiruju ih samo sa nekoliko reči i ubrajaju ih u Srbe. Mnogi ih čak i ne spominju, dokazujući time očito svoje neznanje. Na ovome će mestu biti najzgodnije da pobrojimo gde je šta pisano o Bunjevcima, da ta mala bibliographia posluži potonjem kulturnom istoriku Bunjevaca za gradju:

[1]) Bogoboja je spasao od smrti na gubilištu 1848 g. Avgust Pijuković (Bunjevac).

Digitized by Google

Gjena Sarić napisao je u magjarskom listu „*Regélő*“ (1842 g.) temeljitu raspravu o bačkim Bunjevcima, naročito o njihovim običajima i društvenom životu.

Takodje magjarski časopis „*Tudománytár*“ (1839 g.) doneo je raspravu *Gj. Brkića* o Bunjevcima u peštanskoj i fehérskoj županiji (čepelju). Ta rasprava izašla je dopunjena (1858 g.) u „*Hazánk*“ od Jose Antunovića i Janoša Tereka;

Salamon Wiener pisao je u magjarskom „*Hölgy Futár*“-u istoriju Subotice,

Stevan Romay pisao je o njima u časopisu „*Bács-Bodrogh*“ (1878 g.) i u „*Vasárnapi Ujság*“.

Tormási u „Szabadkai főplébánia története“.

Iványi István u „*Szabadka története*“, dve knjige (1886 i 1892 g.);

U Časopisu „*Igazmondó*“ (1868 pisao je *Jovan Varga* o „Matericama i ocevima“ o tome je pisao i *Szigety* u „*Hazánk és Külföld*“ (1868/78 g.)

„*Földrajzi Közlemények*“ (1882 g.) pisao je *Simonyi Jenő* o kaločkim Bunjevcima, i isti časopis (1890 g.) o čepelskim Bunjevcima (od Dr. I. Pápai.)

Badić je pisao (sa dosta pogrešaka) o Bunjevcima u „*Osztrák — Magyar monarchia irásban és képben*“ (odeljak o Bačkoj);

Bidermann pominje njihovu seobu u „*Öst. Ung. Revne*“ (1888 g.)

Hellvald u „*Welt der Slaven*“ (1890 g.) govori takodje o Bunjevcima;

Iványi u magjarkom časopisu „*Etnographia*“ (1891) reproducira predjašnje pisce o Bunjevcima;

Talentirani magjarski feuiletonista *Herczeg Ferencz* pisao je u „Budapesti Hirlap“-u (1892), kome je stalni saradnik, o bunjevačkim devojkama. Njegova priča a „*Gyurkovics leányok*“ načinila je senzaciju.

Najzad pisao je Rus *Ivan Pod* (1892 g.) raspravu o Bunjevcima, koja je izašla u jednom ruskom časopisu i moja malenkost ovu raspravu u 175 i 176 knjižici „*Letopisa*“ Matice Srpske (preštampali beogradski „Dnevni List“ i „Sub. Novine“.)

Digitized by Google

Pošto smo govorili o bunjevačkoj književnosti i novinarstvu u koliko nam je ono poznato, moramo se na kraju ovoga odeljka setiti i najnovije radosne novine u Subotici, novog lista bunjevačkog „*Subotičkih Novina*“, pokrenutih početkom 1893 godine.

Ovom listu je potpun naslov: „*Subotičke Novine*“ „bunjevačko-šokački nedeljni list za mistne opće stvari, prosvitu, zabavu i gazdinstvo“, pokrenulo ga je kolo oduševljenih mladih Bunjevaca u društvu sa nekoiiko tamošnjih Srba. Urednik je listu oduševljeni mladi rodoljub bunjevački Gj. Karanović, a suradnici su svi „Nevenovi“ i „Danicini“ suradnici iz Subotice, dalje Boško (Vujić) poznati veliki rodoljub srpski i bunjevački, koji vrlo velikih zasluga ima oko budjenja svesti kod Bunjevaca i pokretanja „Subotičkog Glasnika“, kome je glavni suradnik bio za sve tri godine izlaženja istoga, „Pobratim“, dalje neki od suradnika „Nevenovih“ i „Danicinih“ sa strane kao: Miroljub, Mladen Barbarić, Bogjanac, Mirko Penavin. Ovaj list pokrenut je, da podmiri goruću potrebu prosvetnu, da Subotički Bunjevci imaju jedan nedeljni list, te da se češće obaveštavaju o javnim mestnim stvarima i dogadjajima, i da se što češće i jače ustaje u obranu jezika Bunjevaca u crkvi, školi i javnim mestima, pošto „Neven“ samo jedared mesečno izlazeći tome zadatku sam nije mogao odgovoriti. — „Subotičke Novine“ su u potpunom sporazumu sa „Nevenom“. Oni jedan drugog moralno potpomažu i dok „Subotičke Novine“ nisu politički list, sve dotle „Neven“ treba da izlazi u dosadanjem svojem pravcu i obliku, jer samo tako će se moći svestrano raditi i boriti za opstanak i napredak bunjevačkog i šokačkog puka u užoj Ugarskoj, pošto „Neven“ kao misečnik može i bez kaucije, koja se za politički nedeljni ili više puti izlazeći list, zahteva, i sa političkog gledišta može općoj stvari Bunjevaca i Šokaca posmatrati.

Ovaj list izlazi u štampariji Dra. Dušana Petrovića odvitnika Subotičkog, koja je za taj list i za izdavanje knjiga za Bunjevce i Šokce dakle iz rodoljubive pobude osnovana, te koja je ognjište bunjevačke i šokačke prosvete.

Digitized by Google

IV.

NARODNOST I JEZIK.

Govoreći ranije o imenu „Bunjevac“, videlismo da ono označava provincijalca a nikako čoveka izvesne narodnosti. Sa imenom Bunjevca označava se više zemljak (kao na pr. Bačvanin, Sremac, Ličanin, Krajišnik i t. d.)

Bunjevci su po *narodnosti Srbi.* Stara njihova postojbina, otkuda se ovamo doseliše, nije zemlja, više naroda u njoj je samo jedan narod i to srpski, koji ispoveda tri vere, a pripada samo jednoj, srpskoj narodnosti. Hercegovina kao pokrajina bila je sastavni deo velikog srpskog carstva koji zauzimaše celo balkansko tropolje i koje zapljuskavahu četir mora. Za vreme Turaka beše u njoj samo jedan narod, srpski, a i danas spada ona u najčistije srpske krajeve, u kojoj je srpska narodnost kompaktna, nepomešana ni s jednom drugom narodnošću.

Kada se na Hercegovinu gleda s naučnog, etnografskog i etnološkog gledišta, koji isključuje sve političke pretpostavke koje obično izviru u šovinizmu, onda se *ne može* doći do drugog zaključka, no da je elemenat, koji sada tamo stanuje i koji je pre tamo stanovao, srpski. Nauka i naučenjak nije još *ni u jednoj* prilici našao i video u Hercegovini drugu narodnost no srpsku. Pozivamo se na sve naučne autoritete, koji o Hercegovini pisahu. Pozivamo se i na one, koji kroz nju putovahu, te svoje utiske i iskustva izneše na javnost.

Isključujemo srpske pisce, kao zainteresovane, ali se pozivamo na ruske, nemačke, magjarske, francuske i engleske kao skroz nepristrasne. I medju svima njima, nema *ni jednoga*, koji bi ma u kojoj prilici spomenuo u Hercegovini drugi narod no srpski. Čak i oni pisci, koji su u ulozi *državnika* nalazili tamo „hercegovačku“ i „bošnjačku“ narodnost, kao istorici računaju tamošnji narod u srpski. I sama mogućnost kakvog plebiscita potvrdila bi sve ovo, što sad rekosmo.

U ostalom, to drukčije ne može ni da bude. Za vreme velike seobe Hrvata i Srba (620—640 posle Hr.) sa Su-

Digitized by Google

deta i Karpata (Bele Hrvatske i Srbije, Bojke) Hrvati zauzeše dalmatinsko primorje, zajedno sa Liburnijom (franačkom Hrvatskom) od Cetine do Istre. deo Savije (kasnije Slavonija, Sclavonia) ili savske donje Panonije (prostor izmedju Save i Drave), a Srbi (Serbli) zemljište preko južno od Velebita, Bosnu (sa Hercegovinom), Miziju (Srbiju) i ostali deo Dalmacije.

Dakle Hercegovinu i donji deo Dalmacije naseliše Srbi i evo već 1200 god. stanuju tamo bez prekida, očuvav svoju narodnost. Sa tih, od vajkada srpskih krajeva, došli su Bunjevci.

Osim toga jezik, kojim govore Bunjevci, srpski je jezik. Po Miklošiću oni su Srbi-ikavci, koji govore jezikom, koji je u svima sitnicama i osobinama potpuno jednak srpskom, i razlikuje se od ostalih ikavaca Hrvata u tom, što imaju izgovor sličan srpskom, a nemaju, kao oni hrvatski ikavci posebne svoje izraze. No o jeziku njinom opširnije.

Veliki Humboldt veli, da je „pravom domovinom naročito jezik.“ Nije li zar Bunjevcima Srpstvo prava domovina, pošto oni govore srpski?

Pešel veli: „Narodi, koje zajednica jezika spaja, izvesno su jednog i istog porekla.“

Nije li taj slučaj i kod Srba i Bunjevaca?

Šafarik osim sličnosti gramatičkih oblika u jeziku traži još i zajedničku istoriju i jednak telesni sklop. Prvo i drugo zajedničko je kod Bunjevaca i Srba, a treće bi se samo dalo ustanoviti antropološkim premeravanjem. Uzgred primećujemo, da po indexu širine lubanje (breit — Index) Arm. Velkera Srbi spadaju u red Subrachikephalos-a (79), a Hrvati u red Brachikephalos-a (82). Razlika je tri stepena, Nad Bunjevcima naročito nije izvršeno to premeravanje. Bar nije poznato.

Običaji pri domaćim i obrednim svetkovinama, društveni život, pa i tragovi krsnog imena (slave, svecarstva, o čemu će niže biti opširnije govora, sve to govori za to, da su oni članovi srpskog naroda.

Kada su došli u Suboticu, prijavljujući se, da brane monarhiju od turskih napadaja, oni se sami izjavljuju za

Digitized by Google

katoličke Srbe, te ih u tadašnjim zvaničnim spisima i beleže samo kao „katolische Raitzen“, a nikad drugčije.

I sada kažu Bunjevci češće, da su „Raci“ (Srbi). Tako u „Neven“-u 1891. godine u jednom putopisu veli, pisac Bunjevac: „Eekoh, da sam rodjen Bunjevac, Rac pa da za sve i nepoznate Race rado čujem.“

Najzad za nas je u ovom pitanju najmerodavniji sud samih Bunjevaca, u osobi najvećeg Bunjevca *Ivana Antunovića*. Evo šta on veli o tome u svojoj „Razpravi“.

„Budite srdačno pozdravljeni *braćo Srbi!* Ta ma svit što govorio i pisao nikada neće uzdrmati moje najčvršće uverenje, da smo jednim otcem od jedne te iste matere rodjeni, *krv od krvi, kost od kosti.* O tom svidoči *slog i trup tila, mast, lik i oblik, narav, običaj i adet u radosti i žalosti u jelu i piću, u odilu i obiteljskom životu, u načinu, gazdovanja mišlenja i osećanja u miru i ratu*, jedna te ista imena i prezimena“ ... i t. d. (str. 9.)

„Nimci i Magjari govoreći o južnim Slovenima, zovu ih — „racima“ (str 40.)

„A da mi nismo drugo, no što je onaj narod, koji se danas nazivlje Srbinom, Hrvatom Dalmatincem i t. d. to mora priznati svako, koji nam oblik, staru narodnu nošnju način življenia, rada, žalosti i veselja razmatra. Pa da i isti jezik govorimo, mislim, da nije potrebno dokazati.“ (str. 41.)

„Ta Srbi su jedne krvi i jednoga jezika, da, oni su rodjena braća s Bunjevcem i Šokcem da bi medju njima jedva našao prezimena, osim Popovića (od oca popa uzeta), koje nebi podjednako nosili i Srbi i Bunjevci i Šokci“. (str. 147.)

Antunović veli (na str. 119 i 120) da baš za to, što nas Magjari i Nemci „racima“ nazivaju, zato je i on celog svog veka ime „Rac“ izgovarao pred njima, i da se on imena „Rac“ ni u privatnom ni u javnom životu nikad nije zastidio. Dalje veli, da i Bunjevci obično vele: „divanili smo racki“ (srpski).[1])

[1]) Kako Antunović misli o Srbima o tome smo opširnije govorili u odeljku „o Književnosti.“

Digitized by Google

Osim Antunovića velik je antoritet u tom pitanju slavenski pesnik Reljković, koji u svom „Satiru“ veli za Slavonce (Šokce) „srpski štiti i srpski pisati“.

Bunjevce i Šokce nazivaju Srbima svi pisci, koji su o njima pisali ma samo nekoliko redaka. Ima etnografa, koji o njima ništa drugo nisu zabeležili, već „da u Bačkoj i Baranji stanuju katolički Srbi, koji sebe zovu Bunjevci, Dalmatinci i Šokci.“ Još ih ni jedan stran etnograf nije nazvao drugim imenom no tako.

Ni u koliko ne menja stvar i ne upliviše na nju, što su oni ili došli kao katolici ili se u putu pokatoličiše (o čemu je bilo govora u odeljku o crkvi). Katoličkih Srba ima kao što znamo, vrlo mnogo u svim krajevima gde Srba ima.

Austrijski čuveni etnograf Cernig[1]) govoreći o Bunjevcima u Bačkoj i Šokcima u Bačkoj i Baranji računa ih u Srbe. U Ugarskoj zna za Hrvate samo u Medjumurju i na gornjem Dunavu oko Požuna (t. z. Wasser Croaten), koje tamo naseliše magjarski plemići Šeredi, Ilešhazi, Baćani i dr. posle 1550 g. (dakle ranije i od prve bunjevačke seobe.)

Prof. Ivanji, koji je izradio monografiju Subotice, svugda ih naziva „katoličkim Srbima“ i nikad drukčije.

Šviker[2]) magjarski istorik i statistik u svojoj raspravi o Srbima u Ugarskoj, veli za Bunjevce, da su katolički Srbi.

Veliki etnograf magjarski Hunfalvi u svojoj „Etnografiji Ugarske“ (str. 474) računa Šokce u virovitičkoj, požeškoj i sremskoj županiji takodje za katoličke Srbe i veli doslovce ovo: Šokci ili Bunjevci t. j. katolički Srbi, po Fenješu[3]) u županijama virovitičkoj i požeškoj čine većinu, u Sremu polovinu, u Bačkoj petinu stanovništva. Ima ih još u Tamišu, Torontalu, Baranji, Feherskoj i peštanskoj županiji.

„Pošto se *Raci* (pravoslavni) i *Šokci* (katolički Srbi)

[2]) K. v. Czoernig: „Ethnographie“ I.

[3]) „Literar. Berichte aus Ungarn“ III. 1879.

[4]) „Magyarország Statistikája“ 1842.

Digitized by Google

samo u veri razlikuju, to ih i računaju ujedno. Tako ih ujedno računa i austrijski katalog,[1]) koji celokupni broj Srba beleži na 1,438.201, čemu je dosta blizu i broj Srba i Šokaca po Fenješu (828.365 + 429.268 = 1,257.633).

Mi ćemo ovde navesti u kratko sve nama poznate pisce i izvore, koji Bunjevce i Šokce nazivaju „katoličkim Srbima" ili kraće Srbima, pa i Racima. To činimo samo zato, da se vidi, da tako o njima misle svi koji su o njima u javnosti progovorili.

Svećenik Gjorgje Berkić pisao je u VI. knjizi „Tudománytár"-a (1839) vrlo lep članak o nošnji i običajima Bunjevaca na Čepelskom ostrvu, Erdu (Hamžabeg), Perkati, Török Bálintu Tukulju (Tököl) selima kod Budima i zove ih „katoličkim racima", koji se rado nazivaju i Bunjevcima, jer su — po predanju došli od varoši (?) „Bunje".

Gore pomenuti Fényes u već pomenutoj svojoj statistici (1842/3) deli jugoslovene Srbe na Slaveno Srbe („Šokci ili Raci") i na (Slaveno Hrvate). Šokci su njemu: „katolički Raci" jer (doslovce): „Srbi (Szerbuszok) sledbenici katoličke vere nazivaju se još Sokcima ili Bunjevcima." Isti Fényes u „Magyarország Leirása" (1846) Hrvate deli od Srba, ali Bunjevce i Sokce ubraja u Srbe.

Dr. V. *Bogešić* u „Književniku" (Zagreb, 1866), pišući o ličkim Bunjevcima, govori o bačkim Bunjevcima kao o „Srbima katolicima."

Emil *Picot* u svojoj „Istoriji Srba u Ugarskoj" (srpski prevod Dr. S. Pavlovića u N. Sadu 1884) naziva bačke i čanadske Bunjevce — Srbima. Konversacioni leksikoni *Majera i Brockhausa* računaju i Bunjevce i Šokce u Srbe.

Schvicker u svojoj „Statistici Ugarske" (1877) veli: da su Šokci i Bunjevci katolički Srbi. To isto veli K. *Galgóczy* u Monopraphiji županije peštanske (iste godine) za Bunjevce (po njemu „Dalmatince") dok Šokce tera u — Bugare (!!!),

Dr. A. *Konek* u svojoj statistici (1878) veli; „Slavonci pripadaju srpskoj ili ilirskoj narodnosti, a Šokci i Bunjevci nisu drugo no katolički Srbi".

[1]) Österr. Katalog. Wien. 1861.

Digitized by Google

Jekelfalussy u „Helység névtár“ (1891) beležeći uspehe najnovijeg popisa računa Bunjevce u Srbe.

Tako isto govore o Bunjevcima i Šokcima i ostali magjarski i nemački etnographi i statističari.

Pored ovih etnografa i povesničara u samoj monarhiji misle tako o njima i svi etnografi u inostranstvu, koji ih u svojim spisima dodiruju.

To isto potpisuju i slavisti, filolozi, kao Miklošić, Vuk Karadžić, Daničić, Milan Rešetar i dr. Ili drugim rečima, tako misli o njima nauka. Pitanje o njihovoj narodnosti raspravljeno je u nauci pre no što je raspravljeno pitanje o vremenu njihovog dolaska u ove krajeve, izvesno za to, što se ovo prvo kao po sebi lakše moglo raspraviti.

Pa ipak mnogima izgleda da je pitanje o narodnosti Bunjevaca i Šokaca još otvoreno pitanje u nauci, jer ih Hrvati nazivaju Hrvatima. Mi smo doduše češće citali da zagrebački politički listovi rado traže „Hrvate u Bačkoj“ ali još ne zapazismo ni jednu naučnu raspravu od stručnjaka-pisca sa hrvatske strane, koji bi u to *ozbiljno* verovao, te i drugome dokazivao. Izgleda da to čini jedino učeni Vatroslav *Klaić* („opis zemalja“ 1883), ostali hrvatski pisci su obazriviji, te se ne laćaju posla, o kome je nauka već pre toliko godina izrekla svoj sud. Radoslav *Lopašić* na pr. veli za ličke Bunjevce da su „Vlasi“, ali s ogradom, da ni ostali (pravoslavni) Vlasi nisu Srbi“. Ivan Murgić veli o Antunovićevoj „Razpravi“ (str. 49.) da lički Bunjevac nikad neće reći „ja sam katolik“, ili „ja sam Hrvat“, već navek: „Ja sam *pravi Bunjevac*“. A zagrebački „Obzor“ raspravljajuć 1880 g. o „Vlasih“ veli: „Kajkavski Hrvati u okolici varaždinskoj zovu svakoga štokavca *Vlahom* bio on vjere pravoslavne ili *katoličke*“. „Obzor“ dakle misli kao i g. Lopašić, a nikako ne kao g. Klaić.

Mi ovo dodirnusmo samo s toga, što se ovo ne može obići, kad se piše rasprava o Bunjevcima.

Govoreći ovo o narodnosti Bunjevaca, mi nismo nikako imali na umu propagandističke namere, jer ova rasprava nije političko-propagandistički pamflet, već naučna rasprava,

Digitized by Google

koju izdaje naučno društvo. Za to bi nam krivo bilo, da je ko drukčije tumači.

Ovde se samo konstatuje pravo stanje stvari, donose neoborivi zaključci o pravoj narodnosti Bunjevaca. Ne mislimo mi nikom nametati Srpstva, osobito onima, kojima je ono u srcu i duši urezano. Ne tražimo mi od naše junačne i čestite braće Bunjevaca, da se oni nazivaju Srbima. Neka oni ostanu kraj svog lepog imena bunjevačkog, koje je skopčano sa toliko lepih uspomena na kolevku njihovu, utkano svetim momentima iz junačke, poštene i muške prošlosti njihove. Neka ga čuvaju i neka se ponose njime, jer se njime valja i mogu ponositi. Neka se naša čestita braća drže i od sele onog stanovišta, da Srbe i Hrvate jednako volu i smatraju za svoju stariju braću, „koja im — kako u svom organu, valjanom „Neven"-u vele — svojim znanjem i umenjem prednjače i pravac pokazuju". Ta podjednaka ljubav nama je najdraža i neka bi ona svakad ostala nepromenljiva.

*

Na ovome mestu moramo se još jednom vratiti *imenu „Bunjevac" i „Šokac"*, o čemu smo uzgred govorili i u prvom delu, gde je već o njihovoj povesti bila reč, i u ostalim delovima ove knjige.

Reč „Bunjevac" dala je dosad povoda najraznolikijim tumačenjima. Dosad je nadjeno nekoliko korena istoj reči, no mi ostajemo pri našem skromnom mišljenju, da je ime „Bunjevac" došlo od reke Bune u Hercegovini, od kuda su seBunjevci doselili. Za to govore svi dokazi i svi znaci. Nikako nemožemo usvojiti mišljenje oca Martina Nedića, da Bunjevac nije topographično ime, već da je versko.

No svakako je vredno pobeležiti sva ta raznovrsna tumačenja.

Ivan *Antunović* nije se upuštao u naročito izpitivanje imena „Bunjevac." On je više citiriao mišljenja drugih. Otac Martin *Nedić*[1]) misli, da je ime Bunjevac došlo od rimskih sv. otaca papah Bonifaciusa I. II. i III., čiji su sledbenici, veli, bili Bunjevci od iskoni, kao katolici. Po Nediću bi

[1]) „Glasnik" djakovački 1881.

Digitized by Google

stanovali u zemunicama pa što se i oni ne zovu sad Bunjevci?!

Fratar dalmatinski Autonio *Zorica* veli, da dalmatinski Bunjeci podrugljivo zovu Srbe „Hrkačima", a ovi im opet odgovaraju: „ti su Bunjevac," „što bi po priliki veli toliko značilo: kao da bi se tim označivalo poganstvo".[1]) Mislimo da je ovde sasvim izlišno dokazivati, da se g. Zorica vara.

U opšte je iz osnova pogrešno tvrdjenje nekih pisaca, megju koje spada i Ivan *Kukuljević*[2]), da je ime Bunjevac porugljivo. Odmah po svome doseljenju u Bačku, Bunjevci su se služili tim imenom i nisu ga se stidili nikad, niti ga se sada stide. Tako su ih nazivali državne vlasti, nazivajući ih još i „dalmatincima", „katoličkim Srbima" ili prosto „Srbima".

Od Bunjevaca pominjemo još i Mladena *Barbarića* („Neven" 1891), koji veli da ime Bunjevac dolazi od glagola „buniti". O ovome smo rekli svoj sud još u odeljku o istoriji Bunjevaca.

Kod toliko pomenutih verzija o imenu Bunjevac da pomenem i ja jednu bez sumnje, ne toliko jaku, koliko sasvim novu.

Izmedju Dečansko-Djakovskih planina i Prokletije u severnoj Albaniji spušta u desnu obalu Drimovu potok Ljume-Cura i na njemu tri sata severno od Drima leži *selo Bunjani*. Blizu istog neznatnog sela leži na reci Valboni jedna stara ruzrušena varoš.

Napominjem samo kao zanimivo, da se u okolini sela Bunjana nalaze sela sličnih imena selima u Bačkoj u kojima sada Bunjevci žive. Tako Matikuće (Matheović ili možda Matheháza u Bodroškoj županiji 1783 g.) Duši (Dušnok[3]).

---

[1]) „Razprava" 54.

[2]) Ivan Kukuljević: Panonija rimska. „Rad Jug. Akad." XXIII. veli da su imena „Vlah, Šokac, Majdak, Bunjevac i Radul" porugljiva.

[3]) U ostalom u Staroj Srbiji i Albaniji ima i drugih imena sela, kojima bi vredno bilo posvetiti naročito ispitivanje, jer su slična imenima mesta u Ugarskoj (Martonoš, Kuzmin, Surčin, Kruševlje, Bistrica, Zlokućani i t. d.) koja bi zar navela ispitača emigracije Srba iz Turske u Ugarsku, na pravi trag njihova polaska. U Staroj Srbiji iza Mitrovice ima i selo Bunac.

Digitized by Google

Žar je isključena mogućnost da se Bunjevci, osim sa Bune reke u Hercegovini, doselili i iz ovih krajeva u Albaniji, iz okoline sadašnjeg sela *Bunjana?* I kada bi to bilo moguće zar se onda ne bi mogla izneti pretpostavka da je ime Bunjevac došlo od sela (tada možda naziva cele pokrajine) Bunjana?

Stjepan *Pavelić* (u „Bunjev. i Šokačkim Novinama" 1870 g. str. 35.) veli da se Bunjevaca može i sada naći u Bosni, Hercegovini i *Albaniji* (pod imenom „*mažari*"). Mi ovo, bar odnosno Albanije, ne tvrdimo sa Pavelićem, ali to ne izključuje, da njih tamo nije bilo pre, i to baš pre seobe u Ugarsku . Danas u Bunjanima nema Bunjevaca već Arnanta (pleme Krasnić). Može biti da su oni grana od bunjevačkog stabla, samo poarbanašena, načinom, kojim su i mnogi pravoslavni Srbi postali Arnauti.

Prelazimo na *ime Šokaca.* I tu su mišljenja podeljena. Najpopularnija je verzija da je ime Šokac došlo od *šake* pošto se Šokci, kao i ostali katolici, krste celom rukom (dlanom) dakle sa šakom od čega je posle izašlo „Šakac", pa zatim „Šokac". Antunović, („Razprava" 464 47.) beleži, da neki misle. da je to ime postalo otuda, sto su Šokci seleći se iz Bosne prelazili reku, te Magjar ladjar, prevozeći ih uzviknuo „šok lesz már" (ili valjda „šok az" šokacz?)

G. Rumi[3]) misli, da ime Šokac dolazi od glagola „*skočiti*". t. j. ljudi koji su nekad is Turske *uskočili* k nama, dakle bili uskoči. Dakle od „*Skokac*", (koje se tada pisalo po talijanski „Schokac") postalo je Šokac. Rumi misli da je to ime postalo i otuda „što su oni (Šokci) sa grčkog (pravoslavnog) na rimski (katolički) zakon *odskočili.*

Brlić[1]) smatra sasvim umesno postanak reči „Šokac" od „uskočiti" i „uskoka", za netačan. Jer Uskoka nije bilo samo katolika, već (pretežno) i pravoslavnih i onda bi se i pravoslavni Uskoci morali, po tome zaključku nazivati Šokcima, što nikako nije slučaj.

---

[1]) Vidi Bunjevačke i Šokačke Novine d. 1870 str. 143.

Digitized by Google

Brlić pominje još oca Petra *Katančića*, koji postanak reči „Šokac“ traži u dalekoj starini. Katančić veli da je ta reč došla od planine „Succus“ koja je Ilire od Traka rastavljala. S jedne strane Succusa stanovali su Traci a s druge Iliri, Ammijan i Sokrat veli, zvali su se u to vreme Iliri duž planine Succus „succei“ t. j. „*Šukci*“, od čega je docnije postalo — Šokci. Ova bi verzija imala dosta verovatnosti, *da je ime Šokac tako staro*, kako Katančić misli. Osim toga, prema Katančićevo tvrdjenju, trebali bi da ime „sukci“, „šokci“ nose svi potomci tadanjih Ilira, koji duž planine Succus stanovahu, a kao što vidimo to nije slučaj jer se tim imenom služe samo katolički potomci tih Ilira, i to ne svi.

Ovde moramo primetiti, da Brlić nema pravo kad veli da ime Šokac ima „*posprdni*“ značaj i da te katolike tako samo njihovi pravoslavni sunarodnici (Srbi) nazivaju. Antunović (Razprava, 55. str.) priznaje da ih tim imenom nazivaju ne samo pravoslavni, već i ostali katolici. a naročito njihovi najbliži rodjaci Bunjevci. Pa najzad tako sebe nazivaju i sami Šokci. Upitajte ne samo donjobačkog i baranjskog katolika slavenske krvi, već i sremskog i slavonskog katolika, šta je, on će vam odmah odgovoriti:

— Ja sam Šokac.

— A kako divaniš?

— Racki.

To je istina koja se neda pobiti. Jedini izuzetak u tome čini inteligentniji katolik, u Sremu i Slavoniji, koji je prošao hrvatske škole, i koji će vam na gornje pitanje odgovoriti, da je Hrvat ili „*Slavonac.*“ Ovim zadnjim imenom nazivaju sebe i sada i plemeniti grofovi Pejačevići, a tako je sebe i svoje zemljake nazivao i pesnik Reljković, pok. dr. Ignjat Brlić i toliki inteligentniji ljudi iz Slavonije. U ostalom i sada mnogi u Slavoniji, da ne kažemo većina, neće da čuje za ime Hrvat, već se diči nazivom svoga kraja u kome živi — Slavonac. O tome imamo tolike dokaze u sadašnjosti.

Isto tako još ni od jednog Šokca, seljaka nisam čuo,

Digitized by Google

da je na pitanje „kako govori ?“ odgovorio „pa šokački“, već svagda „racki“ (t. j. srpski), ili u redjem slučaju „po naški.“

Dakle, Brlić, misli, da ime Šokac ne dolazi ni od brda Succus (t. j. od šukci), ni od madjarskog „sok az“ (znači: „mnogo je to“) ni od talijanskog „sciocco“ (ima jedno arnautsko pleme, koje se zove „Scioš“), ni od reči uskok, već da mu se koren ima tražiti u veri odnosno u načinu bogoštovja. Tu mu traži vrelo i sam Antunović. Brlić vidi dakle postanak imena Sokac u načinu kako su se oni krstili, t. j. *celom šakom*, kao i svi katolici, a ne sa tri prsta. Otuda je došlo posle šakci, i najzad šokci, t. j. ljudi, koji se šakom (čitavom rukom) krste.

Po nekima (Razprava, 43 str.) bili bi Šokci potomci starih Succi ili Sagastak,[1]) te bi se kakav poduzetan ispitivač imena Sokac mogao latiti i toga, da uporno tvrdi, kako je to ime došlo od predaka Succi.

Ja sam, medjutim, mojim najnovijim ispitivanjima, polazeći sa toga gledišta, da ime Šokac nije ni plemensko. ni mesno, pa ni versko, već više nadimak, koje susedne narodnosti ili plemena jedno drugom daju (Šopp, Tozlak i t. d.), naišao na sasvim nove resultate, koje *usvajam kao svoje mišljenje.* Kad se uzme, da su prvi susedi naših Sokaca na Balkanu, bili izključivo potomci Ilira, današnji Arnauti, onda zar nije i opravdano i u njihovom jeziku potražiti koren ovom imenu. U arnautskom jeziku ima dve reči, od kojih jedna naročito zadržava pažnju ispitivača. „Sokka“ arnautski znači pojas, a „šokk“ družina.[2])

Katolički misionari, koji su naročito vredni u srednjoj i severnoj Albaniji, uspeli su da ovu, a naročito odnosno njenih stanovnika Albanaca, prevedu u krug rimokatoličke crkve. Arnauti muhamedanci i Srbi pravoslavni u Albaniji i Staroj Srbiji, te pokatoličene Arnaute, nazivaju jednim opštim imenom „Fanda“,[3]) no i od Fanda u opštem zna-

[1]) Ili možda i Sagudatah, koji oko VII. veka stanovahu kraj Soluna. Po Šaffaricku ovo ime nije ništa drugo no Subdelitia.

[2]) Reč šokk u arnautskom jeziku ne znači družinu u užem smislu (société; gesselschaft; társaság već družinu u širem smislu (pristalice jedne vere, izvesne navike)

[3]) Ime Fande dolazi od reke Fande, leve priteke Drimove u Albaniji, koja protiče svoje ime na čitav predeo, a predeo na stanovnike.

Digitized by Google

čenju te reči, misionari su uspeli, da u plemenu Miridita u srednjoj Albaniji stvore najvernije i najčistije katolike. Zanimljivo je po moju pretpostavku, da svi ostali Arnauti te Miridite nazivaju „šokk“, a još zanimljivije, da Srbi u Albaniji dodaju ovoj reči svoj srpski nastavak (ac) i Miridite nazivaju — *Šokac.*

Kod ovako jasnoga izvodjenja, mislim, da bi mi bilo izlišno unositi kao verziju i tursku reč šakk, koja znači odcepljenje, koja može da ima isto tolike verovatnoće, kao i Rumi-jeva verzija, izvedena otuda što su Šokci sa grčkog na rimski zakon „odskočili“ ili po gornjem „odcepili“ se od grčko-iztočne vere.

V.

JEZIK. — PRAVOPIS. — UMOTVORINE.

Jezik, kojim govore Bunjevci, najčistiji je srpski jezik. To je u ostalom i prirodno, jer su poreklom iz one srpske zemlje, Hercegovine, u kojoj se, kao što znamo, najlepše srpski govori. No tim ne kažemo i to, da Bunjevci imaju isto narečje, kao i Hercegovci, jer Bunjevci po Miklošiću[1]) spadaju u zapadnu zonu srpske jezikoslovne oblasti. Oni su dakle *ikavci*, ali to ne znači, da su oni Hrvati, jer osim Hrvata-čakavaca, ima i takih ikavaca, koji govore čisto srpski, samo što staroslovensko „je“ izgovaraju kao i, a u te spadaju Bunjevci. Oni kažu *bilo* (belo), *lipo* (lepo), *vira* (vera) i t. d. Razlika je dakle samo u tome, inače sve reči izgovaraju kao i njihova pravoslavna braća. Ovaki ikavci — veli Miklošić *imaju sa Srbima sasvim jednake običaje*, dok ostali ikavci (Hrvati čakavci) imaju i izgovor različit od srpskog i zasebne samo njihove izraze. Svega toga ne nalazimo u jeziku, kojim Bunjevci govore. Uz Vuka Karadžića, koji Bunjevce i Bošnjake (baranjske Šokce) smatra za čiste Srbe, stoji — pored svih razloga, koje navedosmo tamo, gde je bila reč o istoriji, imenu i književnosti Bu-

[1]) F. Miklosich: „Vergleichende Grammatik der slavischen Sprache.“

Digitized by Google

njevaca — i naučni autoritet jednog Miklošića, koji u gore spomenutom delu priznaje, da u Bačkoj nema hrvatskih naseobina, već samo u zapadnim županijama Ugarske, ili drugim rečima, da Bunjevci u Bačkoj nisu Hrvati. U tome se slažu i svi filolozi Nesrbi.

Magjar Ivanji u svojoj povesnici Subotice veli, da se jezik Bunjevaca vrlo malo razlikuje (nagyon kevésben tér el) od srpskoga. Jedina je razlika u malo drugojačem akcentuiranju reči i poglavito u tome, što Bunjevci u nekim rečima gde je u Srba „e", među „i" na pr. vredan (vridan), lepo (lipo), mleko (mliko) i t. d. Slova sa dva aksana (ő, ü) nemaju kao ni Srbi.

Milan *Rešetar* govoreći o jeziku ličkih Bunjevaca tvrdi takodje, da jezik bunjevački nije ništa drugo do jezik srpski.[2])

Antunović u „Razpravi" (str. 8.) potpisuje reč velikoga Humboldta „da je pravom domovinom naročito jezik", osudjujući one Bunjevce, koji su izgubili svoj maternji jezik. Autunović pominjući kako Nemci (puk) i danas za *svakog* južnog Slovena kaže, da govori „racki" (razisch) a da to isto vele i Madjari, pa nastavlja (str. 41) ovako: „A da mi nismo drugo, no što je onaj narod koji se danas nazivlje Srbinom, Hrvatom, Dalmatincem, Bošnjakom i t. d., to mora priznati svako, koji nam oblik, staru narodnu nošnju, način življena, rada, žalosti i veselja razmatra. *Pa da i isti jezik govorimo*, mislim, da *nije potrebno dokazati.*" — Antunović na str. 147 „Razprave" uzvikuje dalje, ovako: „Ta Srbi su jedne krvi i *jednoga jezika*, da, oni su rodjena braća Bunjevaca i Sokaca, jednaka su im prezimena, jednaka povest." . . .

Pa sama braća *Hrvati*, u ozbiljnim philološkim raspravama niti su poricali, niti mogu poricati, da je jezik kojim govore Bunjevci — srpski. U raspravi o „Vlasima" u „*Obzoru*" od 1880. (opazka 5.) stoji ovo: „*Kajkavski Hrvati*, u okolini varaždinskoj, *zovu svakoga štokavca vlahom (čitaj Srbinom) bio on vjere pravoslavne ili* **katoličke.**"

[2]) Lički Bunjevci kažu za sebe da su Bunijevci, dakle prema tome, oni bi tamo bili ljekavci.

Digitized by Google

— Šta znači ovo do to, da sam narod (puk) hrvatski naziva svakoga, pa i katolika „Vlahom“ (Srbinom) ako je štokavac. A svi znamo, da su Bunjevci Stokavci i da nikad ni jedan Bunjevac i Šokac reč „što“ nije zamenio *nikad* sa „kaj.“

Tako hrvatski narod misli o Bunjevcima, i njihovu jeziku, a kako misle o tome sami Bunjevci i Sokci, dovoljno je, da zapitate svakog Bunjevca (naročito one u peštanskoj i feherskoj županiji) i Šokca (u Bačkoj, Baranji, Sremu i Slavoniji.) pa će vam odgovoriti, da je Bunjevac odnosno Šokac, ali na pitanje kako govori, odgovoriće vam: „racki“ (srpski). Slavonski pesnik M. A. *Relković* (dakle slavonski Šokac) ide dalje i izrično kaže u pesmi „Satira:“

„Naši stari jesu knjigu znali
S e r b s k i štili, a s e r b s k i pisali.“

Držimo, da je izlišno dokazivati svaku jasnu stvar, koja je već do sada toliko puta raspravljana i to u pravcu, koji mi zastupamo. Čiji je jezik onaj, kojim govore Bunjevci i Šokci, raspravili su mnogo ranije autoriteti u philologi kao Vuk Karadžić, Daničić, Miklošić, Rešetar. Mi smatramo za nepotrebno, da i jednu reč više o tome progovorimo.

Toliko u glavnome o jeziku Bunjevaca i Šokaca.

Što se pojedinosti tiče, da pomenemo ove zanimljivosti.

U Batyi, gde su Bunjevci u većini, i gdi se u školi uči samo magjarski, a u crkvi više predikuje magjarski no *racki* (Antunović, Razprava, 133), ipak su se Magjari skoro izgubili u slavenski živalj, primiv naš jezik. No to je bilo po cenu, da se naš jezik tamo iskvario i da danas naši ovako govore: „Daj mi taj kalap (šešir)“; — „Neimamo dosta takarmanja (piće) na Pünkösd (Duhove)“ i t. d.

O jeziku *ličkih Bunjevaca* nalazimo ova mesta u „Razpravi“ (str. 57.): „Bunjevci, — osim onih na kvarnerskim otocima, koji čakavski govore i slavenski, — svi ostali govore pravo *ikavskim* jezikom. Iz ikavskog jezika bi morao, polag moje slabe prisude postojati jezik, s kojim

Digitized by Google

se služi *srbski* narod. Ta i mi ikavci govorimo „što“, a misto „vjera“ velimo „vira“.

O izgovoru ličkih Bunjevaca nalazimo ova interesna mesta u beleškama pukovnika Ivana Murgića:

Na nekim mestima se rečenica skoro uvek svršava na „ja“. Na primer:

— Čoviče, gdi si *bija?*

— Što si *radija?*

— Vridni brate Jandrija (Andrija) **što** si *zablistija?*

— *Tu tek* mu je kuća.

U drugim mestima Like, gde su plemena izmešana kao u Perušiću, Buniću i t. d. govore ovako: otišô, došô, vitô, kotô, bio, radio, pošo. — Sve im se svršava na — o. Ali i tamo kažu: lipo dite, sino, bilo, kabô, kotô. Pravoslavni Srbi medjutim kažu: Liepo diete, vrijeme, iša, poša. Medju njima i Bunjevcima i nema toliko razlike, kolika je izmedju njih u Kranjaca (tamošnjih Šokaca). Ovi kažu:

— Ča, kadi si bil?

— Ca si radil?

— Kude greš (ideš)?

— Jesu dobro spali?

A Bunjevac kaže:

— Sta si radio?

— Jesi dobro spavô ili spavao?

Kranjci osim toga imaju mnogo reči, koje Bunjevci nemaju, osobito u naglasku velika je razlika izmedju Kranjaca i Bunjevaca.

Turskih reči u upotribi ima vrlo malo (arman — guvno, čatrnja — studenac, hat — konj), mnogo manje no u Srba u Bačkoj i Banatu. Za ćupriju kažu most, za barut — prah, za jorgan — pokrivač, za šamiju — oglavnik.

Na ovome mestu da zabeležimo jednu karakterističnu pojavu. Tiče se maternjeg jezika, kojim u Bačkoj i Baranji govore Srbi obe vere. Srpski jezik u Baranji i u Bačkoj podjednako je „langue parlé“, jezik u upotrebi, koji posreduje izmedju raznih narodnosti tih poliglotnih županija.

Digitized by Google

U Baranji će te se uveriti, da srpski govore do 80.000 ljudi, ma da Srba ima nešto preko 50.000 (pravoslavnih 15.000, ostalo katolika). U Erčinu kod Pešte, gde ima Srba, Šokaca, Magjara i dr. govori se samo srpski. Magjari govore srpski kao Srbi. Što se tiče uloge, koju srpski jezik igra u Bačkoj, o tom čitamo u Badiću od reči do reči ovo: „Ljudi se u Bačkoj ispomažu srpskim jezikom. U Bačkoj je karakteristično, da Nemci i Madjari, kad dolaze u dodir, govore srpski, jer taj jezik oboje znaju". I to je, kao što znamo, istina a istina je i to, da je ovo kulturna tekovina i najbolja svedodžba za maternji nam jezik.

*

O *pravopisu*, i o upotrebi pismena da kažemo što je najnužnije.

Bunjevci pišu latinicom, a sadašnji pravopis im je jednak hrvatskom u toliko, što na pr. slovo č pišu kao i Hrvati sa č (a ne kao Madjari sa cs), ć sa ć, ž sa ž, š sa š, i t. d. Pre se služiše starim latinskim, te ć pisaše sa ty i ch (otuda je ostalo, da mnogi Bunjevci poslednje slovo svoga prezimena pišu i sad sa „ch" kao Latinovich, Vojnich i t. d.); i samoglasno r proširili u er i t. d. Aksana na a, e, i, o, nemaju, ali u pojedinim rečima upotrebljavaju po nekad aksan grav i cirkumfleks, ali to je vrlo retko (u „Neven-u našao sam „a" sa aksanom u jednoj pesmi, a u reči „Báka"). U starom pak pravopisu imali su na „u" po dve tačke („ü").

Rumi veli, da Dalmatinci i Šokci čitaju talijansko „ch" kao „k".

Iz predgovora Ivana *Antunovića* njegovom delu „Bog s čovikom", vidimo, da su nekad Bunjevci upotrebljavali madjarska i nemačka slova („č" pisali „cs", „š" sa „sch", „c" sa „cz") te pisali csascha (čaša); schecser (šećer); cziglya (ciglja).

Upravo Antunović je i prokrčio puta tome novome i jednostavnijem pravopisu, pa je čak i u narečju hteo da zavede bitne promene. On je naime predlagao hercegovački ijekavsko narečje, te da ne govore više „bilo" već „bijelo",

Digitized by Google

„dite“ već „dijete“ i t. d. To je naravno teže išlo i nije uspelo. Bunjevci su ostali pri svom prvobitnom izgovoru.

Nekada su se i Bunjevci služili *ćirilicom*. To dokazuju mnoge stvari. Pomenulismo već katekizam Oca Isusovca Petra *Kanjiže* „Kratka Azbučica i kratak kršćanski nauk“, štampan 1796 god. u Ternavi. Taj katekizam izradjen je naravno samo za upotrebu katolika, a po naosob Bunjevaca i Šokaca a štampan je — *ćirilicom*. Dokaz da su pri kraju prošlog veka još mnogi Bunjevci i Šokci znali samo ćirilicu.

Antunović[1]) predlaže Bunjevcu i Šokcu, koji bi hteo ispitivati prošlost svoga naroda, da nauči potpuno ćirilicu jer su veli: „mnogi stari spisi ćirilicom pisani bili. Ipak mi se čini, da su naši stari više no mi poznavali ćirilicu, te su i ovu za svoju *svojini* smatrali. Barem se te mora naslućivati, kada vidimo, da su zapisnici (varoški) i u Baji (gde je svakda bilo više Bunjevaca no Srba) pisani bili ćirilicom. U Somboru (gde su u jednakom broju bili sa Srbima) sastavljani su većinom svi stari spisi ćirilicom“.

Dr. P. *Ivanović* (Ljetopis knjiga 90) veli, da je srpski jezik ostao zvaničan u magistratu i kada je Baja postala slobodna kraljevska varoš i kada su se redovi Srba proredili, seobom mnogih (pod kapetanom Šajinovićem u vojenu krajinu).

Prepiska važne deputacije Somboraca (Bunjevac Mrata pl. Parčetić i Srbin Atanasije Stojšić), koja je išla da izmoli od Cara slobode za varoš Sombor vodjena je takodje ćirilicom.

Ivanji se tuži, da su još 1809 god. šiljane mnoge tiskanice ćirilicom subotičkoj varoškoj upravi, dokaz, da je i u Subotici bila ćirilica u zvaničnoj upotrebi.

Antunović (Razprava 160.) kori najzad katoličko sveštenstvo što se straši ćirilice i što Bunjevcima ne daje prilike, da se sa njome kao sa slavenskim pismom upoznaju. Hvala mu iskrena na toj iskrenosti i na tom zaista slavenskom rodoljublju!

*

[1]) Razprava str. 5.

Digitized by Google

I Bunjevci imaju svoje **narodne umotvorine.**

Narodno pesništvo razvijeno je u Bunjevaca kao i kod Srba. U njih je puno narodnih pesama iz njihove prošlosti, a narod vrlo vešto, često i gjavolasto peva o sadašnjosti. U „Neven"u 1891. godine štampane su dve narodne pesme „San guslara" i „Muž i žena", u „Danici" više sitnih nar. pesama i „Kraljević Marko", i „Svilajin ban." Inače Bunjevci stalno pevaju o Milošu i Marku, što je i prirodno, jer su to naši zajednički junaci:

„Jer i sada naši starci poje
Kad god dodju megj' mladiće svoje,
Popivaju *Marka Kraljevića*
Bosanliju Kotromanovića
Neumrlog pivaju ditića
Skenderbega il' Kastriotića,
Ljupko poje *Srbi svoga cara*
Od naroda *slavnoga Lazara*
Od despote, a Relje maloga
Od Novaka i Grujice hvalnog,
S ovim stari mladiće slobode
Da su glasni kud goda dohode."[1])

Tako se Bunjevci oduševljavaju svojim i **našim junacima** i najradije pevaju i čitaju *srpske nar. pesme latinicom štampane.*

Narodne pesme latinicom (izdanja novosadska i zagrebačka) jako su rasprostranjena medju Bunjevcima i Šokcima, jer je seljaku to najmilije štivo. Pesme našeg opšteg pesnika *Kačića-Miošića* čitaju Bunjevci i Šokci podjednako rako. Ivan Murgić priča, da je kod *ličkih Bunjevaca* u „svakoj kući pesmarica neumrloga Andrije Kačića na stolu ležala i osobito u zimu u svakom prelu i posilu čitana je ili pjevana."

Medjutim Bunjevci imaju i svojih naročitih narodnih pesama, koje su narodom postale u narodu.

Jedan putopisac (J. M. Karabanski) putujući pre 100 godina kroz bunjevačke krajeve zapazio je tu žicu u narodu, te u svom „leksikonu"[2]) veli za Bunjevce, da su vrlo

[1]) U pesmi pre sto godina „Uspomena bačkih plemenitaša" (G. Peštalića).
[2]) Geogr. Histor. u Product. Lexikon (Požun 1789 g.)

Digitized by Google

oštroumni, najradije opevaju junake i bitke iz starijeg doba „i žene stvaraju“ — veli — „take pesme na pamet. Čim im se što priča, one to odmah spevaju u stihove“.

Medju bunjevačkim i šokačkim seljacima ima više narodnih (pučkih) pesnika. Tako se u Subotici istakao Šime *Ivić*. On svaki važniji dogadjaj ili pitanje opeva i narod mu pesme rado čita, ma da one nemaju književne vrednosti. Te svoje pisme Ivić i štampa. Poznate su nam ove: „vesele pisme i dogadjaji“ (Subotica 1891. kod S. Sekelja); „Narodne Pisme“ (opet kod Sekelja); „Neprimajmo gradjanski brak“ (kod Dr. D. Petrovića, Subotica 1893.), i bezbroj čestitaka i poziva na prelo, napisanih u stihovima. U najnovije vrime kao takovi pesnik poznat je i Stanko Neorčić.

1893. god. izašle su u Subotici „*Pisme preljske*“ (izdanje „Pučke Kasine“, štampano kod Bittermanna). To je sbirka pesama anonimnog (ili anonimnih) pesnikah, koje su pevane na velikim prelima subotičke Kasine za ovih 15 godina. Te su pesme vrlo lepe. Narodne su pesme i one, koje se pevaju o „kraljicama“.[1])

Karakterno je još da se kroz narodne unotvorine Bunjevaca provlači pravoslavni Sveti Dimitrije, kao svetitelj, koji kažnjava prestupnike i vrši pravdu na zemlji. Poznati su napadi Slovena na Solun od 676—680 god. kada ih je od Soluna prognao sveti Dimitrije nekim „čudesima“ i „čudesnim prilikama“, a odmah zatim (690. g.) kada su se Sloveni Solunski počeli pokrštavati, Sv. Dimitrije ostao je medju njima kao svetac od velikog poštovanja, čijeg su se gnjeva plašili. Kad se s ovim dovede u vezu, da su izmedju ostalih tada napadali i Sagudati, a rekli smo, da postoji verzija o imenu Sokaca iz imena Sagudata (Sagasta?), onda i pominjanje Sv. Dimitrija u nar. umotvorinama ima svoga značenja ili bar daje mogućnosti, da se čine pretpostavke.

Evo jedne od tih narodnih pesama, gde se Sv. Dimitrije pojavljuje u ulozi, koju pomenusmo:

[1]) Početkom 1894. g. počelo je uredništvo. „Nevena“ izdavati „*Naše knjige*“ jeftino štivo za narod. U prvoj svesci „Preljski dar“ ima 27 umetnih pesama bunjevačkih.

Digitized by Google

Hrani majka devet milih sina . . .
Kada ji je izženila majka
Stali sinci govoriti majci:
„Naša majko, naše poruganje!
Kad bi htila naša stara majka
Da otide u zelenu goru,
Da ju proždre kakogod zverinje.“
To dočula njeva stara majka
Ona ide u zelenu goru
Da je proždre kakogod zverinje.
Susrio je dva unuka mlada:
„Vrat se natrag naša stara majko!“
Ne htide se natrag povratiti.
Susrili je *sveti Dimitrije*:
„Vrat se natrag, starino nejaka!“
Kad se ona natrag povratila
Al kod kuće devet milih sina
Devet sina, devet kamenova,
Devet snaja, devet hladnih stina,
Dva unuka, dva zlatna goluba
Oni lete od stine do stine.[1])

Čisto narodnih pesama ima u Bunjevaca vrlo mnogo, samo se dosad nije našlo vredna skupljača. To bi se dalo objasniti, možda time, što književnost u takvomu početku, kao u Bunjevaca, hoće da zadovolji najpreče potrebe, te se još nema ko da reši na blagodaran posao sakupljanja narodnih pesama i poslovica. No mi ipak držimo, da bi trebalo da bude rodoljubiva dužnost bunjevačkih i šokačkih švećenika i učitelja. Obraćamo na ovu okolnost čestite listove „Subotičke Novine“ i „Neven“ i molimo ih, da daju podstreka ovome pokretu.

Isto se tako u narodu pričaju veoma lepe priče, koje na žalost ne vidimo dosad nigde zabeležene, skupljene i štampane. Naročito ima dosta šaljivih priča, koje iznose veseo karakter i zdrav duh Bunjevaca.

Svirka, koja se u narodu odomaćila, to je svirka tambure. Uz njih ne samo naročiti svirači, već i ostali rado udaraju. Strasni su svirači i uz sitan zvuk tamburica tek izvode svoje vesele pesme.

---

[1]) „Danica“ 1893.

Digitized by Google

Junačke pesme samo ne pevaju uz tambure, koje bi im kvarile zbilju i osećanje, kojim prate junačku pesmu. Gusle su se kod bačkih Bunjevaca izgubile, ali se kod ličkih još nalaze. U upotrebi su i gajde.

Melodije narodnih pesama pretežno su vesele i kratki tonova, ali ima i tužnih sa opetovanjem. Kolo im je odmerena takta. Pri igranju imaju i podskočica, koje su slične srpskima.

Poslovica imaju takodje dosta. Evo ih:

-- „Ko piva, zlo ne misli.“

— „Od kradjenih drva izgoriće ti kuća.“

— „Nema mudrije glave od sita stomaka.

— „Kradjeni novac je perina, na kojoj se ne dade na miru počivati.“

— O kradjeni kruh pokrhaćeš zube.

Ima i sitnih narodnih pesama sa izvesnom tendencijom, kao:

Mudri ljudi lipo sude,
Ptice, vele, zoru bude.
Mi molimo š v r a k e naše
Da nam z o r u ne poplaše.

Pod „Švrakama“ misle se izdajice bunjevačkog roda, odrodjeni sinovi, a pod zorom, naravno, narodno uskrsnuće.

Ili ovaka pesmica:

Podigla se četa pustajija
Tri Turčina i dva Ciganina.
U Turaka puške bez kundaka,
U Cigana sablje bez balčaka
Pak su silno zarobili roblje.
Porobili begove kokote,
Hromu kvočku i ćoravo pile.

Sakupljač narodnih umotvorima u Bunjevaca mnogo bi zadužio svoj rod.

„Subotičke Novine“ donele su nekoliko narodnih, više uzrečica na poslovice.

Naravno da su sve ovde navedene uzrečice ponikle u starije doba, a danas se istom kao neki znameniti primeri ili sravnenja rabe. Evo nekoliko:

Digitized by Google

„*Ima više posla nego Rudić sa Kumbajom.*“ Zapletenost i neuputan rad se žigoše sa otim ričma. Potekla je otud, što je pokojni barun Rudić, jedini bunjevački barun i spahija, imao mnogo brige i glavobolje sa svojim spahilukom Kumbajom.

„*Jide ko Dulić sir.*“ Sir je od vajkada fino jilo bilo kod naših. Pa gdi se nije jako gledalo, čeljad su skoro šakački jili. Toliko su vaćali, koliko je medju palac i kažiprst stalo. A o Dulićevima se pripovidalo, da su zalogaj spuštili u zdilu od sira, pa šta se uvalitilo za krušac, to je bilo slobodno izneti iz zdile.

„*I to su nika gospoda, Gjanina.*“ Subotica kao poljodilska varoš, sa strane je dobivala obrtnike. Ovi su obično mnogo znali „divaniti“ i udvarati se, gospodski se ponašati. A to je našim bogatim posjednicima smišno bilo, gdi se silom gospode njihovi prosjaci: Gjanino društvo. Otud „*gjanina gospoda što u peć dušu*“ t. j. sami griju peć, ili baš parom se svojom zagrijavaju.

„*Vidi te ko svoja legja*“ t. j. mrzi te, nije te rad ni viditi.

„*Oto se ko Bibića lisac.*“ Kad su Subotičani bili u dolnjoj Bačkoj na forpostu, više njih konjanika jednom se susretu sa Turci i kad su se ovi namištali, Bibić se pridomisli i utekne. A posli se izpričavao, da mu se „lisac“ (konj) oteo i nije ga mogao zaustaviti, te tako on dodje kući.

„*Domilovali ko Purčarevi pule.*“ Did-Kuzmana Purčarevog sinovi, gazde, mnogo su magaradi imali, što su nakupovali, ali u plodjenju nije bilo sriće. S otog su pravom željom želili, da bi rado već odhranili i sami jedno pule. I dogodi se da jedna magarica zdravo pule donese na svit. Al to je tolika dragost bila, da su ga milovali, dok ga nisu udavili, te tako i to domilovali.

„*Otišla u sud ko mišakova ovca.*“ Mišak Kujundžić mnogo je ovaca imao, s njima je stekao, s ovcom je i sud plaćo.

„*Otišo u svit ko mišakovo prase.*“

„*Držimo se složno ko Pančićevi konji.*“ I tako dalje.

Digitized by Google

Mnogo još ima ovakih i drugih uzrečica u našem narodu što u prvi mah izgledaju, da su prosti prazni primeri i primedbe. Nu kad bi se više ovakog čega pobiralo i sakupilo, našlo bi se medju njima i mnogo dragoceno zrnce narodnoga umnoga blaga, što bi dakle mnogo doprinelo za verno karakterisanje narodnoga života.[1])

VI.

DRUŠTVENI ŽIVOT. – ZADRUGA. – OBIČAJI. – ODELO.

Bunjevac, ogromnim delom zemljoradnik, najvećma voli biti na izvoru svoga rada i zarade, na salašu. Tamo je on na svom tlu, pravi gospodar svojine mu, i slobodan i sretan. Ali ipak ti salaši nisu neke pustinje, a ljudi nisu udaljeni jedno od drugog miljama. Obrazovaše se na polju čitava sela sa 3—4000 stanovnika. U selo i varoš dolazi Bunjevac o svečanim prilikama u crkvu, na nar. zabave, na biralište[2]) i kad ima posla. U leto je selo skoro prazno, sve je skoro po polju na radu, na salašima, a tek se u zimu vraća Bunjevac u selo ali mnogi i zimuju na polju. Bunjevci imaju obično kuće i na selu i na salašima.

Kuće su im, kod siromašnijih, niske, sa nabijenim zidovima, ili su podignute od valjaka i opeka (cigalja). Imućnijih su kuće čitavi gradovi sa mnogim, moderno nameštenim sobama. Kuće pokrivaju siromašniji trskom, bogatiji šindrom ili crepom. Kuća se pruža obično u prostrano dvorište (avliju), a lice (front) je okrenuto na ulicu. — Prozora je na ulici obično dva, i to obično sa zatvorenim kapcima. Peći su im od valjaka i cigalja i lože se slamom. Stanovi su im vrlo čisti i zdravi.

---

[1]) Toga radi su „Subotičke Novine“ ovakim i sličnim stvarima, kao: narodnim pesmama, pričama, gatalicama, zagonetkama, opisivanju narodnih igara, običaja i t. d. vrlo rado uvek ustupili mesta.

[2]) Uzgred pominjemo da u bunjevačkim i polubunjevačkim i šokačkim opštinama uprava je u njihovim rukama. U Subotici u varoškoj općini veća polovina predstavnika (općinara) je bunjevačka. I za nar. poslanike biraju i birali su obično Bunjevce. I sad je subotički poslanik Dr. Josip. Antunović, Bunjevac.

Digitized by Google

Kao što pomenusmo, Bunjevci rado stanuju na salašima i pustarama svojim. Tako u Subotici ima u varoši 5708 kuća a na pustarama 5355 kuća 34.110 duša, od kojih je veća polovina Bunjevaca. — Oni su naseljeni većinom na pustarama: Verušiću, Zobnatici, Gjurgjinu, Kelebiji (sa Srbima), Šebešiću, Vanteleku, a i na ostalim pustarama u društvu sa Magjarima. Da se vidi kakve su to pustare, pominjemo, da na pustari Verušiću ima 4324, Ludašu 4283, Kelebiji (ima železn. stanicu) 4108, Tavankutu i Čikeriji 3388, Zobnatici 1361, Radanovcu 964 duša. To su dakje čitave varoši i sela, samo bez ulica, sa razštrkanim kućama.

Za porodični je život karakteristično, da i u bačkih i u ličkih Bunjevaca postoji stari srpski *zadružni* život. — U prošlom veku je porodični život bio izključivo osnovan na **Zadruzi**, no već 1771. god. opaža se težnja od strane države, da rasturi Zadruge, tobože sprečavaju množenje (?!) populacije, razviće zemljoradnje (!) i umanjavaju državne prihode, porez. Ovaj poslednji razlog mogao bi još jedino važiti.[1]) Od toga vremena zadruge su u brojnom opadauju, ali još ih i sada ima jakih. No i tamo gde zadruge u većem obimu nema, i tamo je porodica zadržala svoj zadružni tip. Odnošaj im je u porodici potpuno patrijarhalan. Domaćin je glava i zapovednik cele porodice. U svačemu je zadržan tip srpske zadruge. Kod imućnijih Bunjevaca sinovi rade na salašima, dok starac ostaje u varoši ili selu, kod kuće, upravlja domazlukom i posrednik je izmedju porodice i vlasti i ostalih svojih sugradjana.

Porodica seljačka je mnogobrojna. Iz nje izlaze ne samo ratari, već i kočijaši i pastiri, naravno u svojoj kući. Domaćin izključuje iz zadruge lenja i nevaljala sina. Domaćina (obično ga zovu „*Dida*“ ili „*Čiča*“) svako, pa i unuk smatra za oca, poglavicu porodice, dok svi unuci oca svoga nazivaju „baćom“. Svaki je sa svojim položajem i delokrugom u porodici zadovoljan. Ženski članovi takodje su pod-

[1]) Težnja za rasturanjem starih zadruga ogleda se najbolje u zakonu o ukidanju zadruga, koji je pokosio srpske zadruge u biv. vojenoj Krajini.

Digitized by Google

činjene ženi domaćinovoj. Snahe na pustari, salašima i u varoši rade na izmence domaće poslove. Reduša se stara za kuvanje i čistoću rublja u domu, dok se „stanarica“ bavi domaćom ekonomijom (sprema mleko, sir, brašno i dr.)

Kod Bunjevaca u peštanskoj i feherskoj županiji očuvane su još donekle zadruge i patrijarhalan život. Pravilo je, da udovica *bez* dece, istupa iz zadruge pošto dobije naknadu za življenje u novcu. Udovice *sa* decom ostaju u zadruzi.

Porodicu i zadrugu bunjevačku u početku ovog veka opisuje Antunović (Razprava, 142) ovako:

„Naši stari živili su u zajednici obiteljskoj kadkad i i do trećega kolena. Temelj kućnega vaspitanja stajao je na viri, koja odsivaše u ponašanju, govoru i činu, a stvarno na gospodarstvu, komu je dušu sačinjavala stoka. Starešina je umeo kuću svoju tako urediti, da su dica postajala mirna, krotka i poslušna, ma i da nisu školu polazila. Matere su dicu vazda nabožnim duhom nadahnjivali, a neokrnjeni ugled starešine svako je udo (član) zadruge u granicah lipa, dobra i sveta pridržavao. Ženskinje su se brinule za odielo, te su oprele, otkale, i sašile sve, sto je njima, a i mužu trebalo. Čisti bijahu svi kao labudovi. Divojke su kao burundžuk fine košulje nosile, pa se u tom nadtjecale, koja će tanje presti, ljepše tkati, postav začančiti, navesti i ubieliti znati. A muškarci su u poljodelstvu nastojali, da učine diku svojoj kući: kočijaš da mu budu uzorni konji, — volar, nahranjeni volovi, — govedar, da su mu junice u junci dobro razvijeni, — konjušar da na argelušah zasjaje dlaka, a ovčar da mu se stado umnoži, i da bude mnogo centi vune, a mleka kao vode. Tu nije bilo gladi, ali ni proždrljivosti, buduć da je kućom ravnala umirenost, pa su ti na čistom zraku izgledali svi kao umiveni. Alaj sam se u Subotici, gdi sam nekoliko godinah ditinstva proveo, nagledao lipih djevojakah, rumenih, momaka krasnih, mladih i zdravih muževa. Bila je radost, subotom večeri stati pred vratašca, te gledati kako sad ovuda, sad onuda ulaze u grad mladići, jahajući na uzornih, lipo osedlanih konjih, dolazeći sa

Digitized by Google

selišta, da se nedeljom u rodbinskom krugu Bogu pokloné objid pojidu, pre podne na ravnici poigraju, a pred večer se opet tako na konjih, pevajući i utrkivajući se, na selištu vraćaju. Onda ti odrpana Bunjevca ni za lik ni si mogao viditi. U nedilju ti je izgledao i svaki nadničar kao ždral, a ženskinje kao paunica, — Tada se nije znalo šta je rdjav put (drum). Konji su u trku išli iz Subotice u Baju. Volovi su izgledali kao ždralovi, veliki, rogati bili i u takvoj travi pasli, da kada je marva ležala, jedva su joj se rogovi iz kovilja vidili".

Živeći u velikim zadrugama (do 40 članova), te imajući dosta radnih snaga, a uz to neobično vredni. oni materijalno napreduju. Ima dosta seljaka sa 1000 lanaca zemlje, a stotina lanaca su obična stvar.

Žena je u Bunjevaca jako poštovana i smatra se za kućno sleme. Devojkom manje a više gaji svoju lepotu, ali kada se uda, a to vrlo rano biva i kod Bunjevaka i Šokica, ona radi sve domaće poslove, prede i tka.

Devojka se neguje kao skupoceno blago. Radi samo ženski ručni posao: veze i tka. Za bunjevku se zaista može reći, da je u nje devovanje pravo carevanje. Ne kažu badava Bunjevci, da „cure žive, kao u lito ptice".

Udajom ulazi žena u sasvim drugu ulogu. Tako reći sva kuća pada na njena slabačka pleća. Uloga njena u porodici ista je kao i drugih Srpkinja.

Muška deca idu više u školu no ženska. Obično svrše samo osnovnu školu i stupaju u rad. Ima ih koji svrši i gimnaziju, pa se vraćaju ekonomiji. Sinovi iz bogatih porodica svrše i univerzitet.

Kao karakteristiku Bunjevaca, navešćemo, da su vrlo dobrog srca, pošteni, pobožni, upravo pravi *evangelijski narod*, kako ih naziva Magjar Ronay[1]), koji je medju njima živeo.

Crkvu rado pohadjaju, naročito o većim svecima. Na Veliki Petak, Markov-dan i Brašančevo sve je mesto još izjutra na nogama i crkva je prepuna. Post tačno drže. Pozdravljaju se kršćanski:

[1]) Časopis „Bács Bodrogh" 1878. I.

Digitized by Google

— Hvaljen Isus!
— Amen, uvik!
— Zbogom!
— Krsna imena su im većinom biblijska. Svećenike poštuju, kao retko koji narod.

Bezgranično su učtivi i stidljivi prema svojim starijima i prema gospodi. Ta crta je stvorila često u životu čudne pojave: muž retko kad ide sa ženom van kuće, mladenci u početku braka ne govore jedno s drugim prid roditeljima ili strancima, i kada žena govori o mužu pred drugima, neće mu pomenuti ime, ili reći „muž", već svagda „on".

Bunjevac je gord na svoju narodnost. Nemce, Slovake (Totove) prezire, pa i Magjare, kad je ljut, naziva došljacima („jött—ment"). Živeći samo od plodova zemlje „lancem meri čoveka" i ljude ocenjuje po tome koliko ima lanaca zemlje, ali za to ne prezire ni sirotnije od sebe.[1])

Kriminalnih slučajeva ima vrlo retko. Za ličke Bunjevce veli Ivan Murgić, da su ljudi moralni, da je tako malo, ili skoro nikako bilo slučajeva da su vojnici Bunjevci stojali pred vojenim sudom ili zatvarani bili u tadašnjoj vojenoj krajini. Murgić je kao oficir u bunjevačkim četama služio i video, da iz bunjevačkih, a naročito iz Smiljana, Trnovca, Bužima i oba Pazarišta, nikada nije bilo u zatvoru čoveka radi kradje ili ubistva.

O ličkim Bunjevcima veli još Stipan *Pavelić* da su bistroumni, razboriti, postojani, gostoljubivi, odvažni, dobri težaci a još bolji čobaňi, osetljivi, blagi, vredni, vode pametan i učtiv govor, pobožni i retko psuju. Stari se Bunjevci pred svojim kućama svakog jutra i večera molili Bogu, strogo postili. Kad se na što reše, oni i izvrše. Neustrašivi i stalni su. Bunjevke su u tim osobinama iste kao i muževi, radine su, dobre domaćice i majke. U leščanskoj kompaniji naročito beše narod najodličniji, ugledan i čist. Osobito su ženske vredne i čiste na domu i odelu.

Po svojoj spoljašnosti bunjevačko je pleme u *Lici*

[1]) Porodični život, običaje i odelo opisao je dosta opširno Ivanyi „Szabadka története" II. Služili smo se i njime, opisujući običaje svatovske *subotičkih* Bunjevaca.

Digitized by Google

višeg stasa[1]), crnomanjaste, smedje kose, crnih očiju, poduguljasta obraza. Ženske su tamo vrlo lepe, naročito u Lovincu, Smiljanu i Pazarištu, te bi slikaru za model mogle služiti. Crnooke su, lepa rumena lica i divne kose.

I ženske i muški su u opšte vrlo lepog soja i kršni, razvijeni. U Ugarskoj spadaju Bunjevci u najlepše ljude. Znaju to dobro i oni sami, pa za to i pevaju:

Nije majka rodila sinaka
K'o što j' sinak divnih Bunjevaka,
Nit' će majka roditi junaka
K'o Bunjevca taka veseljaka,
Kolo vodi, svaki mu se divi
Nek se znade da Bunjevac živi!

Ženske su lepe čiste i mnogo paze na svoju spoljašnost. Ne peva se badava:

Ni divojke ne biše u nane
K'o što j' ćerka bunjevačke grane,
Svilu nosi a zlatom se krasi,
Crne oči, crne su joj vlasi,
Kolo igra, svaki joj se divi,
Nek se znade da Bunjevac živi!

Bunjevac je i u Bačkoj visok, pravog držanja, plećat i koščat, zdrave boje. Obrve su mu guste, bradu ne nosi, već samo brke, koji su gusti i debeli. Stariji puste da im obrve narastu što duže.

Bunjevke su vita stasa, visoke, malih glava, malih usta i lepa lica, naročito kad su mladje. Većinom su crnomanjaste, smedje su redje, a plave vrlo retke.

Društveni život Bunjevaca u Subotici, usredsredjen je u bunjevačkoj „*Pučkoj Kasini*“, gde kako „Neven“ veli: „postaju svi, po naš rod korisni, lepi pokreti.“ Ova kasina osnovana je još pre 15 godina i odgovara potpuno onoj zadaći i onim nadama, koje Bunjevci polagahu u nju, kad je osnovaše. Kasina ova priredjuje već 15 godina „veliko prelo“, koje je u stvari bunjevačka beseda sa ingran-

[1]) Neki Mateša Vrkljan, — priča Murgić, — bio je 6 stopa i 6 palaca visok i ma da ne znadjaše pisati, ipak ga je francuski Maršal Duka Marmont proizveo za oficira.

Digitized by Google

kom. Taka prela priredjuju se i u okolnim bunjevačkim selima na koje dolazi cvet bunjevačkog gradjanstva.

„*Veliko prelo*“ priredjuje se svagda 2. februara na „Marin dan“, i ma da su poklade, igra se i veseli na njemu. Ono je najposećenija zabava u Subotici, (sa po 1000 posetilaca, većim delom Bunjevaca). Dolazi sav bunjevački ženski i muški „jeunesse dorrée“ („Miloši i Milenke bunjevačke“, kako ih „Neven“ naziva), ali i lep broj Srba i Magjara, pošto i Bunjevci posećuju srpske besede i igranke. „Neven“ ističući, da je naročito ove (1891.) god. bilo na prelu mnogo „braće Srba“, veli, da je „lipo viditi, kad se srodna plemena pohvataju u jedno kolo, te se zajedno vesele.“ „Neven“ svakom prilikom preporučuje što veću zajednicu sa Srbima. U čestitci novogodišnjoj (1891. g.) ima ovaj stih posvećen Bunjevci:

Miluj kolo, ljubi društvo
Slavno bunjevačko,
Tudje tebi ne bud' uz to
Srpsko ni Šokačko — — — i t. d.

Na „velikom prelu“ sviraju subotički tamburaši, koji stekoše glasa u svoj Evropi.

Za svako prelo posepce spremi se svake godine nova rodoljubiva pesma, koja se komponuje (komponuje K. Mukić) i peva na „velikom prelu“ i prenosi u narod, da se posle peva po svim prelima i selima. Pesme te imaju čisto rodoljubivu tendenciju. Mi smo neke stihove iz njih već citirali, a sad evo poslednjeg stiha iz pesme na prvom prelu (pre 15 god.) i na prelu 1891. god. (Davor oj Bunjevče!“)

Ori pisme, tambur tamburice,
Nek se čuju daleko ti žice,
Nek se gori a i doli znade,
Da Bunjevac dušu ne izdade!
Prelo kupi, nek se svaki divi,
Nek se znade, da Bunjevac živi!

Na noge haj poigrajte!
Na noge haj popivajte!
Jedno drugom ruku dajte,
Nikom se ne podajte.
Davor oj Bunjevče!

Digitized by Google

Pesma pevana na velikom prelu 1892. g. glasi u celosti :

Čuj Bunjevče veso glas :
Ustaj ne oklivaj,
Ajd' u kolo ajd na Prelo
Veso se odzivaj !
Na noge, svojski, braćo,
Kasina zove !

Oj Bunjevke vesele
Na noge ustajte,
Sestre mile braće lipe
S braćom poigrajte !
Na noge, svojski, sestre,
Kasina zove !

Oj mladeži vesela
Nigdi tebi para,
Gdi se piva, gdi se igra,
Gdi se kolo stvara !
Na noge, svojski, dico
Kasina zove !

Oj venjeri svitlite
Sveg velikog Prela,
Igrat će se, pivat će se
Do jutra do bela.
Na noge, svojski, složno :
Živilo Prelo !

Primećujemo da je na svakom prelu ne samo pesma nova već i melodija.

Po što se te pesme otpevaju, po odmoru nastaje igranka, na kojoj se Bunjevci, Bunjevke pokažu kao pravi veštaci u igranju. Bunjevac je na glasu igrač i strasno igra. Najradije i najviše igraju „kolo." Osim toga još i ove igre: „Hajd na levo", „Dére", „Okretuša" i isto bunjevačke specialitete „Jastuk-tanac" i „Jevrime."

Prelo bi još više odgovorilo svojoj celji, kada bi „Pučka Kasina" u buduće stavljala u program velikog Prela još i koju deklamaciju, a naročito govor.

Osim Prela posećuju Bunjevci vrlo mnogobrojno i Srpsku Besedu Subotičkog Srpskog Pevačkog Društva i magjarske zabave.

U Kasini se skupljaju, čitaju razne novine i knjige i dogovaraju se o narodnim i opštinskim poslovima.

Digitized by Google

Običaji. slični su, tako reći istovetni sa srpskima. Nedeljom „*prelo*“, „*poselo*“, „*divan*“, sve to nalazimo u Bunjevaca i Šokaca. O pokladama je u svakoj bunjevačkoj kući *prelo*, gde se skuplja mladež na razgovor i veselje. „*Divan*“ je više u običaju kod starijih. Drže i *babinje* i *podušje*, skopčano sa istim formalnostima kao i u Srba. *Oceve* i *materice* isto tako.

Subotički običaji su sasvim slični srpskima. Isti običaji pre venčanja i po venčanju. Svatovi su većinom u jesen kao u Srba.

U predjašnja vremena roditelji su birali devojku mladoženji, sada se to izgubilo, te momci sami izaberu sebi bračnog druga ili poznanstvom iz ranije, od detinjstva ili prilikom kola, prela i drugih sastanaka. U listu „Bácska“ (1888. g.) čitasmo šta više, da se u Somboru drži naročiti sastanak, na koji se kupi silna momčadija i devojke i gde se vrši prositba. To je tamo takozvani „devojački vašar.“

Pre su se momci ženili u 16—17 godini, što je sada nemoguće usled vojene obveze. Devojke se i sad udaju rano u 15—17. godini.

Kada je već momak izabrao sebi curu, ide majka sa jednom prijom na vidjenje. U svileni rubac zavija se boca zamedjene rakije i jedna jabuka, u koju se mete zlatan ili srebrn novac. Kod curinih roditelja kažu celj svoga dolaska i ostave rakiju i jabuku na stolu, pa se vrate doma. Curini roditelji premišljaju o predlogu i ako ne vrate rakiju i jabuku, to znači, da u načelu pristaju dati devojku. U tom slučaju iduće nedelje po podne roditelji i rodjaci momka posedaju na više kola, te uz svirku tamburaša i gajdaša odu devojčinoj kući. To je prositba, tada se zakaže dan prstena, za tim se veseli do ponoći i tada se prate do kuće.

O prstenu (kažu i „rukovanje“) nastaje opet veselje. Od prstena do venčanja svake subote šalje momkova majka po jedan kolač verenici. Kod momka pak dolaze nedeljom i sredom njegovi rodjaci i prijatelji na mala veselja. Devojka pak pod prstenom ne ide u crkvu sa prijateljicama, već sa sestrama svoga verenika.

U svatove pozivaju momci na konjima t. zv. „M a s-

Digitized by Google

t u l u n d ž i j e („fiferi“ kod Srba). To su obično najprisniji prijatelji mladoženjini.

Dan pred venčanje, momkovi roditelji šalju u curin dom tri starija prijatelja, koji, po starom običaju, trebaju da čuvaju mladu, dok ne stigne mladoženja.

U crkvu na venčanje ide se kolima. Mastulundžije za vreme polaska u crkvu i iz crkve obrazuju na konjima kao neku počasnu stražu nevesti. Stari ovaj običaj postao je za vreme Turaka, koji otimahu lepe Bunjevke, te je pri svatovima uvek bila četa odvažnih momaka „mastulundžija“, da je brane. Posle venčanja prolaze svatovi kroz celu varoš na kolima. (Po što su Šokci siromašniji, svatovi im nisu tako raskošni i mnogobrojni, kao u Bunjevaca, ali su svatovski običaji inače slični.)

Kada se stigne kući mladoženjinoj, dever je uvede unutra i to po prostrtom ćilimu, koji se pruža od kola do u sobu. Mladu vrlo lepo primaju. Postelja joj je u svekrvinoj sobi. Mlada je prvi dan još gost, ali drugi dan skida već venac i prima poklone od gostiju, i „kravalje“ od rodbine. Starije goste mlada poljubi na pragu i ovi je darivaju novcem. Žene joj donose kolača, odelo ili novac. Da bi mlada dobila što više poklona, neki veseljak raspori jastuk i prospe perje na goste. Sad mlada dobije nove poklone od gostiju za čišćenje od perja. — Sa tim novcem mlada kupi ovce, koje sačinjava izključivo njenu svojinu.

Interesno je još, da mladi, kad seda u kola, meću u krilo muško dete na nekoliko trenutaka. Time se izjavljuje želja, da prvenac bude muško dete.

Kod Bunjevaca ima i devera i kumova i svih ostalih časnika srpskih svatova. Svatovi traju po nekoliko dana, a neki put i po osam dana.[1])

[1]) Interesantno je, da su i crkvene i svetovne vlasti više puta htele, da spreče dugotrajne svatove i pijanke, ubitačne po zdravlje i po novčane interese Bunjevaca. Usled velikih troškova oko svatova (biva po 200 gostiju) mnoge su porodice osiromašile. Još 1738. god. biskup Patačić okružnicom svojom osudjuje to i zabranjuje da se više od 8 for. ne sme dati u jabuci. — 1754., 1768. god. zabranila je i sama varoška vlast da svatovi ne smu više dana trajati. Narod nije hteo da odustane od svog običaja ni tada. 1780—1780. god. vlast je odredila kazne u novcu i telesne kazne za one čija svatba duže traje od jednog dana i koji pozovu više od 15 gostiju. Sve to nije pomoglo i mi danas vidimo, da Bunjevački svatovi traju, dok je gostima volja. (Iványi: Szabadka. II. 600.)

Digitized by Google

Posle svatova dolazi mladina mati u posetu svojoj kćeri. Tada donese poklone svoj deci u kući. Mlada tek posle osam dana posećuje svoju majku.

Lepo je opisao pop Gjorgje *Brkić* (u „Tudománytár"-u 1839. g. VI. knjiga) običaje onih Bunjevaca u Erdu (Hamzsabégu), Perkati, Török Balintu, Čepelju i Tököl-u oko Budima. Brkić ih naziva „Racima", a i oni tako sebe zovu, ali se nazivaju i Bunjevcima, što u stvari i jesu. Po njihovom predanju ovo su ime dobili od varoši (?) *Bunje*, od kuda su došli.

Očuvali su svoje običaje i narodnost. Žene, — veli Brkić — „*samo racki govore*". Da bi očuvali svoju narodnost, žene se i udaju samo medju sobom.

Devojke za udaju nose spuštene kurjuke. Provodadžika sa jabukom u marami, polazi da prosi devojku. Devojačinim roditeljima govori ovako:

— Više dana su nam se morile oči, tražeći devojku po našoj volji i zadovoljni smo, što smo videli vašu devojku. Seli smo dakle (imenuje momka i roditelje) i jedno drugo ohrabrismo i rečima i peharom na daljni, veliki put, koji sam dovde sretno svršila. Ne čudite se, što sam sela, jer je u mene jabuka, opterećena silnim blagom (novcem) i spokojno hoću da vidim onu, kojoj sam jabuku donela. Vidim da vam je cura stidljiva i da se rumeni kao jabuka, te je neću dalje mučiti mojim rečima, već ću metuti jabuku na stol pa neka je uzme, ako hoće.

U jabuci je novac, a siromašniji pospu jabuku sa zlatnim prahom.

Ako devojka primi jabuku, pristaje da se uda, i tada provodadžika seda za pun stol i nastaju dogovori.

Docnije se prstenja izmenjaju uz veliku svečanu proceduru. Svatovski su običaji kao u Srba. Tu je kum, dever, stari svat, „*buklijaš*", čauši. Mladin je „*čuvar*" prvi momak u društvu. „*Buklijaš*" poziva u svatove sa čuturom, inače o svatovima služi goste sa punom buklijom.

Nevesta nosi pozlaćeni ruzmarin-venac oko glave, kosa joj je spuštena niz ledja, neopletena. Na venčanje ide sa pripasanom belom keceljom, u crvenim čizmama.

Digitized by Google

Za vreme ručka prikazuju se „kravalji“ i troše razna jela: „Kaurma“, Pita, Gužvača u tepsiji i „Kumovina“, koje je kuma spremila i koja se gostima prodaje, parče po parče. Novac dobiven ide mladi.

Po ručku je igranka uz gajde. Kad je odmor, i staro i mlado sluša pevanje o Kraljeviću Marku i o drugim junacima srpskim. Pevaju obično starije žene sa toliko osećanja, da mnogi svati plaču. Pevačici viču „Živela“, kada svrši pesmu.

Svatovi su i kod tih Bunjevaca mnogobrojni i traju po 3—5 dana. Posle svatova mlada, koju odmah posle venčanja zovu „snaša“, pere noge svekru, kumu i starom svatu.

Interesno je, da je u prvim godinama braka tamo porod redak, jer u prvim godinama se skoro i ne živi zajedno.

Materice i Oceve drže Bunjevci takodje kao i Srbi, sa istim običajima. Kod njih je još pravilo, da toga dana zet (posle svatbe u jesen) prvi put posećuje svoga tasta i punicu, tada dobija od punice torbu od ćilima.

O Božiću su običaji istovetni, kao i kod Srba. Slama u sobi, voštanica na stolu, kolač („božićnjak“), koji se seče na Novu Godinu. Od kolača dobija svaki član porodice po jedno parče.

O Božiću dolazi u dom Bunjevčev po jedan gost, koji je stalan preko svih praznika. To je polaženik. On se tri dana ne sme maći iz domaćinove kuće i mora jesti, piti najviše u kući, veseliti se i zabavljati goste. Prvi on umoči na Badnje-veče češalj belog luka u med, da zle duhove otera od kuće.*)

Za vreme Božića vrača se i kod Bunjevaca. Devojka mete pod glavu parče od svakog jela sa Badnje-večere, ne bi li sanjala, za koga će se udati. — Domaćin oko ponoći poji svoje konje i meće u vodu lepu jabuku, da mu konji dobiju lepu dlaku.

---

*) Božićni običaji u *Šokaca* istovetni su sa srpskima. I u njih se mesi „ruka“ ocu, a „pletenica“ udavači. Kad daju naskršnje jaje, oni ga prvo poljube pa pruže gostu. Kod Šokaca je izraz „dobićete jabuku“ (poklon) upotrebljiv, kao: u Srba, kad se nekom obeća nagrada za trud.

Digitized by Google

Bunjevci drže Babinje i Podušje (zadušnice.) Nad mrtvacem zapevaju.

Bunjevci oko Budima idu gologlavi po ulici, dokle se god mrtvac iz njegove porodice ne sahrani. To je slučaj i kod Srba u Ugarskoj. Muške saranjuju sa kapom na glavi.

O kolu, prelu i divanu po kućama, izlišno je naročito da govorimo, jer je to i inače dobro poznato.[1]) Kod Bunjevaca oko Budima postoji još lepi običaj pobratimstva.

Krsnog imena (slave, svečarstva) nemaju, ali za to ima u njih još tragova toga čisto srpskog običaja, t. j. svaka porodica zna za svog sveca, patrona porodice, samo ga ne slavi tako kao pravoslani Srbi.

Bunjevci imaju svoje *zavetine i zavetne slave.* Kapelice, Vodica kod Baje zajednička je svetinja Srba i Bunjevaca, koji se tamo skupljaju na Malu Gospojinu i sv. Ime Marijino mnogobrojno (po 10—15000). Na Markov dan (Markovo) izlaze subotički Bunjevci s litijom na useve, da od boga isprose dobru žetvu. Imaju osim toga zavetne slave na sv. Rozaliju i sv. Roka. Nad uglednijim pokojnicima drže „prašćanje“ (oproštajni govor, često i u stihovima).

Običaji „*kraljice*“ o Duhovima isti su kao u Srba. Tada se po svim ulicama bunjevačkih sela ori pesma „kraljica“ sa refrenom: „Hajte cure da se pošetamo, da se pošetamo, ljeljo!“ Pevaju svakome za nagradu. Za svakog imaju zasebnu pesmu, koja odgovara njegovom položaju u društvu i prilikama. „Kraljica“, koja ide napred, obično je najlepša devojka. Kad se vraćaju doma, pevaju njenoj majci:

„Kraljičina majko, kraljičina majko, ljeljo,
Peci nam kajgane, peci nam kajgane, ljeljo,
I još suhi žmara, suhi žmara, ljeljo!“

Od pesama, koje Kraljice pevaju, evo nekoliko:

I.

Mi vam dodjosmo,
Mi vam dodjosmo Ljeljo!
U najlipše dvore

[1]) Interesno je, da su i Magjari u Suboticu primili mnoge običaje od Bunjevaca kao: oceve, materice i polaženika. (Iványi: Szabadka II. 603.)

Digitized by Google

U najbogatije,
Zlatom ogradjene,
Cvićem nakićene . . .

II.

Kralju, svitli kralju,
Kralju svitli kralju, Ljeljo!
Kraljice, banice
Ustaj, te pošetaj
Od dvora do dvora,
Do careva stola,
Gdi car vino pije,
Carica mu služi
Iz zlatna kondira . . .

III.

Oj višnjo. višnjice,
Digni gore grane,
Iz pod tebe vile
Divno kolo vode,
Pred njima Padiše
Bičem rosu trese,
Do dve vile vodi,
A trećoj besedi:
Podj' za mene vilo,
Kod moje ćeš majke,
U ladu sediti,
Tanku svilu presti,
Na zlatno vreteno.

IV.

Izgorila majko! Izgorila majko, Ljeljo!
Didina koliba! Didina koliba, Ljeljo!
Silna im se majko, Ljeljo!
Šteta dogodila, „
U kolibi majko, „
Šanta kvočka bila „
I ćoravo pile, „
Krnja zdila, majko, „
I didina majko, „
Nova japundžija. „
Kad je gledíš, majko „
Ni zakrpa nema, „
Kad je miriš majko, „
Konci je pritežu „

Digitized by Google

Pesme su ove, naravno, narodne.

Četu kraljica obično sačinjavaju po sedam lepih devojaka (mladjih), koje nose na glavama ili krunu ili visoke vence od cveća, na kojima na sredini stoji ili kakva ikona ili ogledalo.

Gostoljubljе je u Bunjevaca razvijeno kao i u svih Slovena. Bunjevac će da pročasti i proveseli i onoga, koga ne zna, a kako tek dočekuje poznanika, dobra prijatelja. Subotičko veselje, bunjevačko gostoljublje na glasu je. Bunjevac je veliki veseljak od starina:

Nit' patio, nit' radio,
Da se nije veselio,
Davor oj Bunjevče!

Veselje je opšte blago,
Veselje je svakom drago
Kako tvojim didovima
Tako tvojim sinovima.
Davor oj Bunjevče!

A prilika da se pokaže gostoljublje i da se čini veselje, dosta je i u Srba i u Bunjevaca. Tu su prela, svatovi, divani, babinje i drugi običaji, koji bez goščenja ne prolaze.

Običaji u Bunjevaca i Šokaca kao da su bili više predmet izpitivanja i opisivanja, no sama njihova povesnica i poreklo. O tome smo so uverili iz ono malo knjiga, koje u srpskoj i stranoj književnosti govore o Bunjevcima i Šokcima. I za to su njihovi običaji čitalačkom svetu više poznatiji no njihova prošlost. To je anomalija. Nas je gornja okolnost uputila, da o običajima kažemo samo što je najnužnije, a da se više zabavimo njihovom prošlošću i ostalim granama njihova života. Koga interesuju običaji Bunjevaca, neka pročita još i ove srpske, bunjevačke i strane pisce: Laza *Kneževič*, („Letopis" 1891. g.); Gjorgje *Brkić* („Tudománytár" VI. 1839.); Gjena *Sarič* („Regélő" 1842. g.); Josif *Antunović* („Hazánk" 1859. g.); *Iványi* István („Szabadka" II.); *Badić* (Ossterreich-Ungarn Bácska) i druge.

*

Digitized by Google

Odelo bačkih Bunjevaca pravo je „bačvansko“, ali ipak u nekim nijansama različito od magjarske nošnje. Oženjeni i stariji ljudi nose, skoro bez izuzetka, odelo od zagasito plave boje, i to: kaput do pasa, bez ikakvog gajtana sa običnim koštanim pucetima, prsluk od iste čoje čakšire takodje, samo što su one sa gajtanom. Čakšire su na kolenu debelo ispunjene. Na njih oblače visoke čizme. U leto nose crne okrugle šešire mala oboda, zimi šubaru od jagnjeće kože, u (zimu nosili su predje još i japundže (ogrtač) od zagasito plave čoje, ali to se već izgubilo. Nosi ga tek po koji starac. Sada se više nosi bunda ili dugi gunj (šuba) od jagnjeće kože sa dugim dlakama. U leto nose siromašniju belu kabanicu.

Mladji ljudi i momci oblače se kao i stariji, samo što im je prsluk od svile ili somota, cvećem iskićen, slični prslucima, koje srpski momci nose. Pre 40 godina, išli su momci još u gaćama, ali sada i oni nose čakšire.

U zimu nose, osim čizama, još i papuče na debelim čarapama, dok siromašniji nose obojke i opanke.

Nošnja Bunjevaca niže Budima već je nešto drugojača. Čoja je ugasita i stajaće odelo slično magjarskom. Svakidašnja je nošnja u leto košulja i gaće do čizama. Momci nose svecem kraće košulje sa širokim rukavima išaranim vezom od vunice, kratke ali široke, uštirkane na bore, čizme sa mamuzama. Somotski prsluk u svim bojama izvežen. Oko vrata „*poša*“ sa zlatnim resicama (rojtama). Šeširi su im sa širokim obodom, u zimu šubare. Stariji nose podužu kosu, koja im visi niz pleća.

Lički Bunjevci nose ovako: jedan „kratelj“, gornja haljina, (crna ili modra) uske čakšire, opanci na crnim čarapama, na glavi svagda crvena kapica kao Dalmatinci. U zimu kratak kožni gunj. Nošnja je skoro ista kao lička[1]).

Bački Šokci nose u leto platneno odelo vrlo mnogo sa čega je opšta povika na njihovu raskošnost, koja je mnogo porodice materijalno satrla. Iz opisa odela njina videće se taj raskoš.

---

[1]) Pavelić veli: „Srbi su sa ličkim Bunjevcem u nošnji obojega spola jako srodni, u tome se od Šokaca (ovde zovućih „*kranjaca*“) bitno razlikuju (Razprava, 87.)

Digitized by Google

Raskošno je odelo, naročito u devojaka a najraskošnije u neveste. Na glavi, koju pokrivaju kurjuci, pletenice, metuto je skupoceno veštačko cveće. Bluza (prsluk) je od najskupocenije debele svile, posuta zlatnim cvetovima (svila kao što je svećenici praznicima nose na sebi pri sv. službi). Sav pokriva 3—4 prsta široka zlatna čipka. Rukavi zlatom vezeni. Na to dolazi kratki kaput od skupe svile, ili u jesen (kada su obično svatovi) kratak ćurak uz ili na struk, od glatkog ili cvećem posutog somota, ili zagasito plave čoje. Pre je bila mnogo nošena skupocena ćurdija, koju je obično svekar kupovao, i koja je po nekoliko stotina forinata stajala. Sada ćurdija izlazi iz običaja. Sukanja širokih obuku po 8—10 komada sve od svile. Gornja jesuknja od iste skupocene svile, kao i prsluk ili od svilenog brokata. Kecelja, koju nose i na venčanje, takodje je od svile (crne), široka je i s krajeva optočena zlatnom passementrie.

Kod siromašnijih nevesta to je sve jeftinje, ali ipak za njihove prilike, skupo i vrednosno, jer miraz Bunjevke (seljanke) obično je samo lepo odelo, belo rublje, nekoliko ovaca, krava i nešto novaca; zemlja ostaje samo braći, ali od 1853. god. na ovamo dobijaju i devojke svoj deo nepokretnog imanja.

Žene idu povezane glave, a devojke svagda gologlave. Ženu je lako poznati po ugasitijem odelu. Sirotnije žene nose u zimu mušku ćurdiju, a odelo im je od jeftinijeg sukna. Devojke nose u leto sam prsluk više košulje, kite se kupovnim cvećem i kad idu ulicom (obično 4—5 zajedno držeći jedna drugu za ruke), nose u ruci džepnu maramu[1]). I radnim danom i praznikom nose na ulici mnoge suknje. Kecelje što nose, ili su svilene, ili ih same tkaju. To su poznate subotičke pregače. Rado nose cipele i papuče, a nikad čizme kao Magjarice.

Bunjevke su razkošne u odelu samo za vreme svoga devovanja. Kad su udate, već su skromnije. Vredno je pomenuti, da muški ni malo ne žale utrošiti velik novac na odelo svoje kćeri ili žene. Prodaće što mu je najmilije, samo neće odbiti želju kćeri svoje.

[1]) Szabadka. II. 584.

Digitized by Google

Bunjevke niže Budima mnogo su skromnije u odelu no njihove sestre u Bačkoj. Odelo im je od platna, kartona i redje od svile (u raznim bojama), kecelja plava (kod devojaka bela), čarape išarane cvećem, cipele ili čizme u bojama, obično crvene. Prsluk izvezen zlatom, široki rukavi od košulje vire. Žene nose uzane, ali duge (bele) marame, jako pripite uz glavu. Nose mindjuše, prstenje, granate oko vrata (devojke srebrne i zlatne novce) i sliku Bogorodičinu o vratu.

O odelu i nošnji ličkih Bunjevaka veli Murgić ovo: „U prošastom vremenu, sve do god. 1848. nosile su udate ženske kosu u pletenicah na obadvije strane; devojke, pletenice nazad niz ledja u takozvanoj „kiki“ (zopf). Aljina, osobito u primorkinja i podgorkinja bijaše jedan zubun, tkanica (pâs) i pregača (zaslon). Kod udate bila je povezača ili crvena marama (rubac) a kod dievojke crvena kapica, kao u Dalmaciji. U novije vrieme to se odielo prominilo, osobito s ove strane Velebita. Sada nose se sve više po nekakvoj modi. Bunjevke se nose skore već ko kranjice, sve je nalično na stajersko ili kranjsko odielo. Kod odiela muških ne vidi se razlika izmedju Bunjevca, pravoslavnog i Kranjca.“ Odelo za muške načinjeno je kod kuće (domaće rukotvorine).

Sokice, megju kojima se nalazi veoma lepih, štedljivije su u nošnji. One odevaju sebe svojim rukotvorinama. Njihova je nošnja prava narodna nošnja, nepomešana ničim tugjinskim. Odelo im je skromno od ugasita platna, preko suknje dve pregača. U zimu nose postavljen ćurak. Na glavi imaju ubradač kao i Srbijanke. Kosu ukrašavaju cvećem ili perjem, i češljaju je kao ženske iz beogradskog okruga.

Glava je često pokrivena tankom „ćerćeli“-maramom, koja se spušta niz legja (ovo kod devojaka). Svečana haljina je u devojaka bele boje, u žena raznobojna. Rukavi su široko utkani i okićeni porupčićima i zlatnim vezom. Nose prslučić od svile sa granama i cvećem, a na grudima, pokrivenim čipkom. Mnoge nizove granata razne boje.

* * *

Digitized by Google

Ovde valja završiti ovu malu raspravu o našoj braći Bunjevcima i sabraći im Šokcima, po što smo njome ispunili jednu od naših celji, da čitalački svet upoznamo sa istorijom i životom ove naše drage braće.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

Digitized by Google

Slav 8260.120.10
O Bunjevcima :
Widener Library
005430218
3 2044 085 846 525

Digitized by Google